

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

О. Б. СИДОРЕНКО

**ПРАКТИКУМ
З ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ**

Навчальний посібник
для студентів подвійних спеціальностей
з психологією

**Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2018**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 8 від 27 грудня 2017 року)*

Рецензенти: **А. М. Грись**, доктор психологічних наук, професор кафедри теоретичної та консультативної психології НПУ імені М. П. Драгоманова;
Л. М. Ширяєва, кандидат психологічних наук, професор кафедри психології НПУ імені М. П. Драгоманова;
М. М. Павлюк, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології МАУП.

Сидоренко О. Б.

С 34 Практикум з вікової та педагогічної психології : навчальний посібник для студентів подвійних спеціальностей з психологією. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 262 с.

В практикумі представлено різноманітні форми і методи індивідуальної та самостійної роботи студентів. Наведені методи та методики психологічного вивчення осіб різного віку, тематика доповідей та рефератів. Запропоновані автором психологічні задачі сприятимуть формуванню в студентів умінь та навичок практичної діяльності педагога, психолога.

Практикум орієнтований на студентів, аспірантів, викладачів, соціальних педагогів, психологів-практиків.

УДК 159.922.6/7(076)

© Сидоренко О. Б., 2018

© Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8

МОДУЛЬ I.

ПРЕДМЕТ І ЗМІСТ КУРСУ

“ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ”

ТЕМА 1.

Предмет, завдання вікової та педагогічної психології.

Історія розвитку вікової психології та етапи

становлення педагогічної психології як науки..... 10

I. Питання, які виносяться на практичне заняття..... 10

II. Індивідуальна робота студентів..... 11

ТЕМА 2.

Методи дослідження у віковій та педагогічній психології..... 12

I. Питання, які виносяться на практичне заняття..... 12

II. Індивідуальна робота студентів..... 12

III. Самостійна робота студентів..... 13

IV. Розв’язання психологічних задач..... 16

ТЕМА 3.

Закономірності та динаміка психічного розвитку..... 18

I. Питання, які виносяться на практичне заняття..... 18

II. Індивідуальна робота студентів..... 19

III. Самостійна робота студентів..... 20

МОДУЛЬ II.

ОСНОВИ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ТЕМА 4.

Психологія новонародженого й немовляти..... 23

I. Питання, які виносяться на практичне заняття..... 23

II. Індивідуальна робота студентів..... 24

III. Розв’язання психологічних задач..... 25

IV. Самостійна робота студентів..... 32

Методика “Оцінка стану новонародженого за шкалою АПГАР”..... 32

П’ятикрокова методика Х. Карпа..... 34

ТЕМА 5.

Психологія раннього дитинства	34
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	34
II. Індивідуальна робота студентів.	35
III. Розв'язання психологічних задач.	36
IV. Самостійна робота студентів.	42

ТЕМА 6.

Психологія дошкільного віку	42
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	42
II. Індивідуальна робота студентів.	44
III. Розв'язання психологічних задач.	45
IV. Самостійна робота студентів.	49
Методика “Знайди квадрат” для дослідження константності сприймання	51
Методика “Знайди і викресли” для визначення рівня розподілу, продуктивності та стійкості уваги	52
Методика “Палички і хрестики” для визначення рівня саморегуляції і стилю навчальної діяльності.	54
Методика “10 слів” для визначення рівня слухової пам'яті	54
Методика вивчення оригінальності малюнків.	55
Методика визначення рівня розвитку логічних операцій (Е. Замбацявічене)	57

ТЕМА 7.

Психологія молодшого школяра	59
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	59
II. Індивідуальна робота студентів.	60
III. Розв'язання психологічних задач.	61
IV. Самостійна робота студентів.	67
Методика на визначення розподілу та переключення уваги (Р. Немов)	67
Методика на визначення слухової, зорової, моторно-слухової пам'яті	68
Методика діагностики інтегрального показника вербально-логічного мислення.	69
Методика на визначення індивідуальних відмінностей відтворюючої уяви	70
Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса	70

Методика “Сходи́нки” на визначення самооцінки молодшого школяра (В. Щур).....	75
Анкета на визначення мотивації школяра до навчання у школі (О. Онуфрієва, С. Костроміна)	77
Дитячий апперцептивний тест (Children’s Apperception Test – CAT) С. Беллак (модифікація О. Б. Сидоренко)	78
ТЕМА 8.	
Психологія підлітка	79
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	79
II. Індивідуальна робота студентів.	80
III. Розв’язання психологічних задач.	82
IV. Самостійна робота студентів.....	89
Методика “Вивчення самооцінки”	89
Тест “Ваша організованість” (Є. Комарова).....	90
Методика “Перевір рівень своєї комунікативності”	94
Методика “Шкала самотності”	99
Методика на виявлення моральних уявлень учнів (для 5-7-х класів)	101
Шкала соціально-ситуативної тривожності Кондаша (адаптація А. Прихожан).....	102
ТЕМА 9.	
Психологія ранньої і зрілої юності	107
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	107
II. Індивідуальна робота студентів.	109
III. Розв’язання психологічних задач.	110
IV. Самостійна робота студентів.....	114
Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. Клімова	114
Методика “Моя самооцінка”	119
Методика “Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів” (модифікація А. Реана, В. Якуніна).....	120
Методика “Оцінки потреби у досягненні”	121
Методика “Дослідження спрямованості особистості”	123
Тест “Якою є ваша адаптивність?”	128
Методика “Дослідження труднощів у встановленні контактів”	130
Методика “Діагностика агресивності і ворожих реакцій”	132

Методика “Діагностика рівня емпатії” (В. Бойко)	136
ТЕМА 10.	
Психологія дорослості	140
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	140
II. Індивідуальна робота студентів.	141
III. Самостійна робота студентів.	142
Методика “Діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності і настрою (САН)”	142
Методика А. АССІНГЕРА (Оцінка агресивності у відносинах).....	144
Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Вассермана (модифікація В. В. Бойко)	148
МОДУЛЬ III.	
ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	
ТЕМА 11.	
Психологія учіння	150
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	150
II. Індивідуальна робота студентів.	151
III. Розв’язання психологічних задач.	152
IV. Самостійна робота студентів.	154
Методика дослідження навіювання	154
ТЕМА 12.	
Психологія навчання	155
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	155
II. Індивідуальна робота студентів.	157
III. Розв’язання психологічних задач.	158
IV. Самостійна робота студентів.	164
Анкета на “Виявлення ступеня сформованості психолого-педагогічного такту”	165
Тест “Тактика взаємодії”	166
ТЕМА 13.	
Психологія виховання	168
I. Питання, які виносяться на практичне заняття.	168
II. Індивідуальна робота студентів.	169
III. Розв’язання психологічних задач.	170
IV. Самостійна робота студентів.	173

Методика “Вибір” (І. Д. Бех)	173
Методика вивчення совісності (І. Д. Бех)	175
Опитувальник “Самооцінка організованості”	176
Опитувальник для оцінки власної наполегливості (Є. Ільїна, О. Фещенко)	178
Анкета “Саморегуляція прояву лінощів” (Д. Богданова, С. Порохова)	179
Тест-опитувальник особистісної зрілості учнів Ю. Гільбуха	181
Опитувальник “Визначення індексу групової згуртованості СШОРА”	196
ТЕМА 14.	
Психологія педагогічної діяльності та особистості вчителя	199
I. Питання, які виносяться на практичне заняття	199
II. Індивідуальна робота студентів	200
III. Розв’язання психологічних задач	201
VI. Самостійна робота студентів	207
Методика “Рівень конкурентоздатності” (В. Андрєєва)	207
Методика “Визначення особистісних чинників професійної діяльності” (Дж. Холланда)	214
Методика “Експертне оцінювання стилю спілкування педагога” (І. Юсупов)	218
Методика діагностики рівня емоційного вигорання (В. Бойко)	220
Методика на визначення способу розв’язання проблемної ситуації ..	228
ПРИКЛАД ТЕСТОВИХ ЗАПИТАНЬ ТА ЗАВДАНЬ ДО МОДУЛЕЙ	234
ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ З КУРСУ “ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ”	243
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ	250
ДОДАТКИ	257

ПЕРЕДМОВА

У зв'язку з реалізацією основних напрямів реформи загальноосвітньої, професійної школи та закону “Про вищу освіту” значно зростає роль психологічних знань у професійній підготовці майбутніх вчителів. В процесі навчання студенти повинні не лише засвоїти загальні закономірності психічного розвитку і формування підростаючої особистості, але і навчитися розуміти внутрішній світ дитини на різних етапах її життя, самотійно вивчати її потенційні можливості, виявляти інтереси і схильності, а також причини відставання в учінні і поганої поведінки окремих учнів, вибрати найбільш ефективні шляхи подолання зазначених вище проблем.

Практикум підготовлений згідно навчальної програми з дисципліни “Вікова та педагогічна психологія”. При написанні даної роботи автор спирався на такі принципи і задачі: сприяти свідомому засвоєнню теоретичних основ сучасної вікової та педагогічної психології, формування в студентів стійкого інтересу до психологічних знань та умінь їх застосовувати у практичній діяльності (під час навчання та виховання учнів).

В залежності від профілю навчальної спеціальності і часу, відведеного у навчальному плані на лабораторні та практичні заняття з курсу вікової та педагогічної психології, викладачі можуть відбирати матеріал для індивідуальної та самотійної роботи студентів, визначати процедуру обробки і оцінки результатів виконання завдань, які найбільше будуть сприяти розвитку у студентів пізнавальної активності і самотійності при вивченні даної дисципліни.

Практикум має перелік розділів відповідно до навчальної програми з даної дисципліни. Кожний розділ містить теми для практичних і лабораторних занять, індивідуальної та самотійної роботи, а також психологічні задачі та методи дослідження особистості дитини у різні вікові періоди. До кожної теми подана

рекомендована література для вивчення основних питань заняття, також надається тематика доповідей і рефератів.

При розробці планів лабораторних і практичних занять автор мав на меті пов'язати теоретичні знання із загальної психології, з практичною діяльністю вчителя.

В планах практичних занять виділені найбільш значимі методологічні, теоретичні і методичні питання, знання яких для студентів є обов'язковим.

В практикумі представлені різноманітні форми і методи індивідуальної та самостійної роботи студентів, які сприяють самоосвіті та формуванню педагогічних умінь і навичок, необхідних для вивчення дітей і проведення з ними відповідної виховної роботи на різних вікових етапах їх розвитку.

Всі форми самостійної роботи студентів орієнтують на глибоке, творче вивчення методичних і теоретичних положень, розкриття діалектико-матеріалістичного розуміння рушійних сил психічного розвитку учнів, умов ефективного формування особистості в умовах сьогодення.

В процесі вивчення даної дисципліни студенти повинні навчитися діагностувати рівень психічного розвитку дитини, виділяти її особливості, знаходити найбільш оптимальні умови для формування у неї стійких властивостей особистості, свідомого суб'єкта учбової діяльності, тому найбільша увага в практикумі приділена методам та методикам психологічного вивчення школяра, розкриття динаміки його психічного розвитку, а також умов формування і розвитку його особистості.

В практикум включені психологічні задачі, розв'язання яких буде сприяти формуванню в студентів умінь застосовувати теоретичні знання в педагогічній практиці. Форми самостійного вивчення курсу вікової та педагогічної психології можуть бути різними: коротке конспектування питань які виносяться на самостійне опрацювання, написання реферату або доповіді, самостійне проведення методик дослідження осіб різного віку.

Практикум може бути корисним для студентів, аспірантів, викладачів, соціальних педагогів, психологів-практиків.

**МОДУЛЬ І.
ПРЕДМЕТ І ЗМІСТ КУРСУ
“ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ”**

ТЕМА 1. Предмет, завдання вікової та педагогічної психології. Історія розвитку вікової психології та етапи становлення педагогічної психології як науки

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Предмет, об'єкт, вікової та педагогічної психології. Місце вікової та педагогічної психології у системі психологічних наук.
2. Міжпредметні зв'язки вікової та педагогічної психології з іншими науками.
3. Функції і завдання вікової та педагогічної психології.
4. Основні розділи вікової та педагогічної психології.
5. Історія розвитку вікової психології та основні етапи становлення педагогічної психології.

Література: [1; 13; 26; 31; 45; 58; 59; 62; 66; 75]

Поясніть такі поняття: вікова психологія, об'єкт, предмет вікової та педагогічної психології, психологія учіння, психологія навчання, психологія виховання, психологія діяльності та особистості вчителя.

Теми доповідей і рефератів

1. Характеристика вікової психології у період античності.

-
-
2. Становлення вікової психології в епоху Середньовіччя та Відродження (порівняний аналіз)
 3. Характерні особливості вікової психології в Україні.
 4. Актуальні проблеми педагогічної психології в руслі основних напрямів реформи школи.
 5. Вікова динаміка психічного розвитку – актуальна проблема сучасної вікової психології.
 6. Проблеми розвитку психіки в “Педагогічній антропології” К. Д. Ушинського.
 7. Роль психологічних концепцій П. П. Блонського, Л. С. Виготського і С. Л. Рубінштейна в розвитку вікової і педагогічної психології.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Поясніть, які фактори впливають на наше уявлення про розвиток людини.
2. Чи є спільним об’єкт дослідження у віковій та педагогічній психології? Дайте обґрунтовану відповідь.
3. Побудуйте схему взаємозв’язку вікової та педагогічної психології з іншими галузями психології.
4. Чим відрізняються предмет вивчення вікової від педагогічної психології?
5. Яку роль відіграла дитяча психологія у становленні вікової психології?
6. Який вплив оказала наука педологія на формування вікової психології?
7. Який внесок зробили українські вчені у розвиток вікової та педагогічної психології?

ТЕМА 2. Методи дослідження у віковій та педагогічній психології

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Методологічні принципи вікової та педагогічної психології.
2. Методи вікової та педагогічної психології, особливості їх застосування при дослідженні осіб різного віку.

Література: [1; 11; 13; 26; 27; 45; 58; 59; 62; 66; 75]

Поясніть такі поняття: метод, методологія, спостереження, самоспостереження, експеримент: формувальний, констатувальний, лабораторний, природний; тести, анкета, опитувальники, інтерв'ю, бесіда, соціометрія, референтометрія, біографічний метод, генетичний, метод аналізу продуктів діяльності; методи обробки даних; інтерпретаційні методи.

Теми доповідей і рефератів

1. Математичні методи у віковій та педагогічній психології.
2. Методи відображення суб'єктності.
3. Формувальний експеримент як один із основних методів педагогічної психології.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Поясніть взаємозв'язок методології, методів і методик психолого-педагогічного дослідження.
2. Специфіка використання методів спостереження та експерименту для досліджень у віковій та педагогічній психології.
3. Яких етичних норм повинен дотримуватись дослідник при проведенні психологічного дослідження?
4. У чому полягають основні етапи психолого-педагогічного дослідження?

III. Самостійна робота студентів.

1. В одному експерименті за допомогою перевірених об'єктивних методик співставляють особливості кількох характеристик пам'яті дошкільників, школярів та дорослих. Як називається метод, за допомогою якого здійснювалось це дослідження? Яких вимог дотримуються дослідники, щоб отримати об'єктивні дані?

2. З позицій діалектико-матеріалістичного розуміння психіки дитини дібрані методи досліджень повинні відповідати методологічним принципам. Недоліки одного методу компенсуються включенням в дослідження інших методів. Чому дослідник не може обмежитись використанням одного методу, наприклад, методу спостереження?

В чому полягають недоліки спостереження?

3. Дослідника цікавить особливості уваги першокласників і причини частоті неуважності дітей, зокрема на уроках читання. Який метод (методи) йому варто застосувати, щоб з'ясувати це? З чого почати і як побудувати дослідження? Складіть план дослідження.

4. В. Вихователька виявила, що двоє дітей з групи – Сашко і Євген – завжди гуляють і гаються разом. Це її здивувало, оскільки в їх характері вона не бачила нічого спільного. Вихователька вирішила з'ясувати, на чому базується дружба цих дітей. Як їй потрібно розв'язати це завдання? Який метод (або методи варто) використати?

5. Які методи застосовані у наведених прикладах?

А. У віці шести з половиною років Оксана Н. уже добре справляється з завданням, в якому треба зіставити два предмети, вказати як однакове (спільне), так і різне. При цьому, виявляючи уже відому здатність до спостереження за власними розумовими операціями, Оксана робить цікаве зауваження: "Мамо, а різне мені легше помітити, ніж однакове. Це я давно вмю. А знаходити однакове цікаво: воно однакове, але не зовсім".

Б. Вивчаються індивідуальні особливості ритмічних рухів дітей. Проводиться весела гра – "Танок ляльок". Все йде добре,

поки група бере участь у загальному танці. Діти впевнено рухаються по колу, роблять прості па. Та ось керівниця пропонує Ларисі В. вийти на середину кола і танцювати там. Дівчинка відмовляється. Таня А., хоча й не відмовляється але, вийшовши на середину кола, стоїть розгублено дивиться на всі боки і починає танцювати лише з допомогою виховательки. Тільки Галя Х. (найметкіша дівчинка в групі) починає танцювати відразу, але рухи її невпевнені, відчувається скутість.

В. Для вивчення відволікання уваги випробуваному пропонують для розв'язання арифметичні задачі і водночас включають цікаву передачу (сторонній подразник).

Г. Для вивчення емоційного стану випробуваному показують “страшні” картинки і реєструють зміни в опорі шкір електричному струмові, що виникають при цьому.

Д. Для вивчення індивідуальних особливостей пам'яті випробувані заучують десять іншомовних слів. Протоколіст записує, скільки слів запам'ятовує кожен випробуваний після кожного повторення і скільки потрібно повторень щоб запам'ятати всі десять слів.

Е. Людину вміщують в ізольовану кабінку, в спеціальному шоломі закріплюються прилади, з допомогою яких досліджуються біоструми мозку під впливом різних подразників чи за допомогою стану організму. Досліджуваний перед проведенням досліду одержує відповідну інструкцію. Всі одержувані показники фіксуються точною апаратурою.

Ж. На підставі дитячих малюнків психолог встановлює особливості сприйняття дітьми предметів; ретельно аналізує письмові роботи школярів і, зіставляючи дані з результатами інших експериментів, робить висновки про особливості індивідуального стилю діяльності старшокласників.

6. Оцініть запитання експериментатора з погляду вимог, поставлених до методу бесіди. У чому недолік першого запитання порівняно з наступним?

Для вивчення мотивів що спонукають учня першого класу старанно вчитися, з ним провели бесіду. В ході бесіди хлопчик сказав, що він обов'язково хоче закінчити десять класів.

- А чому ти хочеш закінчити десять класів? – спитав експериментатор.

- Тому, що коли вчитися не будеш, виростеш і мало зароблятимеш.

- А якщо тебе зараз на роботу влаштувати і добрі гроші платити, то кинеш школу?

- Ні, зараз працювати не хочеться. Сиди там сім годин, а в школу прийшов – чотири години відсидів і все.

- А якщо б тобі зараз не вчитися і не працювати, а гроші тобі все одно платили б?

- Ні, все одно не хочеться школу кидати. Я ще маленький, повинен учитись, що ж тоді цілий день робити? Всі вчаться, а ти один не вчитимешся.

7. Оцініть з погляду методичних вимог до анкети такі дві групи запитань.

А. Чи легко вам просидіти годину не розмовляючи? Чи охоче ви позичаєте свої речі? Чи любите ви похвалитися перед екзаменом, що добре підготувались?

Б. Чи є у вас чуття гумору? Чи не зарозумілий ви? Чи є точність рисою вашого характеру?

На які запитання відповіді будуть вірогіднішими? Чому?

8. Письмове завдання: складіть п'ять варіантів плану бесіди на одну й ту саму тему, враховуючи вік респондентів (4, 9, 14, 19 і 35 років). Кількість питань у кожному варіанті – від 5 до 7. Продумайте способи вступу до бесіди. Проведіть бесіду з своїми товаришами або з учнями (вік школяра за власним вибором). Приклади тем бесіди: “Твоя сім'я”, “Твої захоплення”, “Твої друзі” тощо).

При аналізі бесіди зверніть увагу на такі моменти: Чи вийшла у вас бесіда? (Якщо ні, то чому?). Які прийоми використовувались? Які помітили особливості у поведінці співбесідника? (Міміка, жести, інтонація, мовлення, обмовки і т. і.). На які питання він відповідав найбільш активно і чому? Які питання не досягли мети та чому? Як закінчилась бесіда? З якими труднощами Ви зустрічались під час проведення психологічних досліджень (або спілкування) з особами різного віку?

IV. Розв'язання психологічних задач

Задача 1. Як під час проведення бесіди з дитиною можна досягти взаєморозуміння, встановити контакт?

Запитання. Чи можливо застосовувати метод тестів для встановлення контакту з дитиною? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 2. Вихователь проводить бесіду з матір'ю дитини. Але під час бесіди мати не торкнулась тих сторін життя дитини, які б викликали підвищений інтерес педагога, наприклад: сфери спілкування з однолітками.

Запитання. Які дії повинен застосувати вихователь?

Задача 3. Існують думки, що на основі фактів, отриманих в результаті розгляду малюнків, під час читання художньої літератури, перегляду кінофільмів та ін. можна розібратися у дитячій психології.

Запитання. Чи правомірні такі судження? Чи будуть рівнозначні факти, які здобуті у процесі життєвого досвіду людини, і факти, які отримані в результаті наукових досліджень психологів?

Задача 4. Дослідник вирішив вивчати особливості пам'яті дітей у різні періоди дошкільного дитинства і розробив методики для дослідження пам'яті.

Запитання. Як повинно бути побудоване дослідження для того, щоб з'ясувати особливості пам'яті дітей 4-х років, розвиток пам'яті від 4 до 6 років?

Задача 5. В одному експерименті за допомогою перевірених об'єктивних методик дослідник співставляв особливості деяких характеристик пам'яті дошкільників, школярів і дорослих.

Запитання. Як називається метод, за допомогою якого здійснювалось це дослідження? Які вимоги ставлять перед собою дослідники для отримання об'єктивних даних?

Задача 6. Визначте особливі етапи самостійного наукового дослідження по обраній Вами темі (проблемі).

Задача 7. Вихователь звернув свою увагу на те, що Сашко (5 років) і Михайло (5 років) завжди гуляють і грають разом. Це здивувало педагога, тому, що у характерах хлопчиків не було

помічено нічого спільного. Вихователь вирішила з'ясувати, на чому базується товаришування хлопчиків.

Запитання. Якими методами може скористатися педагог, щоб це з'ясувати? Підготуйте матеріал для проведення дослідження.

Задача 8. Під час своїх спостережень студентка зафіксувала наступний факт: “ Сашко (2 роки 5 міс.) вдарив Вітю (2 роки 3 міс.), коли той розламав побудований ним будиночок.

Запитання. Чи може вихователь бачити причину агресивної поведінки дітей тільки в їх негативних рисах характеру або сімейному вихованні? Назвіть можливі причини агресивної поведінки обох хлопчиків.

Задача 9. Під час своїх спостережень студентка записала: “Сашко (5 років), задавалося б, уважно слухав пояснення вихователя. Про це, наприклад, свідчила його постава: він дивився на вихователя не відволікаючись. Однак коли його запитали, про що говорила вихователька, він дав неправильні відповіді”.

Запитання. Чи завжди по зовнішньому вигляду можна визначити характер внутрішніх психічних процесів?

Задача 10. Заняття з математики у старшій групі дитячого садка. Спостерігаємо: Андрійко (5 років).

Перед Вами протокол спостереження, проведений студенткою (табл. 1).

Т а б л и ц я 1

Протокол спостереження

№ з/п	Дії вихователя	Дії дітей	Дії Андрійка
1.	А. Вихователь гарно підготовлений до заняття	Б. Усі діти уважно слухають і гарно працюють.	В. Андрійко швидко підняв руку, бажаючи відповісти на перше питання: “На скільки більше предметів на верхній сходинці, ніж на нижній”.
2.	Г. Задав запитання: “Чи правильно відповів Андрійко”	Д. Діти знають відповідь, оскільки усі підняли руки.	Е. Андрійко слухає уважно, він бажає усе зрозуміти.

Запитання. Визначте у яких записах (А, Б, В, Г, Д, Е) відображені факти, а в яких їх тлумачення. Чому необхідно фіксувати тільки факти, які побачені при спостереженні за ситуацією, а не їх тлумачення.

Задача 11. Учень має виконати контрольну роботу.

Запитання. Як вплинуть на роботу задоволені (незадоволені) потреби учня.

Задача 12. Студентка педучилища під час педагогічної практики у дитячому садку підійшла до Миколи (5 років) і сказала йому: “Почекай хвилинку, мені треба з тобою поспілкуватись”. Хлопчик зупинився, здивовано подивився на неї. Студентка почала з ним бесіду.

Запитання. Чи правильно вчинила студентка, коли вирішила скористатися методом бесіди? Яких умов повинен дотримуватись дослідник, застосовуючи метод бесіди?

Задача 13. Американський психолог М. Макгроу провела експеримент з двома близнюками. Вона навчила їх кататися на роликів ковзанах коли одному було 11 міс., а іншому – 22 міс. Отримані результати були різними. Перший із братів у катанні на ковзанах досяг набагато більше успіхів.

Запитання. Дайте психологічне обґрунтування даному факту.

ТЕМА 3. Закономірності та динаміка психічного розвитку

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Загальне поняття про розвиток. Типи розвитку.
2. Теорії психічного розвитку (рекапітуляції Е. Геккеля, С. Холла, трьох шаблів розвитку К. Бюлера, теорія “конвергенції” В. Штерна, психоаналітична теорія З. Фрейда (психосексуальний розвиток людини), епігенетична концепція розвитку особистості Е. Еріксона, теорії соціального наuczіння Б. Скіннера, А. Бандури, Н. Міллера, Дж. Долларда, Р. Сірса, вчення Ж. Піаже про

інтелектуальний розвиток дитини, діалектико-матеріалістична концепція розвитку психіки Г. С. Костюка).

3. Поняття віку у психології.
4. Критерії вікових періодів. Вікова періодизація.
5. Психічний розвиток і навчання, основні підходи (Ж. Піаже, У. Джеймс, Е. Торндайк, С. Рубінштейн, Г. Костюк, Л. Виготський).
6. Закономірності дитячого розвитку за Л. С. Виготським.

Література: [13; 17; 32; 58; 62; 65; 70]

Поясніть такі поняття: психічний розвиток дитини, онтогенез, філогенез, генотип, спадковість, розвиток, преформований тип розвитку, неформований тип розвитку, дозрівання, становлення, формування, нерівномірність й гетерохронність психічного розвитку, сенситивність, вік, фізичний, психологічний вік, соціальний вік, біологічний вік, провідна діяльність, соціальна ситуація розвитку, новоутворення, вікова криза, “зона найближчого розвитку”, “зона актуального розвитку”.

Теми доповідей і рефератів

1. Вплив довколишнього середовища на психічний розвиток дитини.
2. Сенситивні та критичні періоди в житті дитини.
3. Розвиток самосвідомості в онтогенезі.
4. Роль спадковості у розвитку людини.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Яку роль відіграє спадковість і довколишнє середовище у психічному розвитку дітей?
2. Що є рушійними силами психічного розвитку?
3. Яку роль відіграє навчання і виховання в психічному розвитку дітей? При яких умовах вони будуть розвиваючими?
4. У чому полягають сильні та слабкі сторони різних теорій онтогенезу психіки людини?

-
-
5. Охарактеризуйте основні показники психічного розвитку людини.
 6. Наведіть приклади пластичності, інтегрованості та гетерохронності психічного розвитку.
 7. Порівняйте перебіг сензитивних та критичних періодів розвитку людини.
 8. Поясніть сутність теорій рекапітуляції, конвергенції, біхевіоризму з огляду співвідношення в психічному розвитку біологічного і соціального.
 9. У чому полягає відмінність між процесуальним і критеріальним підходами до періодизації життєвого шляху людини?
 10. Порівняйте періодизації за зовнішніми та внутрішніми критеріями.
 11. Охарактеризуйте переваги і недоліки вікових періодизацій за одним, двома і трьома внутрішніми ознаками.
 12. Поясніть основні причини вікових та індивідуальних відмінностей між дітьми.

III. Самостійна робота студентів

Прокоментуйте такі думки та висловлювання:

1. “Педагогіка має орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку” (Л. С. Виготський).
2. “Дитина не розвивається і виховується, а розвивається виховуючись і навчаючись” (С. Л. Рубінштейн).
3. “В онтогенезі психіки людини має місце єдність біологічних та соціальних умов, у якій провідна роль належить соціальному” (Г. С. Костюк).
4. “Ні, не білою дошкою є душа дитини, а деревом у зерні, людиною у можливості ... дитина – це молодий, блідо-зелений паросток, який ледь визирнув із свого зерна, а вихователь – це садівник, який доглядає й вирощує цей паросток” (В. Г. Белінський).
5. “Діти, які успадкували гени хороших розумових здібностей, будуть високоінтелектуальними людьми навіть без особливого

навчання, у той час, як діти, яким не пощастило у відношенні генів, не зможуть мати користь навіть з самого кращого навчання” (Ауэрбах Ш).

6. “Всі люди з звичайною, нормальною організацією, володіють однаковими розумовими здібностями”; “Виховання робить нас тим, чим ми є” (Гельвецій).
7. Згідно теорії В. Штерна, кожний індивід у своєму розвитку (онтогенезі) проходить всі стадії розвитку людського роду (філогенезу). Він пише, що людський індивід у перші місяці немовлячого періоду, з перевагою нижчих почуттів, з нечисленним рефлексорним та імпульсивним існуванням знаходиться у стадії ссавців; у друге півріччя, розвинувши діяльність хватання та різнобічного наслідування, вона досягає розвитку вищих ссавців – мавпи, і на другому році, оволодівши елементарною ходою та мовленням, – елементарного людського стану. У перші 5 років гри та казок вона стоїть на ступені первісних народів. У перші шкільні роки простий зміст античного та старозавітного світу найбільш адекватний дитячому духу, середні роки носять риси фанатизму християнської культури, і тільки у період зрілості досягається духовна диференціація, що відповідає стану культури нового часу.

У чому полягає помилковість теорії В. Штерна? Роль яких факторів психологічного розвитку він не враховує?

8. Про які важливі факти та явища психічного розвитку йде мова у наведених нижче описах?
 - а) Одним з показників розвитку дитини є різниця між тим, що вона може робити за допомогою дорослих, їх вказівок, підказок і т. ін., і тим, що доступно для неї у самостійній діяльності.
 - б) У різні вікові періоди основні психологічні новоутворення залежать головний чином від якогось одного виду діяльності. У цьому виді діяльності також виникає, формується та перебудовується велика кількість психічних процесів.

-
-
- в) У останні роки діти, як показують спостереження та дослідження, ростуть та розвиваються швидше, ніж кілька десятиліть назад.
9. Як ви вважаєте лінощі, неслухняність, впертість, небажання займатися – зумовлені спадковістю? Чому теорія спадковості у тепершній час так розповсюджена серед батьків. Дайте обґрунтовану відповідь.
10. Вкажіть основні події, які зробили Вас тим, ким Ви є зараз.
11. Чи вважаєте Ви, що Ваше життя склалось під впливом стійких і неперервних впливів, чи на нього істотно вплинули непередбачені обставини та події, які привели до різких змін. Коротко опишіть ці впливи (обставини).

МОДУЛЬ II. ОСНОВИ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ТЕМА 4. Психологія новонародженого й немовляти

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Фази й загальні тенденції пренатального розвитку. Мотивація зачаття.
2. Вплив середовища на пренатальний розвиток. Сім'я в очікуванні дитини.
3. Криза новонародженого та її характеристика. Період пристосування до нових умов життя.
4. Анатомо-фізіологічні особливості новонародженої дитини.
5. Безумовні рефлекси новонародженої дитини та їх роль у життєдіяльності дитини.
6. Психічний розвиток дитини у фазі новонародженого, основні новоутворення.
7. Соціальна ситуація розвитку дитини першого року життя, основні протиріччя віку.
8. Особливості провідної діяльності. Значення емоційно-позитивного спілкування дитини з дорослими для її психічного розвитку.
9. Фізіологічний та психічний розвиток немовляти.
10. Особливості пізнавальної, емоційної та моторної сфери.
11. Новоутворення в психічному розвитку немовляти: виникнення перших уявлень про себе, усвідомлення психологічної єдності з дорослим, освоєння предметних дій, розвиток елементарних форм сприймання й мислення, становлення ходьби та осмисленого мовлення.
12. Криза першого року життя.

Література: [1; 11; 13; 16; 17; 26; 37; 40; 58; 62; 65; 66; 75; 77]

Поясніть такі поняття: криза новонародженості, рефлекс Робінзона, рефлекс Моро, активно та пасивно захисні рефлексии, рефлекс крокування, рефлекс опори, хапальний рефлекс стопи, рефлекс Бабкіна, рефлекс Бабинського, рефлекс “пошуку грудей”, плавальний рефлекс, зіничний рефлекс, орієнтувальний, оборонний, ссальний рефлекс, “з очей на шию”, шийнотонічний, рефлекс повзання (Бауєра), комплекс пожвавлення, харчове, слухове та зорове зосередження, конвергенція очей, акт хапання, предметні дії, гуління, маніпулятивні дії, автономне мовлення.

Теми доповідей і рефератів

1. Ступінь ризику народження дітей з аномаліями. Види аномалій.
2. Символічна репрезентація, її зв'язок з формою поведінки як наслідування.
3. Поліфазність та парадоксальність сну новонародженого.
4. Явище бондінгу як емоційний, інтуїтивний зв'язок матері і дитини.
5. Особливості навчання дітей в період немовляти.
6. Страхи немовлят.
7. Моделі адаптації дитини до нематеринського виховання.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. У чому полягає різниця між сучасними та колишніми звичаями, які пов'язані з народженням дитини.
2. Охарактеризуйте особливості нервової системи новонародженої дитини.
3. Що таке перші умовні рефлексии? З чим вони зв'язані? Які дії матері сприяють утворенню шкідливих звичок у дитини?
4. Чи є новонароджена дитина істотою соціальною? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Для чого батьки сповивають дитину?
6. Які засоби використовують батьки, щоби заспокоїти новонароджену дитину?

-
-
7. Що означає поліфазність і парадоксальність сну новонародженого?
 8. Поясніть феномен бондінгу, як основа нормального психічного розвитку дитини.
 9. Охарактеризуйте потреби немовлят в емоційному спілкуванні, задоволенні “сенсорного голоду”, рухах.
 10. Що таке “дефіцит спілкування” у немовлят і до чого він може призвести?
 11. Як розвиваються рухи рук дитини та навички ходіння. Поясніть їх вплив на психічний розвиток дитини.
 12. Який експеримент міг би засвідчити те, що до 1,5 років в дитини ще не сформована постійність об’єктів?
 13. У чому відмінність між розумінням мовлення і говорінням? Коли вони виникають?
 14. Як дорослі повинні задовольнити потребу у спілкуванні?
 15. Які фактори сприяють створенню оптимального середовища для інтелектуального зростання дитини?
 16. Як сенсорна депривація може вплинути на психічний розвиток немовляти?
 17. У якому віці та в якій послідовності діти оволодівають предметними діями? Назвіть прийоми формування дій з предметами.
 18. Охарактеризуйте основні види діяльності, які можуть використовувати батьки і вихователі для стимуляції когнітивного та мовленнєвого розвитку дитини (Г. Крайг).
 19. Наведіть приклади того, як зайнятість батьків відбивається на психосоціальному розвитку немовлят.

III. Розв’язання психологічних задач.

Задача 1. Народившись дитина потрапляє в інший для неї світ. Криза новонародженого полягає в тому, що дитина відділяється від матері фізично, але не відділилася біологічно і психологічно. Дитині необхідно взаємодіяти з близькою для неї людиною – матір’ю. Але як?

Запитання. Як повинна здійснюватися взаємодія між матір'ю і дитиною? Яке центральне новоутворення формується в цей період?

Задача 2. Вчені стверджують, що новонароджений, перебуваючи в стані голодного збудження, заспокоюється, якщо чує спокійне серцебиття матері, записане на магнітофон.

Запитання. Назвіть причину цього явища.

Задача 3. Зазвичай у новонародженого спостерігається різноманіття рухів ручками, ніжками, голівкою, всього тіла.

Запитання. Поясніть це явище. Як у цьому випадку повинна одягати мати малюка?

Задача 4. Людство за свою багатовікову історію глобально змінило культурний світ. Змінилися людські цінності. Але новонароджений як і раніше має елементарні вроджені механізми для підтримки життя.

Запитання. З чим пов'язані особливості новонародженої дитини, яка є значно безпомічною у порівнянні з новонародженими тваринами? Чи змінюється тривалість періоду дитинства від покоління до покоління?

Задача 5. При смоктанні у малюка розвиваються м'язи обличчя, зміцнюються ясна, що добре впливає на формування зубів. Смоктання для малюка – своєрідний спосіб досягнення комфорту, нейтралізації негативних переживань. Потреба в цьому рефлексі виникає тоді, коли малюк відчуває дискомфорт.

Запитання. Чи відчуває малюк дискомфорт при смоктанні соски? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 6. Мати під час годування піднімає ложечку з їжею спочатку до рівня очей дитини, з тим щоб він подивився на цю ложку, а потім, коли у дитини рефлексивно відкривається рот, спокійно його годує.

Запитання. З чим пов'язано таке годування дитини? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 7. Багато батьків стурбовані тим, чи чує їх новонароджена дитина.

Запитання. Чи закономірні їхні побоювання? Чи може розвиватися мовлення, якщо дитина не буде чути?

Задача 8. Марійка (2 міс.) плаче. Батьки вважають, що вона “розвиває легені”, і не реагують на її плач.

Запитання. Чи праві батьки? Що означає дитячий плач? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 9. Мовлення – найбільш виразний показник розумового розвитку малюка. З самого народження мати повинна розвивати мову дитини. З цією метою вона нахиляється над ліжечком так, щоб дитина бачила її рот, і вимовляє спочатку прості звуки (“г, к, х”), а потім більш складні (“ага”, “угу”).

Запитання. Яку мету ставить перед собою мати в цей період розвитку мовлення дитини? Припустіть, до чого це призведе.

Задача 10. Малюки, які плачуть, лепечуть, разом бавляться видають одні й ті ж звуки незалежно від своєї національної приналежності і мовного середовища.

Запитання. Що відіграє основну роль у засвоєнні дитиною рідної мови? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 11. Деяким матерям, куди б вони не пішли, зручно малюка на вулиці возити в колясці, а вдома вони намагаються поміщати свою дитину в дитячий манеж.

Запитання. Чи зручно самому малюкові у таких ситуаціях? Що дитина набуває або ж втрачає в результаті таких дій дорослого? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 12. Молода мати мало розмовляє з трьохмісячною донькою. Їй інші дорослі підказують: “Ти мовчиш, і вона не навчиться говорити”.

Запитання. Який зв’язок між мовленням матері і перспективою розвитку мовлення немовляти? Як мати повинна розмовляти з донькою?

Задача 13. Психологи рекомендують з перших днів життя немовляти частіше брати його на руки так, щоб дитина могла бачити обличчя дорослого, який з ним розмовляє.

Запитання. Як це може вплинути на психічний розвиток немовляти?

Задача 14. Дитина (8 місяців) знаходиться на руках у матері. Вона простягає свої ручки до годинника, хоче помилуватися ним.

Мати посміхається і відносить малюка в інше місце. Немовля починає плакати.

Запитання. Який тип спілкування демонструє дитина, що вона вимагає? Як побудувати взаємини з нею?

Задача 15. У деяких сім'ях під час неспання, дітей садять на диван, обкладаючи подушками і дають іграшки.

Запитання. Чи корисна така організація неспання для дитини і чому? Як можна організувати неспання дітей в домашніх умовах?

Задача 16. Михайло (5 міс.), перебуваючи в манежі, весь час пересувається. Ось він звернув увагу на яскраву пірамідку і тягнеться до неї ручками.

Запитання. Про який поведінковий акт можна говорити у наведеному прикладі.

Задача 17. Сашко (11 міс.) бігає по квартирі, залазить в усі кути, кидає і тягне до рота все, що попадеться на очі. Коли дорослий намагається йому в чомусь відмовити, несамовито кричить і вередує. Батьки в розгубленості.

Запитання. Чим можна пояснити таку поведінку дитини? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 18. Яке психологічне новоутворення періоду немовляти визначає наведені поведінкові дії?

а) Валентина (10 міс.) тягнеться рукою до світильника. Мати піднімає її вгору, вона чіпає рукою світильник. Після цього випадку Валентина постійно тягнеться до світильника. У відповідь на слова матері: "Валентина, де лампа?" – вона не тільки дивиться на світильник, а й простягає до нього ручку. Мати захоочує: "Молодець, правильно показала лампочку".

б) Анастасія (4 міс.) лежить в ліжечку. Перед нею підвішені на мотузочці брязкальця і пластмасовий жираф. Дивиться на іграшку, починає радісно рухати ніжками і ручками, випадково зачіпає їх руками і приводить в рух. Дівчинка пожвавлюється ще більше. Якщо рука потрапляє до жирафа, Анастасія розчепірює пальці і на мить затримує руку на ньому. Потім обмацує іграшку пальцями і на кілька секунд рука охоплює іграшку цілком.

Задача 19. Дослідженнями вчених встановлено, що діти, з якими інтенсивно спілкуються дорослі (розмовляють з ними,

посміхаються, тримають і носять їх на руках), до 4-х місяців подовгу можуть залишатися одні, займаючись будь-якою “справою” (розглядають предмети, обмацують іграшки і т.д.)

Запитання. Як пояснити такі явища, які на перший погляд ніяк не пов’язані між собою і навіть суперечать один одному?

Задача 20. Молоді матері намагаються не брати дитину на руки часто, оскільки бояться “привчити її до рук”. Саме у таких батьків діти найчастіше плачуть, причому мати вважає, що дитина розпещена і її тим паче не слід брати на руки.

Запитання. Як ви гадаєте, чим закінчиться описане нижче “протиборство” матері і дитини? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 21. Мама Оленки (дівчинці 2,5 міс.) рідко бере її на руки, навіть коли вона плаче, годує, дотримуючись режиму харчування, свої емоції до доньки ніяк не проявляє.

Запитання. До яких порушень в розвитку немовляти може призвести така поведінка матері?

Задача 22. Нижче наводиться порівняльна характеристика двох типів виховання немовляти:

а) “Немовля заплакало, мати одразу підійшла, перепеленала, погодувала, тепліше закутала. Дитинка посміхнулася, почала вимовляти певні звуки, розмахувати ручками, а мати відразу ж зраділа, заговорила до неї ласкаво.

б) “А ось інша дитина. Їй погано, щось турбує, вона плаче, але ніхто на неї не звертає уваги, оскільки ще не вийшов час, щоб її погодувати або перепеленати. Малюкові доводиться довго і голосно кричати, якщо неможливо терпіти, а якщо можливо – так він і не кричить, терпить. Посміхнувся, замахав ручками, але ніхто не підійшов, не звернув на нього уваги.

Запитання. Спрогнозуйте імовірні відмінності в психічному розвитку дітей.

Задача 23. Восьмимісячному немовляті показували, а потім давали різні іграшки. Серед них була біла пластмасова машинка, на яку дитина практично не звертала уваги. Тоді дорослий починав грати з цією машинкою та з дитиною, демонструючи, як у неї крутяться колеса, як вона їде, підкочував її до дитини і до себе.

Коли через деякий час цю машинку, поряд з іншими іграшками, дали малюкові, то він обрав саме цю машинку.

Запитання. Проаналізуйте результати описаного нижче спостереження.

Задача 24. Між другим та третім місяцем життя в психічному розвитку дитини відбуваються істотні зміни. Вже в кінці першого місяця плач однієї дитини викликає у відповідь плач іншої. Між 1 і 2 міс. дитина реагує посмішкою на голос дорослого. В 2-2,5 міс. зосереджує погляд на обличчі дорослої людини, жваво рухає ручками та ніжками при появі матері, видає звуки.

Запитання. Про яке досягнення в психічному розвитку дитини йдеться мова?

Задача 25. Чому рекомендується в перші місяці життя розміщувати іграшки в поле зору дитини на відстані 25-30 см від неї? Дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 26. Коли тато підійшов до доньки (дівчинці 11 міс.) в незнайомому форменому кашкеті, дівчинка раптом розплакалася.

Запитання. Чому це сталося? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 27. На столі лежить пустушка, до неї прив'язана мотузка, кінець якої знаходиться біля краю стола. Віра (дівчинці 10 міс.) дивиться на пустушку, потім на мотузочку, бере мотузку в руку, тягне до себе. Як тільки пустушка наближається, дівчинка бере її іншою рукою і тут же тягне до рота.

Запитання. Яку закономірність психічного розвитку демонструє наведений приклад?

Задача 28. Мама Наталки (дівчинці 4 міс.) весь час – і вдома, і на прогулянці з нею розмовляє, наспівує пісні. Сусідка їй говорить: “Ну що ти з нею розмовляєш? Вона все одно ще нічого не розуміє!”

Запитання. Чи правильно робить мати Наталки? Який вплив оказує мовлення дорослого на розвиток психіки немовляти?

Задача 29. Проаналізуйте результати спостережень за дітьми з точки зору закономірностей розвитку предметної діяльності.

а) Валентина (3,5 міс.) лежить в ліжечку. Перед нею підвішені на мотузочці брязкальце і пластмасовий жираф. Дивиться на іграшки, починає радісно рухати руками і ногами. Випадково

зачіпає іграшки руками і приводить в рух. Пожвавлюється ще більше. Якщо рука потрапляє на жирафа (він висить дуже низько), дівчинка розчепірює пальці і на мить затримує на ньому руку.

б) Марія (10 міс.) сидить на високому стільчику. Перед нею лежать іграшки. Вона бере кубик і кидає його. Почувши стукіт, фіксує поглядом те місце, куди кубик впав. Потім бере другу іграшку, знову кидає і стежить за падаючим предметом, потім бере третю і робить так само. Розкидавши усі іграшки, Марія звертається до дорослого з “вимогою” підняти і подати їй іграшки: показує рукою, вимовляє певні звуки, перегинається через стілець, намагаючись підняти їх самотійно тощо. І не заспокоюється до тих пір, поки дорослий не підніме і не дасть іграшки. Потім кидає знову і знову, вимагає підняти і дати їй. Так може продовжуватись досить довго.

в) Дмитрику (8 міс.) мати дала коробку від годинника і відкрила її. Зазвичай Дмитрик брав одну половинку, а сьогодні взяв обидві, постукав ними одну об одну і почав прикладати одну до іншої. Але поєднати їх він ще не може.

Задача 30. Чому дитина у віці одного року, зачерпнувши їжу ложкою, тут же проливає її на себе?

Запитання. Дайте відповідь, враховуючи закономірності розвитку предметних дій у дітей.

Задача 31. Помічено, що однорічна дитина, сідаючи на стілець (незалежно від його розмірів), спочатку підіймається на нього колінами і тільки потім розвертається і сідає “по-дорослому”.

Запитання. Якими віковими особливостями психіки дитини це можна пояснити?

Задача 32. Помічено, що у дитячих будинках, не дивлячись на достатній догляд, діти першого року життя погано набирають вагу, пізно починають ходити, часто хворіють і різко відстають у психічному розвитку.

Запитання. Як називається це явище? Вкажіть причини його виникнення. Чи можливо воно в умовах сімейного виховання?

Задача 33. Батькам подобається, що їх восьмимісячна Катерина цікавиться усіма предметами, що її оточують. Вони дозволяють усе чіпати, розглядати, рвати, ламати. “Катерині не

треба ні в чому відмовляти, хай розвивається”, – вирішили її тато і мати. Інша родина вважає, що головне – це дотримуватися режиму дня, порядку, чітких вимог. Батьки радіють, що у їх доньки Ніни рано виробився умовний рефлекс на час прийняття їжі, купання, прогулянки.

Запитання. Якщо припустити, що спадковість і вроджені передумови розвитку приблизно однакові, то як будуть розвиватися Катерина і Ніна?

Задача 34. Одні батьки вважають, що немовля вдома треба залишати в спокої, оскільки зайва інформація може негативно впливати на нервову систему дитини. А коли дитина йде до дитячого садка (школи), то потрібно проявляти суворість у вихованні та навчанні. Тобто “ласкаві” мами стають “суворими”. Інші вважають, що саме у перші роки життя дитини необхідно бути з нею суворою і ласкавою, а коли вона починає сама розвиватися, потрібно поступово навчатися поважати її думки, приймати її “Я”.

Запитання. Аргументуйте дане судження.

IV. Самостійна робота студентів.

1. Розпитайте батьків, які мають новонароджену дитину: “Скільки балів за шкалою АПГАР отримала ваша дитина після народження?” (див. методику (оцінка стану новонародженого за шкалою АПГАР)). Проаналізуйте і зробіть відповідні висновки.

Методика

“Оцінка стану новонародженого за шкалою АПГАР”

Шкала Апгар – це система швидкої оцінки новонародженого малюка для вирішення подальших реанімаційних процедур. Була розроблена вченою Вірджинію Апгар і названа на ім'я автора. У подальшому прізвище вченої перетворено на акронім – APGAR

- **A** – appearance (зовнішній вигляд),
- **P** – pulse (пульс),
- **G** – grimace (вираз обличчя),
- **A** – activity (активність),
- **R** – respiration (дихання).

Оцінка за шкалою Апгар, яку зазвичай дають у першу хвилину після народження, ґрунтується на врахуванні стану новонародженого за п'ятьма найважливішими клінічними ознаками: серцевий ритм, дихальна активність, м'язовий тонус, рефлекторна збудливість і колір шкіри.

Кожна ознака у свою чергу оцінюється за трибальною системою (0, 1, 2 бали). Наприклад: 0 балів буде поставлено, якщо м'язовий тонус відсутній, 1 бал – якщо він знижений, 2 бали – якщо спостерігаються активні рухи. Отже, нуль означає відсутність ознаки (або ознак) серцебиття, дихання, м'язового тону, рефлексу на подразнення (швидке поплескування по підшвах ніг) і наявність блідої або синюшної шкіри.

Клінічна оцінка стану новонародженого за шкалою Апгар визначається сумою, отриманою за п'ятьма ознаками. Оцінку доцільно повторити через 5 хвилин і результат порівняти з даними, отриманими в першу хвилину після народження. Тому загальний бал складається з двох цифр, отриманих на першій і на п'ятій хвилинах життя. Прогноз для дитини менш сприятливий, якщо оцінка на п'ятій хвилині нижча, ніж на першій, тобто не підвищується, а знижується.

У здорових дітей сума балів за шкалою Апгар зазвичай становить: 10 балів – здорові діти, 7-9 балів практично здорові з незначними відхиленнями (із помірним пригніченням життєвих функцій), 5-6 балів – стан середньої, або легкої асфіксії, 3-4 бали – середня патологія, а у новонароджених із сильним пригніченням функцій, що свідчить про серйозні проблеми із здоров'ям – від 0 до 2 балів. Загальна оцінка 0 означає клінічну смерть.

2. Проведіть спостереження за батьками, які мають дітей періоду немовляти, або розпитайте їх: “Як ви доглядаєте за своєю дитиною?”. Відповіді запишіть. Порівняйте відповіді батьків з запропонованою методикою (п'ятикрокова методика Х. Карпа). Зробіть порівняльний аналіз. Чи виконують (не виконують) батьки наступні дії (кроки), які наведені у запропонованій методиці?”. Чому? Дайте обґрунтовану відповідь.

П'ятикрокова методика Х. Карпа

Відомий американський дослідник, автор терміна “четвертий триместр вагітності”, педіатр, доктор медицини Харвей Карп стверджує, що найбільший іспит для немовляти – це надлишок стимулів (зорових, слухових, тактильних). Щоб полегшити маляті цей непростий період і допомогти завершити “психологічне народження” Х. Карп пропонує наступні кроки.

1. Сповивання (обертання). Немовляті й дитині перших місяців життя необхідна імітація стінок матки, ілюзія замкненого простору, деяке обмеження поки що мимовільних, хаотичних рухів ручок і ніжок.

2. Положення тіла дитини на боці. Крім сприятливого впливу на травлення, вони “нагадують” крихітці її внутрішньоутробну позицію “згорнувшись клубочком”.

3. Шиплячі звуки. Використання шиплячих звуків: “ш-ш-ш”, “ч-ч-ч” заспокоює дитину. Зі свого життя в матці крихітка пам’ятає “білий шум”, створюваний безупинним потоком крові великими судинами організму матері.

4. Заколювання. Кожен рух вагітної жінки, кожен поворот її тіла спричиняють помірне погойдування плоду. Це знайоме і заспокійливе відчуття для немовляти, але одразу після появи на світ воно зникає.

5. Ссання. Використання пустушки (штучний замінник грудей матері), або прикласти до груді (якщо мати годує дитину груддю) чи дати пляшечку із сумішшю, це усе заспокоює дитину.

ТЕМА 5. Психологія раннього дитинства

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Анатомо-фізіологічні особливості дитини ріннього віку.
2. Оволодіння прямою ходою та практичне засвоєння простору. Соціальна ситуація розвитку, основні протиріччя віку.

-
-
3. Предметно-маніпулятивна діяльність як провідна в ранньому дитинстві. Оволодіння діями з предметами-знаряддями.
 4. Пізнавальний розвиток дітей 1-3 років. Формування наочно-дійового мислення та мисленнєвих операцій.
 5. Основні етапи мовленнєвого розвитку в ранньому дитинстві. Способи засвоєння мови.
 6. Особливості розвитку емоційної сфери.
 7. Розвиток здатності дитини до довільної саморегуляції.
 8. Становлення елементарної самосвідомості, формування образу “Я” й первинної статевої ідентичності.
 9. Характеристика кризи 3-х років.

Література: [1; 5; 11; 13; 16; 17; 26; 43; 52; 57; 62; 65; 78]

Поясніть такі поняття: сенсомоторні та перцептивні дії, знарядійні дії, дії співвідношення, сенситивність розвитку мовлення, впізнавання, пригадування, наочне-дійове мислення, наочне-образне мислення, наслідування, егоцентрична мова, самосвідомість, криза 3-х років, негативізм, вередливість, гонорливість, своєвілля, протест-бунт, деспотизм, знецінювання.

Теми доповідей і рефератів

1. Вплив гри на когнітивний розвиток дітей раннього віку.
2. Основні досягнення психічного розвитку дітей раннього віку.
3. Іграшка як засіб психічного розвитку дитини.
4. Стадії та умови розвитку предметної діяльності в ранньому віці.
5. Особливості дитини раннього віку, що виховується в умовах дефіциту спілкування.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. У чому полягає взаємозв'язок кінестезії, дотику і зору та яку роль вони відіграють в оволодінні ходьбою.
2. Які з дії дитини називають “діями співвідношення”, а які “знарядійними”? Наведіть приклади.

-
-
3. Охарактеризуйте розвиток відчуттів і сприймань дітей раннього віку.
 4. У чому полягають особливості мислення маленької дитини?
 5. Яку розвивальну роботу необхідно проводити з дітьми щодо розвитку мовлення?
 6. Що повинні робити батьки, щоб розширити самостійність дитини при спілкуванні її з зовнішнім предметним світом?
 7. Як іграшка впливає на психічний розвиток дитини?
 8. Охарактеризуйте передумови і початок формування особистості дитини в ранньому віці. Дайте пояснення такій вимозі дитини: “Я сам!”.
 9. У чому полягають особливості навчіння дітей в ранньому дитинстві? Розвиток оцінних ставлень дитини. Зміна мотивації поведінки маляти.
 10. Наведіть приклади симптомів кризи трьох років з особистого досвіду і досвіду Вашої родини або знайомих.

III. Розв’язання психологічних задач.

Задача 1. Зазвичай діти починають малювати після 3 років. У цьому віці можна навчити дитину правильно тримати олівець, пензлик, крейду. Саме тоді слід чекати появи на малюнках дітей відображення картини світу в її атрибутах: сонце, небо, земля, будинок, люди.

Запитання. Як залучити дитину до образотворчої діяльності у більш ранні періоди?

Задача 2. З розмови двох молодих мам: “Моя Олена (2 роки 10 міс.) росла спокійною і слухняною дівчинкою. Із задоволенням ходила до бабусі. А зараз її наче підмінили: уперта, говорить примхливим голосом, відмовляється робити те, що раніше любила. Почувши, що ми збираємося до бабусі, застрайкувала. Їй поступилися, але вона не заспокоїлася. Адже до бабусі їй, насправді, хотілося. Іншим разом – спробували наполягти на своєму. Але вона теж розплакалася, повторюючи: “не хочу, не піду!”.

Запитання. Що сталося з дівчинкою. Поясніть причину. Спрогнозуйте можливу поведінку дитини і батьків.

Задача 3. Студентка, спостерігаючи за діями дітей з іграшками в групах дітей другого і третього року життя, зазначила: Сергій, граючи різними іграшками, діє приблизно однаково: стукає, катає, тягне, стискає їх тощо. Катерина, граючи тими ж іграшками, діє по-іншому: ляльку колихає, машинку возить, олівцем малює та ін.

Запитання. Як називаються дії з іграшками Сергія і Катерини? У чому їх відмінність?

Задача 4. Мати говорить синові, що не можна брати до рота сніг. А малюк, знаючи це, продовжує це заняття і, хитро посміхаючись, каже: “Моззя, моззя”.

Запитання. Чим пояснити таку поведінку дитини? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 5. Юлія (2 роки 6 міс.) одягається на прогулянку дуже повільно. На зауваження виховательки не реагує. По дорозі додому мати звернула увагу на її незвичайний стан: мовчазність, засмученість. Після того, коли мати розпитала доньку, то вона, ковтаючи сльози, прокричала: “Ти їй скажи, своїй виховательці, що я не капуша, ось!”.

Запитання. З чим пов’язана така ситуація? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 6. Дворічна дівчинка простягає матері камінчик: “Ось тобі цукерка, їж!”.

Запитання. Про яке психологічне новоутворення тут йдеться мова?

Задача 7. Д. Б. Ельконін описує, як його онук навчався заводити ключиком іграшковий автомобіль. “Він брав в одну руку автомобіль, а в іншу ключ і направляв його в отвір, весь час поглядаючи на мене. Вставивши ключ, він не міг його повернути і тоді звертався до мене: “Дідусь, сам” ... Довгий час це повторювалось таким чином, що Андрій виконував всі дії до заведення пружини, а потім йшов до кого-небудь із дорослих і, подаючи автомобіль зі вставленим ключем, просив завести”.

Запитання. Проаналізуйте особливості розвитку предметно-маніпулятивної діяльності у дітей раннього віку.

Задача 8. Валентина сидить на підлозі посеред кімнати. Навколо неї кілька іграшок. Мати запитує доньку: “Валентина, де лялька?”. Донька відразу дивиться на ляльку і повзе до неї. По дорозі її погляд падає на собачку, вона підповзає до неї, починає з нею грати.

Запитання. Що, на Вашу думку, є головним детермінантом поведінки дитини в описаній ситуації?

Задача 9. Ліза (2 роки 7 міс.) разом з татком поверталася з дитячого садочка. Як тільки повернули у бік будинка бабусі, закричала: “Я не хочу до бабусі, хочу додому до мами!”. Слова тата, що вдома нікого немає не заспокоїли доньку: вона продовжувала капризувати, плакати і наполягати на своєму. Тато вирішив відволікти дитину на інші предмети і заспокоїти таким чином. “Дивись яка курка біжить” – сказав тато. “Ні, це не курка”, – сердито сказала Ліза. “Не вередуй, ти ж хороша дівчинка”. – “Ні, я погана!”

Запитання. Вкажіть які симптоми кризи 3-х років описуються в наведеній ситуації.

Задача 10. Маленькі діти часто розглядають книги, картинки, газети, тримаючи їх перевернутими. Їх не бентежить перекинуте положення предметів.

Запитання. Про які закономірності психічного розвитку йде мова?

Задача 11. Мати піднесла свого сина до дзеркала (хлопчиківі 1 рік 2 міс.).

Запитання. Чи впізнає себе Сашко в дзеркалі? Під впливом яких дій дорослих відбувається у дитини впізнавання себе?

Задача 12. Мати пропонує Сергію (хлопчиківі 2 роки 5 міс.) лягти спати, а йому не хочеться. Тоді вона звертається до сина: “Ти вже великий. Тато зараз побачить, як швидко ти вмієш засинати, і похвалить тебе!”

Запитання. На які якості особистості дитини, що розвивається спирається мати?

Задача 13. Оленка (2 роки 11 міс.) грає в пісочниці. Дівчинка каже бабусі: “Дивися, цегла – це у мене буде стіл, гілочки – це ложки, а камінчики – цукерки ...”

Запитання. Про які закономірності психічного розвитку дитини йдеться мова?

Задача 14. Юрко намагається полагодити візок. Спочатку він просто прикладає колесо до краю візка поруч з кінцем осі. Після декількох спроб колесо випадково надівається на кінець осі. Візок може їхати. Юрко задоволений. Вихователь говорить йому: “Молодець, Юрко! Як ти це зробив?” Хлопчик відповів: “Полагодив, ось бачите?” (Показує, як крутиться колесо). Вихователь непомітним рухом скидає колесо з осі і знову звертається до хлопчика: “Як ти це зробив? Покажи!”. Юрко знову прикладає колесо до візка, але вже швидше надягає колесо на вісь. “От і полагодив!” – радісно заявляє хлопчик, але знову не може пояснити, як він це зробив.

Запитання. Визначте приблизний вік дитини. Які особливості розумової діяльності проявилися в даному епізоді?

Задача 15. Михайло (2 роки 2 міс.), побачивши, що мати одягає пальто, запитав: “Мамо, ти куди?” – “Гуляти,” – відповіла мати. “А ми мене візьмемо з собою?” – запитав малюк. Через кілька днів у промові хлопчика з’явився вираз “Міхайло скоро піде гуляти!”.

Запитання. Чому дитина назвала себе в третій особі?

Задача 16. Сашку виповнилося 1,5 року. Його поведінка останнім часом дуже змінилася. На відповідь “не можна” він проявляє впертість і завзято намагається повторити яку-небудь витівку. Тільки шляхом відволікання вдається перервати те чи інше вперте бажання. Іноді у відповідь на заборону починає капризувати, плакати, кидатися на підлогу, смикати руками і ногами, але такі істеричні випадки бувають з ним не часто. Його легко вдається відволікти від витівок.

Запитання. Чому так себе поводить Сашко? Про що свідчить така поведінка дитини? Як повинен поводити себе дорослий у такій ситуації?

Задача 17. Дітям від 1 до 3 років після сніданку дали по цукерці, запропонувавши зберегти її до вечора, щоб пригостити матір. З сімнадцяти дітей другого року життя втрималися і не з’їли цукерку відразу сім чоловік, а з шістнадцяти дітей третього року

життя – дев’ять. Але навіть найстійкіші діти регулярно діставали цукерку, розгортали, облизували її, знову загортали і т.д.

Запитання. Про що свідчать результати експерименту? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 18. “Я теж хочу варити кашу!” – говорить трирічна Ірина, спостерігаючи, як мати варить кашу. “Ти ще маленька, – відповідає мати, – кашу варять тільки дорослі”. “А я хочу!” – наполягає дівчинка. Нарешті мати не витримує: “Не заважай мені, йди грати”.

Запитання. З якими явищами у розвитку дитини пов’язана поведінка Ірини? Яка роль дорослого в цей період розвитку дитини?

Задача 19. Альоша кидає м’ячик на шафу, потім намагається його дістати, але йому ніяк це не вдається. Мати пропонує йому подумати, як можна дістати м’ячик. Альоша відповідає: “Не треба думати, треба діяти!”.

Запитання. Визначте приблизно вік дитини. Які особливості психічного розвитку проявилися у хлопчика в даному випадку?

Задача 20. Оленка (3 роки 2 міс.), до цього була весела і самостійна дівчинка, без видимих причин стала всього боятися, не хоче нічого робити одна, вередує, нікуди не відходить від матері. Мати дуже стурбована такими змінами в поведінці доньки.

Запитання. Про які зміни в психічному розвитку можуть свідчити ці симптоми?

Задача 21. У кінофрагментах 2,5 – 3-річні діти впізнають місцевість, знайомі речі, знайомих людей, але не впізнають себе або впізнають через своєрідне “подвоєння” (“Ось Петрик”, “Той Петрик”).

Запитання. У чому причини такої поведінки дітей? Про яку особливість психічного розвитку йде мова?

Задача 22. При виконанні завдань з дошкою Сегена (дошка з прорізними отворами різної форми, куди потрібно вставляти фігурки) діти початку другого року життя підбирають фігурки до отворів методом прикладання. Діти старше двох років вже діють на основі зорового співвідношення частин і цілого.

Запитання. Якими віковими особливостями психічного розвитку можна пояснити таку поведінку дітей?

Задача 23. Оленка (2 роки 6 міс.) співає пісеньку “Ялинка”. Замість “Мороз сніжком укутував ...” вона співає “Мороз мішком укутував ...”. Наталка (2 роки 10 міс.) співає ту ж саму пісню так: “Часом вовк, сердитий вовк з лисицею пробігав ...” (замість “підтющем пробігав”).

Запитання. Поясніть причину мовних помилок дітей?

Задача 24. Іноді діти раннього віку вражають дорослого тим, що знають “напам’ять” досить довгі тексти і навіть створюють “ілюзію читання”, водячи по рядках і перевертаючи сторінки саме там, де закінчується чергова частина тексту.

Запитання. Поясніть дані факти, спираючись на закономірності психічного розвитку дітей.

Задача 25. Чому діти у віці 2,5-3 років при заучуванні віршів притупують в такт ногою, ходять по колу або здійснюють інші активні дії? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 26. Про що свідчить той факт, що діти у віці 2,0-2,3 року в грі називають себе спочатку іншим ім’ям (наприклад, дівчинка, копіюючи дії вихователя, годує ляльку і говорить “Зараз Віра Іванівна тебе погодує”), або власним ім’ям (наприклад, хлопчик підносить до рота конячки миску і каже: “Вова годує конячку”), а до кінця третього року життя називають ляльку ім’ям дійової особи, з’являється розмова від імені ляльки? Дайте аргументовану відповідь.

Задача 27. Петрик (2 роки 7 міс.) часто хворів, тривалий час знаходився у лікарні, майже не розмовляв. Внаслідок матері прийшлося докласти багато зусиль для того, щоб Петрик почав нормально говорити.

Запитання. Назвіть основну причину труднощів засвоєння мовлення Петриком.

Задача 28. Відомий педагог Н. Ф. Каптерев визначив вікову періодизацію дітей до 2-х років так: сосунець, хватунок, повзунок, ходунок, говорунок.

Запитання. Виходячи з яких особливостей розвитку дитини була створена ця періодизація?

IV. Самостійна робота студентів.

1. Самостійно проведіть спостереження за тим як дитина 2-3 років виконує завдання за інструкцією дорослих (вербальної, невербальної) і дайте відповіді на такі запитання:
 - Чи уважно дитина слухає дорослих, як виконує завдання (одразу, чи потребує повторення)?
 - Як проявляє інтерес до виконання завдання?
 - Чи може порівняти предмети за величиною, кольором, формою?
 - Як виконує завдання?
 - Чи відчуває труднощі при виконання завдання?
 - Чи звертається до батьків на допомогу? В яких формах йде звернення, словесні, або за допомогою міміки, жестів.
 - Як реагує на похвалу (несхвалення)?
 - Як поводить себе, якщо не може впоратися із завданням?
 - Чи відповідають Ваші спостереження теоретичним знанням з теми?
2. Дати психологічний аналіз мовленнєвим висловлюванням дітей раннього віку. З чим пов'язані словозміни в мовленні дітей? Як повинні поводити себе батьки в подібних ситуаціях?

Запишіть мовленнєве висловлювання дітей раннього віку та дайте йому психологічний аналіз.

ТЕМА 6. Психологія дошкільного віку

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Анатомо-фізіологічні особливості дітей дошкільного віку.
2. Соціальна ситуація розвитку дошкільнят.
3. Сюжетно-рольова гра як провідна діяльність. Види гри та її структура.
4. Іграшка як засіб психічного розвитку дитини.

-
-
5. Роль і розвиток продуктивних видів діяльності в психічному розвитку дошкільника (діяльності дитини дошкільного віку – зображувальна, конструкторська, музична; сприймання літературних і фольклорних творів, малюнків і картин).
 6. Становлення трудових навичок та специфіка учіння.
 7. Особливості спілкування з ровесниками.
 8. Розвиток пізнавальних психічних процесів, емоційно-вольової та мотиваційної сфери. Новоутворення психічного розвитку дошкільника.
 9. Розвиток самосвідомості й самооцінки дошкільника.
 10. Формування першого дитячого світогляду та первинних морально-етичних понять.
 11. Місце дитини в системі відносин у сім'ї. Стилі спілкування батьків з дітьми та їх вплив на психосоціальний розвиток дітей.
 12. Проблема психологічної готовності дитини до навчання в школі.
 13. Криза 6-7 років .

Література: [5; 9; 11; 13; 26; 40; 52; 57; 58; 62; 65; 68; 77]

Поясніть такі поняття: ієрархія мотивів, контекстне мовлення, сенситивні та кризові періоди розвитку, рольова гра, децентрація мислення, внутрішні етичні інстанції, самосвідомість, егоцентризм, гра, ігрова уявна ситуація, сюжет, зміст гри, ігрові умови, ігрові дії, роль, правила, компоненти психологічної готовності дитини до школи (фізична, мотиваційна, інтелектуальна, емоційно-вольова, соціально-психологічна).

Теми доповідей і рефератів

1. Теорії гри (Ж. Піаже, Д. Ельконін, Е. Еріксон, В. Виготський, О. Леонт'єв, К. Гроос, З. Фрейд).
2. Виникнення і розвиток гри в онтогенезі.
3. Гра як феномен свідомості (І. Берлянд).
4. Психологічні основи виховання відкритості у спілкуванні та довіри до людей у дошкільному періоді.

-
-
5. Розвиток комунікативної діяльності дитини протягом перших семи років життя.
 6. Психодіагностична функція дитячих ігор (теорія + приклади).
 7. Сором'язливість серед дошкільників та її корекція.
 8. Причини і варіанти порушення поведінки у дошкільному віці.
 9. Особливості дітей дошкільного віку які мають відставання у психічному розвитку.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Як Ви можете пояснити взаємовідносини дошкільника в системі “Я” і світ, “Я” і дорослі, “Я” і однолітки, “Я” і “Я”.
2. Обґрунтуйте значення провідної діяльності у формуванні особистості дошкільника.
3. Назвіть домінуючі види продуктивних діяльностей та їх вплив на розвиток пізнавальних можливостей дітей-дошкільників.
4. Дошкільник задає багато запитань. Як Ви можете пояснити це явище, назвіть причини.
5. Охарактеризуйте види і форми мислення дошкільників.
6. У чому полягають особливості довільних і вольових дій дошкільників.
7. В чому своєрідність уяви дитини дошкільного віку. Як це пов'язане з розвитком мовлення?
8. Як впливає на розвиток дитини її спілкування з однолітками та дорослими.
9. Назвіть причини дитячої “брехні”.
10. Які почуття дошкільник виявляє найчастіше? Як може змінюватися емоційний стан дитини у продовж дня, тижня.
11. Опишіть ігри, в які Ви бавились у дитинстві, ігри Ваших батьків, ігри сучасних дітей.
12. Наведіть приклади з особистого життя образно-рольової гри; сюжетно-рольової гри; гри за правилом.
13. Наведіть приклади залежності експресії емоцій і почуттів дітей від національних та культурних традицій батьків.
14. В чому проявляються особливості переходу від дошкільного віку до молодшого шкільного?

-
-
15. Обґрунтуйте сучасне трактування проблеми підготовки дітей до школи.
 16. В чому суть психологічного змісту кризи семи років?

III. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Відомо, що ігри дошкільників за змістом, структурою та організацією поступово змінюються. Однак, помічено, що деякі діти старшого дошкільного віку, нещодавно вступивши до дитячого садка, грають дещо примітивно, чим молодші за віком діти, які почали відвідувати дитячий садок набагато раніше.

Запитання. Чим можна пояснити таке явище? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 2. Студентка педагогічного училища виконувала курсову роботу на тему: “Формування самостійності у дітей дошкільного віку”. Вона помітила, що у старшій групі було багато дітей, які, збираючись на прогулянку, забували в якій послідовності потрібно вдягати речі. Їх батьки і вихователі вважали, що ці діти або ліниві, або неуважні. При цьому дорослі зазвичай квапили дітей, які збиралися на прогулянку. Тоді студентка запропонувала наступне: вона намалювала кожен річ і на великому аркуші розклала малюнки в певній послідовності. Ситуація з одяганням дітей різко змінилась у кращу сторону.

Запитання. Чому малюнки дали позитивний результат? Аргументуйте свою відповідь.

Задача 3. Потенціал активності, можливості людини зберігати її стабільність у більшості визначається роботою глибинних відділів мозку. Ця структура закладається ще у внутрішньоутробному періоді. Але дозрівання продовжується і після народження. Треба мати на увазі велику чутливість цих відділів мозку до інтоксикації, стресів, до емоційних переживань, надмірних психічних навантажень тощо.

Запитання. Як вплине слабкість енергетичного забезпечення на учбову діяльність дитини?

Задача 4. Через слухняність дитина оволодіває власною поведінкою; оволодіння діями розвиває слухняність.

Запитання. Прокоментуйте це судження.

Задача 5. Деякі батьки вважають, якщо активна дитина чомусь навчилася, то і вимоги до неї мають бути як до дорослого. Інші вважають, що дитина є дитиною: ось виросте, тоді і можна вимагати від неї.

Запитання. Проаналізуйте наведені думки батьків.

Задача 6. Відомо, що в розвитку дитини важливу роль відіграє приклад батьків, якому вони наслідують.

Запитання. Чому іноді у працьовитих батьків виростають ліниві і пасивні діти? Назвіть можливі причини.

Задача 7. Макаренко А. С. приділяв достатню увагу виховному впливу соціального середовища.

Запитання. Що застосовував А. С. Макаренко з цією метою?

Задача 8. Мати Петра (4 роки 7 міс.) звернулась до виховательки за порадою: як бути з сином, який стає все впертішим? Вона розповіла, що батько хлопчика теж впертий. Може ці риси характеру успадкувалися?

Запитання. Чи виправдане це хвилювання матері? Аргументуйте свою відповідь? Які фактори психічного розвитку вплинули на формування певної риси характеру хлопчика? Які поради ви б надали матері?

Задача 9. Щоденно дитина бачить навколо себе батьків, сестер, бабусь. Родичі надають їй зразки поведінки: як вживати слова, застосовувати жести, які повинні бути манери, демонструють своє ставлення до людей, праці та ін.

Запитання. Як посилити виховний вплив на дитину з боку довколишнього середовища?

Задача 10. Миколка – дуже рухливий хлопчик. Його руки увесь час чим-небудь зайняті. Він бере до них усі предмети, які попадають у його поле зору. Виявляє бажання брати участь у всьому, що відбувається, все спробувати, але швидко кидає розпочату справу і береться за нову. Матері це не подобається, вона увесь час його стримує і заспокоює.

Запитання. Поясніть, чому неможливо гіперактивну дитину зробити спокійною?

Задача 11. Дві матері спілкуються між собою. Одна з них з тривожністю говорить: “Я чула, що до 6 років у дитини з’являється інтерес до навчання. Деякі діти вже у 5 років читають. Я все чекаю, а у мого Васі ні інтересу, ні бажання навчатися не з’являється, хоча йому скоро йти до школи”.

Запитання. Який фактор, що впливає на психічний розвиток дитини не був врахований матір’ю? Чому?

Задача 12. Напередодні першого вересня Михайлику виповнилося тільки 5 років 11 міс. Він до школи не пішов і залишився у дитячому садочку. Віті і Васі виповнилося 6 років, і вони пішли до школи. Усі хлопчики однаково розвивалися. Через рік було проведено повторне обстеження цих дітей. Воно виявило, що розвиток Віті і Васі, які навчалися у школі, був значно вищим, ніж Михайла, який продовжував відвідувати дитячий садок. При порівнянні психічного розвитку хлопчиків, які ходили до школи, більш високі показники розвитку були у Віті.

Запитання. Назвіть можливі причини різного психічного розвитку хлопчиків при умові, що вони не хворіли і їх фізичний розвиток був приблизно однаковим.

Задача 13. Прийнято казати про спадкові передумови психічного розвитку дитини і про його вроджені властивості організму.

Запитання. У чому відмінність спадкових передумов від вроджених властивостей організму? Яка їх роль у психічному розвитку дитини?

Задача 14. Чи може відбуватися розвиток особистісної індивідуальності без образ, сварок, помилок, розчарувань?

Запитання. Охарактеризуйте кризові періоди розвитку.

Задача 15. Одна мати намагається у всьому допомагати своїй доньці Ользі (4 роки), вибирає для неї іграшки, одягу, їжу та ін. Їй здається, що вона краще знає, що і в якому випадку їй необхідно. Наприклад: “Ось тобі – каже мати, – нова іграшка, вона гарна і тобі сподобається.”. Інша у своєму вихованні доньки Ніни (4,5 роки) намагається привернути її увагу до вибору іграшки, їжі, одяжі.

Наприклад: вона говорить доньці: “Сьогодні можна одягнути яскраве, красиве плаття, але воно буде швидко бруднитися. А можна одягнути інше, не дуже нарядне, але немазке”. У кожному випадку мати і донька разом намагаються вирішувати ту чи іншу проблему, ситуацію.

Запитання. Зробіть психологічний аналіз особливостей виховання дітей двома матерями. У чому принципова відмінність у підходах матерів до виховання дітей з точки зору їх саморозвитку? Що є рушійною силою психічного розвитку дитини?

Задача 16. Дмитрик (5 років) в грі повинен грати роль “шофера”.

Запитання. Що необхідно здійснити, щоб образ шофера виступив для Дмитрика як регулятор його поведінки?

Задача 17. Вихователь на батьківських зборах у підготовчій групі дитячого садка розповів про те, як підготувати дітей до навчання у школі, розвиваючи їх фізично. Бабуся одного хлопчика активно наполягала на тому, щоб її онука не брали на прогулянку, усунули від участі в іграх, оскільки у нього слабке серце. Вона говорила, що він вміє вже читати, писати, рахувати, що вчитися йому буде легко.

Запитання. Чи зможе хлопчик успішно навчатися у школі? Яку роботу необхідно провести з батьками?

Задача 18. Петро ходить в підготовчу групу дитячого садка. Вихователь іноді хвалить його, але мати Петра постійно їм незадоволена. Хлопчик все робить повільно, невпевнено. Мати вважає, що він лінується. Вона почала вчити його читати і писати, змушуючи, якщо погано виходить, переробляти. На це хлопчик почав говорити: “Я не вмю, у мене не виходить”, “Я краще буду грати”. Мати дивується: “Але скільки ж можна грати? А може його треба більше хвалити? Але за що?”

Запитання. Назвіть причини, що викликають у Петра небажання вчитися. Які помилки часто допускають дорослі?

Задача 19. Мати шестирічної дівчинки розповідає: “У мене росте дочка Оксанка. Скоро вона піде до школи. У дитячому садку про неї добре відгукуються: активна, розвинена, слухняна. Але ми з чоловіком помітили: Оксанка намагається завжди бути першою і

цього домагається не найкращими способами. Ми їй пояснюємо, що першою бути добре, якщо досягаєш цього чесно. Як допомогти доньки навчитися рахуватися з іншими? Думаємо, в шкільному колективі їй може бути нелегко”.

Запитання. Чи права мати у своїх хвилюваннях? Які поради можна надати батькам?

Задача 20. Коли Петру було 3 роки, йому подобалося малювати. Він виводив хитромудрі, незрозумілі дорослому фігурки, але в той час інтерес хлопчика до малювання не був підтриманий батьками. Зараз Петру 6 років. Він відвідує старшу групу дитячого садка, в яку прийшов новий вихователь і який приділяє багато часу малюванню. Незважаючи на тактовний підхід вихователя, Петро зрозумів, що його малюнки найгірші в групі. Будучи самолюбним хлопчиком, він намагався малювати краще, але у нього нічого не виходило. В результаті хлопчик став уникати занять з малювання. Змінилося його ставлення і до дитячого садка.

Запитання. Чи правильно вчинили батьки? Як позначиться недостатній розвиток рухових навичок хлопчика про який засвідчує неуспішне малювання, на його навчання у школі? Як допомогти Петру?

Задача 21. Дітям пропонувалися на вибір три ситуації взаємодії: пограти разом з дорослим, подивитися з ним книжку або просто поговорити.

Запитання. Яку з цих трьох ситуацій воліють діти молодшого дошкільного та старшого дошкільного віку. Чому? Охарактеризуйте форми спілкування, які характерні для дошкільників.

IV. Самостійна робота студентів.

Психологічно обґрунтуйте відповіді на запитання.

1. Чим пояснити таке реагування дитини? Про які особливості уваги воно свідчить? Якого віку був Сашко?

Коли Сашко Потрапив до цирку, його найбільше цікавили люди, що виходили в гарній формі на арену між номерами. Сашко не дивився ні жонглерів, ні на гімнастів в

-
- яскравих костюмах, він усе запитував, чи скоро вийдуть помічники.
2. Які риси характеру притаманні дітям? Що було основою у формуванні відповідних морально-оцінних ставлень?
- а) мати, звертаючись до сина, запитує, куди поділися його іграшки: автомобіль, пістолет, клоун, ракета. Славко: “Я віддав їх Вові. Вони йому дуже сподобались, і він попросив”.
 - б) Миколка був навчений поступатись місцем літнім людям у транспорті. Але сьогодні чомусь старенька бабуся не захотіла сісти і сказала: “Сиди, сиди, маленький, я через три зупинки виходжу”. Хлопчик з радістю залишився сидіти.
 - в) Валя змішала мамину пудру, зубний порошок і рідке мило, з захопленням повідомила про це мамі: “Я дуже хотіла побачити, що з нього вийде!”
3. Поясніть, які якості волі тут виступають. Вроджені чи виховані особливості сприяють таким проявам?
- а) Спостерігаючи за тим, як п'ятирічний Сергійко багато разів накручував шнур на заводне колесо іграшкового моторного човна, яке ніяк не заводилося, мама здивувалася і сказала: “От не думала, що він у мене такий упертий”. Чи правильно мати думає про свого сина?
 - б) Михайлик, граючись з дітьми в рухливу гру, випадково вдарився об шафу і впав. В ту ж мить мімічний вираз обличчя показував, що хлопчик заплаче. Раптово він звів погляд на виховательку, на дітей, що вже поспішали до нього і стримався. Лише сльози, які наповнили очі, потекли по щоках.
4. Проаналізуйте методи, спрямовані на формування у дошкільників моральних уявлень, суджень, оцінок. Чи вважаєте ви за необхідне вже в цьому віці формувати гуманність, схильність хлопчика до виконання чоловічих обов'язків, а дівчинки навпаки – жіночих?
- а) Коли шестирічний Ігор виконує особливо важливе доручення, то батько не забував заохочувати сина: “Це

правильно, якщо ми хочемо, щоб наш мама була весела, вродлива і молода, то їй треба допомагати. Вона буде нас годувати смачними обідами, прати, прасувати сорочки, стежити за порядком у квартирі”. Син з довірою дивився на батька. Мама обов’язково при нагоді підкреслить “Щоб я робила без чоловіків!”.

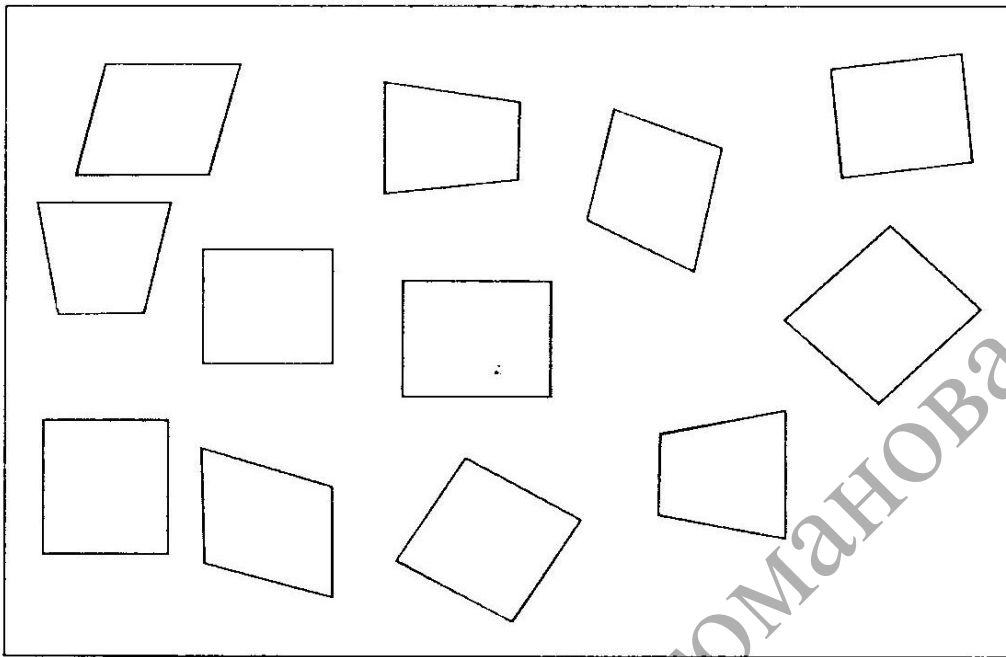
- б) П’ятирічна Надійка, побачивши у вестибюлі дитячого садка маму, не забуває спитати: “Ну як сьогодні нога не болить?” (У мами був перелом ноги). Пропонує їй сісти, поки вона вдягається. Бере з її рук пакунок і каже: “мамо, сьогодні я теж буду нести, бо тобі важко”. Мати схвалює її: “Ти уважна, турботлива донька, я горда тобою”.
5. З’ясуйте особливості дитячих пустощів. Чим відрізняються пустощі від бешкетування? Наведіть приклади такої ініціативної активності дошкільників.
6. Самостійно проведіть за допомогою наведених методик дослідження особливостей психічного розвитку дошкільника та проаналізуйте отримані дані. (Запросить до цієї роботи дитину рідних або знайомих).

**Методика “Знайди квадрат”
для дослідження константності сприймання**

Теніка проведення: Дитині показують таблицю з зображенням дванадцяти чотирикутників, серед них п’ять зовсім однакових квадратів і сім чотирикутників, що відрізняються від них (вертикальні сторони ледь довші за горизонтальні, чи навпаки; будь-який з кутів чотирикутника менший або більший прямого кута).

Інструкція: Відшукай, будь ласка, на таблиці всі квадрати (чотирикутники, в яких сторони рівні).

Діагностика константності сприймання

Оцінка результатів:

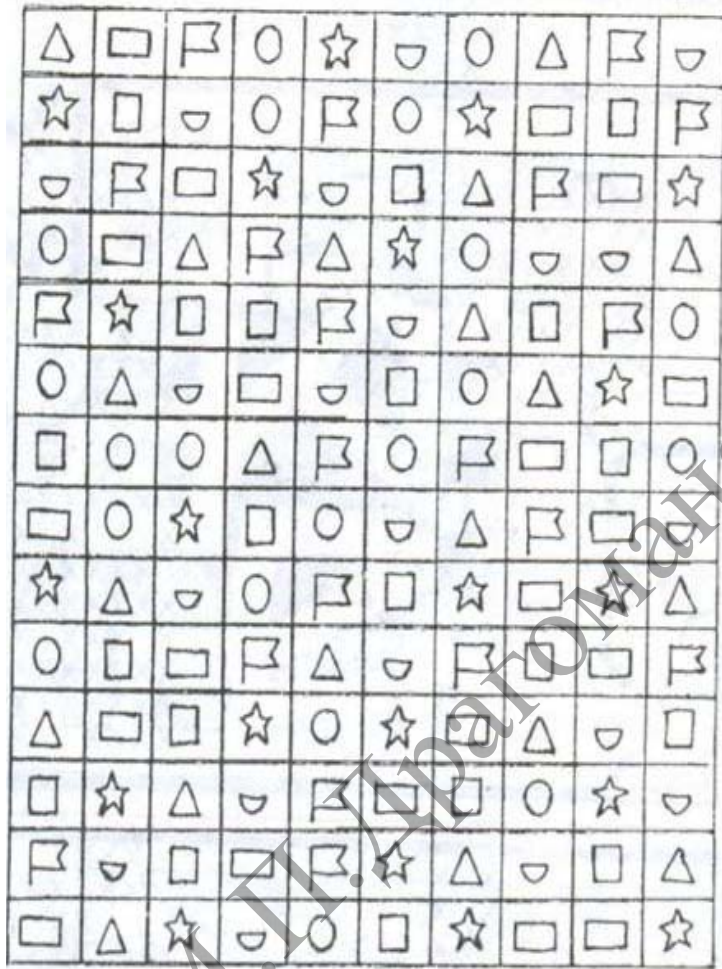
1. Високий результат, коли безпомилково знайдено всі фігури або допущена тільки одна помилка.
2. Середній результат, коли допущено дві-три помилки з фігурами, що мають зміну прямого кута.
3. Низький результат. Більше число помилок, серед них неправильно упізнані прямокутники.
4. Дуже низький результат. Не розуміється визначення квадрата, хаотично називаються будь-які фігури.

Методика “Знайди і викресли” для визначення рівня розподілу, продуктивності та стійкості уваги

Техніка проведення: Дайте дитині таблицю з малюнками і простий олівець.

Інструкція: Розглянь, будь ласка зображені малюнки і за сигналом “Починай” тобі необхідно шукати і закреслювати ялинки і зірочки до команди “Зупинись”. Час на виконання завдання – 2,5 хв. Кожні 30 сек. робляться зупинки, і дитина показує дорослому, на якому зображенні вона зупинилася.

Бланк методики

Оцінка результатів: Визначається кількість предметів на малюнку, переглянутих за 2,5 хв., а також за кожні 30 сек.

$$S = \frac{0,5 N \cdot n}{t}$$

S – показник продуктивності і стійкості уваги.

N – кількість предметів, що переглянули дитина.

n – кількість помилок.

t – час.

S більше 1 – високий рівень.

S від 0,5 до 1,0 – середній рівень.

S менше 0,5 – низький рівень.

Методика “Палички і хрестики” для визначення рівня саморегуляції і стилю навчальної діяльності

Обладнання: аркуш із зошита в клітинку з завданням.

Техніка проведення: Дайте дитині аркуш у клітинку з полями, де на першому рядку зверху написаний зразок завдання: I+I-I-I+I-I+I тощо. *Інструкція:* Подивись, будь ласка на запропоноване завдання. Тобі необхідно у такому самому порядку писати палички і штрихи протягом 5 хв., дотримуючись таких правил (усі правила можна роз’яснити і показати дитині на початку виконання завдання):

- 1 – пиши палички і хрестики точно в такій же послідовності;
- 2 – переходи на інший рядок після знака “-”;
- 3 – не пиши на полях;
- 4 – пиши кожен знак в одній клітинці;
- 5 – дотримуйся відстані між рядками в дві клітинки.

Оцінка результатів:

5 балів дитина точно виконує інструкції протягом усього завдання, не відволікається, сама знаходить і виправляє помилки, намагається працювати акуратно, не поспішає здати роботу по закінченні і намагається ще раз перевірити написане.

4 бали – дитина робить більше помилок, але не зважає на них і не намагається виправити, не дуже піклується про якість виконання роботи, не прагне до успіху.

3 бали – дитина байдужа до результатів роботи, не прагне виправляти помилки, не дотримується всіх правил інструкції.

2 бали – дитина виконує лише деякі правила, але забуває швидко і їх, виконуючи роботу хаотично.

Діагностика пам’яті дітей дошкільного віку

Методика “10 слів”

для визначення рівня слухової пам’яті

Техніка проведення: Дитині зачитуються 10 слів: стіл, калина, крейда, слон, парк, нога, рука, хвіртка, вікно, бак (книга, сад, кінь, дзенькіт, рак, будинок, світ, куш, вода, мед).

Інструкція: Послухай, будь ласка! Тобі необхідно повторити ті слова, що запам'яталися, у будь-якому порядку. При повторенні завдання інструкція замінюється: “Послухай і повтори ще раз”.

Оцінка результатів: У нормі: діти запам'ятовують з першого разу 4-5 слів, а всі 10 слів у середньому через 3-5 повторів. Нормальним є “ефект краю” (діти в перший раз запам'ятовують краще перші й останні слова), а також наростання числа заучених слів від повтору до повтору (зворотне явище свідчить про швидку втомленість пам'яті дитини і якісь порушення її діяльності).

Методика вивчення оригінальності малюнків

Обладнання: 10 карток з контурними фігурами, олівець.

Техніка проведення: Дайте дитині розглянути 10 карток, на яких зображені різні контурні фігури (прості геометричної форми – коло, трикутник, квадрат; чи складної – силует стовбура з однією гілкою, хмари, краплі тощо).

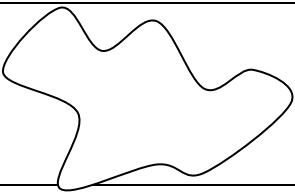
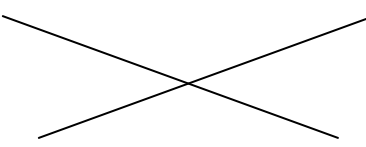
Інструкція: Подивись, будь ласка на малюнки і уяві себе чарівником. Перетвори намальовану фігурку на будь-яку картинку: домалювати можна усе що завгодно, щоб вийшло красиво. Час виконання завдання не фіксується.

Оцінка результатів: Оригінальні малюнки (повторюються в 1% дітей групи) оцінюються в 1 бал.

Малооригінальні (повторюються в 2,5% дітей групи) оцінюються в 0,5 бала.

Неоригінальні (повторюються більш як у 5% дітей групи) оцінюються в 0 балів.

Частотна таблиця малюнків

Стимульний матеріал	Неоригінальні малюнки – 0 балів	Малооригінальні малюнки – 0,5 бала
	Хмара, печиво, хмаринка	Калюжа, змія, фея, небо, листок, черпашка, підводний човен, хлопчик, стонога, кінь, мотор
	Сніжинка, квадратики, хрестик	Годинник, клітка, будинок, бант, млин, шафа, цирк, птах, гілки, метелик, конверт, барабанні палички

Стимульний матеріал	Неоригінальні малюнки – 0 балів	Малооригінальні малюнки – 0,5 бала
	Ракета, трикутник, будинок, корабель, дзьоб, птах	Повітряний змій, рибка, блискавка, дзвіночок, пісковий годинник
	Будинок, ракета, квадрат, коробка, клітка, будинок, олівець	Драбинка, канат, прапор, стіл, голка
	Груша, людина, крапля	Огірок, лампочка, морква, зуб, бурулька, ракета, мишеня, кулька
	Будинок, ракета, дорожній знак	Конверт намет, коцюба, дах, мордочка мишки, корабель, стріла, літак, дзьоб птаха, хвіст тварини
	Сонце, м'яч, яблуко, пішохідний знак, людська голова	Квітка, штурвал, візерунок, тарілка
	Море	Фіранки, гусениця, хмара, крапельки, кульки
	Будинок, ракета, дорожній знак, буква "Л", буква "А", дах	Трикутник
	Огірок, груша	Риба, жук, дрюк, слід, намисто, тулуб тварини, лампочка, кулька

Інтерпретація результатів: Якщо дитина намалювала від 7 до 10 оригінальних малюнків, це відповідає високому рівню.

Якщо намалювала 5-6 оригінальних малюнків – це середній рівень.

Якщо намалювала 4 і менш – це відповідає низькому рівню.
Можна також одержати показник оригінальності, використовуючи суму набраних дитиною балів:

6-10 балів – високий рівень оригінальності мислення.

4-5 балів – середній рівень.

3 і менше балів – низький рівень.

Методика визначення рівня розвитку логічних операцій (Е. Замбацявічене)

Техніка проведення: Дитині дається бланк з відповідними завданнями і ручка.

Інструкція: За блоком завдань “Поінформованість” прочитай, будь ласка, уважно першу фразу і із перерахованих під фразою слів вибери тільки одне слово, що підходить за змістом, щоб закінчити фразу.

За блоком завдань “Виключення понять” прочитай перший ряд слів, серед яких одне не підходить до інших. Це слово необхідно підкреслити.

За блоком завдань “Узагальнення” прочитай перші два слова і назви їх одним словом або словосполученням.

За блоком завдань “Аналогії” прочитай два слова в лівому стовпчику (над рисою і під рисою), що знаходяться у певному відношенні. У правому стовпчику тобі потрібно зі слів під рисою вибрати таке слово, що у такий самий спосіб відноситиметься до слова над рисою.

При проведенні методики з дітьми 5-6 років потрібно за кожним блоком завдань розглянути з дітьми приклади завдань.

Діагностика рівня розвитку логічних операцій

Поінформованість	
1. У чоботах завжди є.....	Шнурок, пряжка, підошва, ременці, гудзики.
2. У теплих краях живе.....	Ведмідь, олень, вовк, верблюд, пінгвін.
3. У році....	24 місяці, 3 місяці, 12 місяців, 4 місяці.
4. Місяць зими....	Вересень, жовтень, лютий, листопад, березень.
5. У нашій країні не живе...	Соловей, страус, лелека, синиця, шпак.
6. Батько старший за свого сина...	Часто, завжди, ніколи, рідко, іноді.

7. Час доби....	Рік, місьць, тиждень, день, понеділок.
8. У дерева завжди є.....	Листи, квіти, плоди, корінь, тінь.
9. Час року...	Серпень, осінь, субота, ранок, канікули.
10. Пасажирський транспорт....	Комбайн, самоскид, автобус, екскаватор, тепловоз.
Виключення понять	
1. Тюльпан, лілія, квасоля, ромашка, фіалка.	
2. Ріка, озеро, море, міст, ставок.	
3. Лялька, скакалка, пісок, м'яч, дзига.	
4. Стіл, килим, крісло, ліжко, табуретка.	
5. Тополя, береза, ліщина, липа, осика.	
6. Курка, півень, орел, гусак, індик.	
7. Коло, трикутник, чотирикутник, указівка, квадрат.	
8. Сашко, Вася, Стас, Петров, Коля.	
9. Число, ділення, додавання, віднімання, множення.	
10. Веселий, швидкий, смутний, смачний, обережний.	
Узагальнення	
1. Окунь, карась...	6. Шафа, диван....
2. Мітла, лопата...	7. Червень, липень...
3. Літо, зима...	8. День, ніч...
4. Огірок, помідор...	9. Слоп, мураха....
5. Бузок, ліщина...	10. Дерево, квітка...
Аналогії	
1. Огірок	Гвоздика
овоч	бур'ян, квітка, роса, садок, земля
2. Город	Сад
морква	Грати, гриби, яблуна, колодязь, лавка
3. Учитель	Лікар
учень	окуляри, лікарня, палата, хворий, медсестра
4. Квітка	Птах
ваза	дзьоб, чайка, гніздо, пір'я, хвіст
5. Рукавичка	Чобіток
рука	панчохи, підошва, шкіра, нога, щітка
6. Темний	Мокрий
світлий	сонячний, слизький, сухий, теплий, холодний
7. Годинник	Градусник
час	скло, хворий, ліжко, лікар, температура
8. Машина	Човен
мотор	ріка, маяк, вітрило, хвиля, берег

9.Стіл	Підлога
скатертина	Меблі, килим, пил, дошки, цвяхи
10.Стілець	Голка
деревя'ний	гостра, тонка, блискуча, коротка, сталева

Оцінка результатів: по кожному блоку підраховується кількість правильних відповідей. Оскільки в кожному блоці по 10 завдань, максимальна кількість балів – 10. Підсумовуючи кількість балів усіх чотирьох блоків, одержуємо загальний показник розвитку логічних операцій дитини.

Середній сумарний бал для вибірки дітей 6-7 років становить:

Високий рівень – 36-40 балів.

Вищий за середній – 32-35 балів.

Середній рівень – 26-31 бал.

Рівень нижчий середній – 20-25 балів.

Низький рівень – 19 і менше балів.

ТЕМА 7. Психологія молодшого школяра

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Анатомо-фізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку.
2. Соціальна ситуація розвитку, основні протиріччя віку.
3. Проблема зміни місця дитини в системі суспільних відносин. Адаптація дитини до шкільного навчання.
4. Шкільна дезадаптація, причини та прояви.
5. Навчальна діяльність як провідна в молодшому шкільному віці. Структура навчальної діяльності. Мотивація учення молодших школярів.
6. Ігрова та трудова діяльність в молодшому шкільному віці.
7. Розвиток пізнавальних процесів молодшого школяра. Новоутворення в психічному розвитку.
8. Психологічні особливості формування особистості молодшого школяра.

-
-
9. Засовення моральних норм і правил поведінки.
 10. Особливості спілкування молодшого школяра з вчителем та однолітками. Вплив педагогічного спілкування на характер взаємин молодших школярів.

Література: [2; 4; 7; 11; 13; 21; 26; 35; 44; 47; 49; 56; 57; 58; 62; 65]

Поясніть такі поняття: внутрішня позиція школяра, адаптація, фізична, психологічна, соціально-психологічна адаптація, дезадаптація, мотив, престижна мотивація, довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія, рівень домагань, емоційна децентрація, понятійне мислення, уміння вчитися, навчальна задача, навчальні дії, контроль, оцінка.

Теми доповідей і рефератів

1. Батьківський стиль виховання та його вплив на розвиток особистості дитини.
2. Вплив педагогічної оцінки на становлення самооцінки молодшого школяра.
3. Вплив на поведінку молодшого школяра реклами телебачення, мультиплікаційних та художніх фільмів.
4. Вікові особливості формування світобачення, інтересів й ідеалів молодшого школяра.
5. Психічний розвиток хлопчиків та дівчаток молодшого шкільного віку: порівняльний аспект.
6. Особливості психічного розвитку молодших школярів які виховуються в дитячих закритих закладах.
7. Характеристика спонукальної сфери учнів початкових класів.
8. Виховання інтересу до навчання у молодших школярів.
9. Ліворука дитина в школі. Особливості навчання ліворуких дітей.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. У чому суть мотивів досягнення успіху та уникнення невдач? Чи виявляють ці мотиви молодші школярі у навчанні?
2. Яку роль в житті та учінні відіграє ігрова діяльність?

-
-
3. Які прийоми запам'ятовування використовують учні початкових класів?
 4. Проведіть спостереження особливості пам'яті дитини у 2-3 учнів початкової школи і дайте відповіді на запитання:
 - В якому випадку учні 1-го класу краще запам'ятовують 10 картинок: якщо їм дати установку на запам'ятовування чи якщо спеціальне завдання не давати, але запропонувати розкласифікувати ці картки за певним принципом? Чому?
 - Якими закономірностям пам'яті це пояснити?
 - Яку роботу можна ще провести з учнями після виконання ними даного завдання в плані формування прийомів, що сприяють формуванню розумового логічного мислення?
 5. Наведіть приклади тем ігор молодших школярів. Порівняйте їх з тематикою ігор дошкільників.
 6. У чому полягають особливості самооцінки молодшого школяра?
 7. Охарактеризуйте особливості характеру молодшого школяра. Як ці особливості впливають на її Я-концепцію і дружні стосунки з ровесниками?
 8. Назвіть причини низької результативності в учінні молодших школярів?
 9. Яку роль відіграє особистість вчителя у навчанні й вихованні молодшого школяра.
 10. Як ставляться учні до школи і вчителя?
 11. Який вплив оказують батьки на успіхи дітей у навчанні.
 12. Шкільні проблеми: шкільна фобія, соціальна дезадаптація, неуспішність, низька дисципліна, шкільне цькування. Як їх подолати?

III. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Молоде подружжя так представили свого сина Івана вчительці першого класу: “Ось наш хлопчик. Він дуже здібний, веселий. Він вміє співати, танцювати, знає багато віршів”. Така рекомендація насторожила досвідченого педагога, і не випадково. На перших же заняттях Іван не проявив успіхів у навчанні, хоча і

старався. Хлопчик засумував і став проситися додому. Надалі до школи він став ходити без бажання.

Запитання. Чому Іван не проявив своїх здібностей у навчанні? Як повинні були вчинити вчитель та батьки?

Задача 2. У молодших класах вчителька доручила школярам з низьким рівнем навчальних досягнень допомагати іншим – з таким же рівнем навчальних досягнень. В результаті підвищилася їхня успішність.

Запитання. За рахунок чого підвищувалася успішність таких школярів?

Задача 3. Івану 8 років. Йому важко зосередити увагу на складному, незрозумілому матеріалі.

Запитання. Як ви вважаєте у чому причина? Як повинен вирішити це питання вчитель?

Задача 4. Віктор, учень 2 класу, говорить: “У мене ця Задача не виходить – я постараюся, тоді вийде”. А Микола каже: “Я отримав “двійку” за диктант, я ні на що не здатний”.

Запитання. У чому полягає різниця особливостей самооцінки Віктора та Миколи в їхніх власних невдачах?

Задача 5. У молодших школярів досить хороша пам’ять. Багато хто без особливих зусиль заучують навчальні тексти механічно. Але будучи в середніх класах, коли матеріал стає складнішим і великим за обсягом, вони починають відчувати труднощі.

Запитання. Як попередити можливі труднощі у навчанні учнів в середніх класах? Які прийоми на уроках може застосовувати вчитель для розвитку пам’яті?

Задача 6. Сформулюйте рекомендації вчителю, враховуючи вікові особливості молодших школярів, закінчивши речення.

1. На уроках у початковій школі потрібно часто змінювати завдання та вправи, тому що ...

2. Одним з провідних принципів навчання молодших школярів є принцип наочності, що пояснюється ...

3. Запам’ятовування у молодших школярів переважає механічне, тому вчителю слід ...

4. У початковій школі авторитет має вчитель, це можна використовувати для ...

5. Для школяра дуже значущим є оцінка вчителя, яка повинна бути обґрунтованою, справедливою, тобто ...

Задача 7. Сергій був досить розвиненим хлопчиком. До моменту вступу до школи він міг читати, знав багато віршів. Незважаючи на те, що Сергій пішов до школи з великою радістю, з перших днів навчання він став порушувати шкільну дисципліну: крутився на уроках, не слухав пояснень вчителя. Поки домашні завдання викликали у нього якийсь інтерес і новизну, він хоча і недостатньо акуратно, але їх виконував. Як тільки Сергій почав відчувати труднощі у навчанні, подолання яких потребувало систематичних занять, вольових зусиль, хлопчик став отримувати погані оцінки.

Запитання. Що послужило причиною неуспіхів Сергійка у школі? Як допомогти хлопчикові добре вчитися?

Задача 8. Євген (6 років) був активним, допитливим хлопчиком. У дитячому садку він швидко засвоював зміст занять, любляв читати, був дуже товариським, але в той же час неуважним і непосидючим. У першому класі на уроці він часто відволікався, не слухав пояснень вчителя і відповідей товаришів, тому часто отримував зауваження, на що реагував ображаючись.

Запитання. Які якості особистості не були сформовані у Євгена? Як допомогти хлопчикові вчитися?

Задача 9. Миколка (6 років) – неорганізований хлопчик. Він небало одягнений і взагалі неохайний. Незграбний в рухах, повільний, часто порушує правила. До зауважень вчителя ставиться байдуже.

Запитання. На Вашу думку, яке місце в класі (статус) займе Миколка та які будуть його успіхи у навчанні і чому? Як можна йому допомогти?

Задача 10. Тетянка в дитячому садку вважалася розумною дівчинкою, батьки з гордістю показували всі її малюнки. Вона рано навчилася читати і писати. Але у школі все стало не так. Її не хвалять, часто отримує погані оцінки.

Запитання. Назвіть причини змін у ставленні до Тетяни в школі. Що можна порадити батькам Тетянки?

Задача 11. Найчастіше батьки задають педагогу такі запитання: “Чому не усі діти однаково опановують читанням,

письмом? Усі ходять до дитячого садка, з усіма однаково займаються вихователі, у школі їх вчить один і той же вчитель”.

Запитання. Поясніть, чому так відбувається. Що робити батькам, щоб якимось допомогти своїм дітям? Які рекомендації Ви запропонуєте.

Задача 12. Вітя (6 років) на початку навчання у школі відчував труднощі щодо опанування навичками письма, тому вони дуже повільно розвивалися. Мати, розпитуючи сина про школу, дізналася, що він часом не чує, що говорить вчителька, часто не знає, яке домашнє завдання було задано.

Запитання. З чим може бути пов'язане це явище? Як допомогти Віті?

Задача 13. Вчителька першого класу, працюючи з шестирічними дітьми, намагалася активізувати навчальну діяльність учнів на уроці. Вона прагнула, щоб її уроки проходили жваво, емоційно. Коли хтось із учнів довго відповідав, вона нетерпляче переривала його і запитувала інших. Поступово клас розділився на дуже активних і пасивних учнів. Серед пасивних виявився шестирічний Петрик, який нерідко заїкався під час відповіді. Вчителька миттєво робила висновки: “Сідай, не вивчив!”. Раніше Петрик відвідував логопедичну групу дитячого садка. У школі заїкання у Петрика посилилося.

Запитання. Проаналізуйте наведену ситуацію. Дайте оцінку взаємовідносинам у системі “Дитина – Вчитель”.

Задача 14. Ірину виховувала бабуся. Росла дівчинка слухняною, але дуже боязкою, у неї не було друзів. Дівчинка любила грати наодинці, і бабусі це подобалося. Коли Ірині виповнилося 6 років, батьки забрали її у бабусі. Іноді батько просив розказати вірш, вирішити нескладні, на його погляд, завдання. Ірина невпевнено відповідала, помилялася, а батько сердився на неї: “Як же ти будеш вчитися в школі? Тобі будуть ставити двійки!” З тривогою дівчинка чекала першого дня навчання у школі. Їй не хотілося туди йти. Результати позначилися швидко. Через тиждень Ірина відмовилася ходити до школи.

Запитання. Дайте аналіз психічному стану дівчинки. Як повинні поводити себе вчитель та батьки, щоб змінити ставлення дитини до школи і повернути бажання вчитися?

Задача 15. Батьки розповідали про свого сина: “Наш Павло швидко і рано навчився говорити. Ми це заохочували. Він не ходив до дитячого садка. Зараз йому 6 років. У нього добре розвинена мовлення. Правда, він не малює, не ліпить, як всі діти в дитячому садку, та він і цього не прагне. І ми це не заохочували. Вважаємо, що він буде добре вчитися, адже він так по-дорослому розмірковує!”

Запитання. Дайте оцінку сімейному вихованню Павла. Чи можна передбачити результати навчання Павла?

Задача 16. Дослідження показало, що найбільша частина дітей 6 років йде до школи з великим інтересом і готовністю виконувати навчальні завдання. Діти жваво сприймають слово вчителя і активно виконують його вимоги. Але надалі деякі з них стикаються із труднощами, необхідністю вміти зробити вибір між “треба” і “хочу”, “цікаво” і “нецікаво”, “вмію” і “не хочу”.

Запитання. Назвіть причини даного явища? Як залучити дітей до навчання?

Задача 17. До Іванко прийшов Михайло, щоб покликати гуляти. Але він не зробив ще домашнє завдання, на що Михайло заперечив: “Потім доробиш!”. “Але я повинен зробити зараз, інакше мене буде сварити вчителька, а мати заборонить дивитися телевізор” відповів Іванко.

Запитання. Про розвиток якого мотиву йдеться мова у наведеній задачі?

Задача 18. На уроках у класі нерідко можна почути, як учні доповідають вчителю: “А Іринка не ті приклади розв’язала, а їй Наталка так показала” або “Віра зовсім не вирішила завдання” тощо.

Запитання. Чим можна пояснити такі вчинки першокласників? Як повинен вчинити вчитель у таких випадках, щоб його дії ефективно вплинули на розвиток особистості молодшого школяра та на його взаємовідносини з ровесниками.

Задача 19. Учні початкових класів пишуть диктанти, твори, виконують вправи з підручника. Нерідко при цьому роблять помилки, але, перевіряючи свою роботу, вони часто їх не бачать, і не виправляють, хоча добре знають правила.

Запитання. Поясніть дане явище?

Задача 20. Дайте психологічне пояснення наступним фактам:

а) Чому в початковій школі не слід давати домашнє завдання із дзвінком з уроку?

б) Чому на уроках у початковій школі слід використовувати динамічну наочність?

в) Чому в 1-му класі умову задачі та завдання до вправ доцільніше читати вчителєві?

Задача 21. Шестирічний Наташі запропонували вирішити задачу: “Летіли 4 пташки, сіли на дерева. Сіли по одній – одна пташка зайва, сіли по дві – дерев не вистачає. Скільки буде дерев?”

Наташа декілька разів повторила задачу, але не змогла її розв’язати. Тоді вчителька вирізала з паперу три дерева і чотири пташки. З допомогою дерев Наташа вірно і швидко вирішила задачу.

Запитання. Чому для вирішення задачі Наташі необхідні були дерева? Які особливості мислення цього віку проявились в даній ситуації?

Задача 22. Домашнім завданням було вивчити напам’ять вірш. Перевіряючи, як учні вивчили вірш, вчителька викликала 9 учнів і залишилась задоволена. Всі 9 учнів вивчили вірш на “відмінно”. На уроці була присутня завуч. Після дзвінка запитала її: “Ну як?” Завуч просміхнулась і відповіла: “Так, дійсно, діти декламували добре, але це все, що я можу відмітити позитивне на Вашому уроці”. Вчителька здивувалась: “А що ще потрібно? Адже я встигла багатьох запитати, поставила їм оцінки”.

Запитання. Як ви думаєте, чому завучу не сподобався урок? Як ви думаєте, чи уважні були учні на уроці? Як можна було б організувати діяльність дітей з врахуванням розвиваючих і виховних задач?

Задача 23. Хлопчик приніс в клас записку, яка пояснювала чому він пропустив уроки. “Ти дійсно хворів?” – запитала вчителька. Хлопчик мовчить. “Тоді хто це писав?” – продовжує вчителька. “Ніхто” – різко відповідає хлопчик.

Запитання. Як ви думаєте, чому хлопчик так відповів вчительці? Як би ви вчинили на місці вчителя?

IV. Самостійна робота студентів.

Самостійно проведіть за допомогою запропонованих методик дослідження особливостей розумового розвитку молодшого школяра. Запросить до цієї роботи 2-3 учнів початкової школи своїх рідних або знайомих.

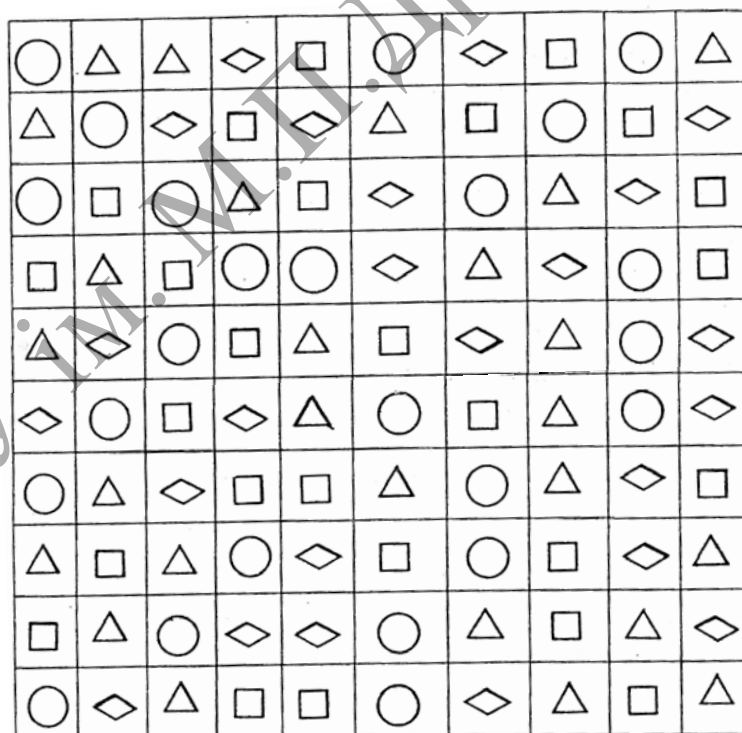
Методика на визначення розподілу та переключення уваги (Р. Немов)

Техніка проведення. Психолог ознайомлює дітей із бланками методики (бланк додається), де розташовані різні геометричні фігури (квадрати, трикутники, кола, ромби).

Інструкція. Уважно подивись на зображені фігури. Тобі необхідно за певний час проставити у квадратах знак + (плюс), у трикутниках – (крапку), у ромбах – (рису), у колі – v (пташку).

Час виконання 2 хв.

Бланк методики

Обробка результатів. Розраховується загальний показник розподілу та переключення уваги за формулою:

$$S = \frac{0,5N - 2,8 \times n}{120}$$

де,

S – показник розподілу та переключення уваги;

N – кількість фігур, які переглянула дитина;

n – кількість помилок.

Оцінюється рівень за шкалою:

Високий рівень – $0,75 < S < 1,0$;

Середній рівень – $0,5 < S < 0,75$;

Низький рівень – $S < 0,5$.

Методика на визначення слухової, зорової, моторно-слухової пам'яті

Інструкція. 1. Учням зачитують 10 слів (літак, лампа, яблуко, олівець, грім, качка, млин, папуга, листок, обруч). Після цього вони відтворюють ті слова, які запам'ятали. 6 правильно відтворених слів свідчать про добре розвинену слухову короткочасну пам'ять.

2. Учням пропонується сприймати очима написані на дошці слова (шур, поле, море, казка, камінь, коса, дзвоник, кущі, кора, сарай). Потім школярі відтворюють ті слова, які запам'ятали, – 6 відтворених слів свідчать про задовільний розвиток зорової пам'яті.

3. Психолог читає рядок слів (тіло, пісок, книжка, лампа, собака, загадка, куля, балкон, гілка, невід) та пропонує дітям прописувати слова в повітрі (моторно-слухове сприймання). Сприйняті таким чином слова потім відтворюються дітьми на папері.

4. Можна до другого етапу дослідження додати промовляння дітьми слів пошепки.

Оцінювання результатів: За нормою діти запам'ятовують з першого разу 4-5 слів, а всі 10 слів – у середньому через 3-5 повторювань. Нормальним є “ефект краю” (діти перший раз відтворюють краще перші та останні слова), а також зростання відтворених слів з кожним повторенням (зворотне явище свідчить про швидку виснаженість пім яті дитини за рахунок порушення її діяльності).

Методика діагностики інтегрального показника вербально-логічного мислення

Техніка проведення. Дитині дається бланк методики “Виключення слів”, ручка.

Інструкція. Тобі пропонується із чотирьох наведених слів у кожному рядку визначити три, які є однорідними поняттями, та викреслити четверте, яке не підходить до цих однорідних понять. Завдання треба виконувати швидко.

Бланк методики

1. Книга, портфель, валіза, гаманець.
2. Пічка, керосінка, свічка, електроплітка.
3. Годинник, окуляри, термометр, терези.
4. Човен, тачка, мотоцикл, велосипед.
5. Літак, гвіздок, пилка, вентилятор.
6. Метелік, циркуль, терези, ножиці.
7. Дерево, етажерка, віник, виделка.
8. Дідусь, вчитель, батько, мати.
9. Іній, пил, дощ, роса.
10. Вода, вітер, вугілля, трава.
11. Яблуко, книга, шуба, роза.
12. Молоко, вершки, сир, хліб.
13. Береза, сосна, ягода, дуб.
14. Хвилина, секунда, час, тиждень.
15. Василь, Федір, Семен, Іванов.

Оцінювання результатів. Оцінювання проводиться згідно з ключем (за кожен правильну відповідь – 2 бали) та з урахуванням часу на відповідь (Т – менше 250 с = 0 балів, 250 – 330 с = -3 бали, понад 330 с = -6 балів).

Визначається інтегральний показник вербально-логічного мислення за формулою $A = B + T$, де B – продуктивність (кількість правильно виконаних рядків), T – бали за час виконання.

30-20 балів – високий рівень узагальнення;

19-9 балів – середній рівень узагальнення, не завжди розподіл відбувається за суттєвими ознаками;

8 і менше – здатність до узагальнення розвинута слабо.

Методика на визначення індивідуальних відмінностей відтворюючої уяви

Техніка проведення. Дитині дають кольорові олівці, папір для малювання.

Інструкція. Психолог зачитує один раз або пропонує причитати дитині уривок тексту (описи, узяті з художньої літератури, із підручників історії, географії).

Наприклад, для 3-4-го класу пропонується такий текст:

“Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка – Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Мі вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця, наче заплуталась у зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають покрівлі високих клунь”.

Психолог пропонує дитині уявити та намалювати об’єкти, про які йшлося в описі. Після виконання завдання піддослідному дозволяється ще раз уважно прочитати опис та зробити доповнення в малюнках.

Обробка результатів. Підраховується кількість пропущених об’єктів, помилки, які були допущені в їх зображенні. Усього об’єктів 10. Відтворення 10-8 об’єктів свідчить про високий рівень уяви, 7-5 – середній рівень, 4 і менше – про низький рівень уяви.

Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса

Техніка проведення: Дитині дається бланк методики, ручка.

Інструкція: “Тобі пропонується ряд тверджень про те, як ти відчуваєшся у школі. Відповідай відверто, пам’ятай, що тут немає добрих чи поганих відповідей, довго не думай. Відповідай на запитання тільки “так” чи “ні”.

Бланк методики Філіпса

1. Чи важко тобі бути на одному рівні з іншими дітьми класу?
2. Чи хвилюєшся ти, коли вчитель каже, що хоче перевірити, наскільки ти знаєш матеріал?

-
-
3. Чи важко тобі працювати в класі так, як цього хоче вчитель?
 4. Чи бачиш ти іноді сон, що вчитель злий, що ти не вивчив уроку?
 5. Чи буває, що хтось з однокласників б'є або кривдить тебе?
 6. Чи бажаєш ти іноді, щоб учитель не поспішав, пояснюючи новий матеріал, поки ти не зрозумієш його?
 7. Чи сильно ти хвилюєшся, коли відповідаєш або виконуєш завдання?
 8. Чи буває так, що тобі страшно висловлюватися на уроці, тому що ти можеш зробити помилку?
 9. Чи тремтять у тебе коліна, коли тебе викликали відповідати?
 10. Чи часто твої однокласники насміхаються з тебе, коли ви граєте в різні ігри?
 11. Чи буває так, що тобі ставлять нижчу оцінку, ніж ти сподівався?
 12. Чи хвилює тебе питання, що тебе залишать на повторний рік в одному класі?
 13. Чи уникаєш ти ігор, де когось вибирають, тому що тебе, як правило, не вибирають?
 14. Чи буває так, що ти весь здригаєшся, коли тебе викликають відповідати?
 15. Чи часто буває в тебе відчуття, що ніхто з твоїх однокласників не хоче робити те, що хочеш ти?
 16. Чи сильно ти хвилюєшся перед тим, як почати виконувати завдання?
 17. Чи важко тобі одержувати такі оцінки, яких чекають від тебе твої батьки?
 18. Чи страшно тобі часом, що тобі стане погано в класі (ти захворієш)?
 19. Чи будуть твої однокласники насміхатися над тобою, якщо помилишся під час відповіді?
 20. Чи схожий ти на своїх однокласників?
 21. Чи хвилюєшся ти, виконавши завдання, за правильність його виконання?
 22. Працюючи в класі, чи певен ти, що все добре запам'ятаєш?

-
-
23. Чи бачиш ти іноді сон, що ти в школі та не можеш правильно відповісти на запитання вчителя?
 24. Чи правда, що більшість дітей ставиться до тебе прихильно?
 25. Чи працюєш ти краще, якщо знаєш, що результати твоєї роботи порівнюватимуться з результатами роботи інших дітей у класі?
 26. Чи часто ти мрієш, щоб менше хвилюватися, коли треба відповідати?
 27. Чи важко тобі сперечатися з іншими?
 28. Чи твоє серце сильно б'ється, коли вчитель говорить, що збирається перевірити твою готовність до уроку?
 29. Коли ти одержуєш гарну оцінку, чи думає хтось з твоїх друзів, що ти хочеш прислужитися?
 30. Чи добре ти почуваєш себе з тими однокласниками, до яких інші діти ставляться з особливою увагою?
 31. Чи буває так, що деякі діти у класі говорять щось, що не подобається тобі?
 32. Як на твою думку, ті діти, що погано навчаються втрачають повагу інших?
 33. Чи схоже на те, що більшість твоїх однокласників не звертає на тебе уваги?
 34. Чи часто тобі страшно виглядати дурнем?
 35. Чи задоволений ти ставленням до тебе учителів?
 36. Чи допомагає твоя мати в організації вечорниць, як інші мами твоїх однокласників?
 37. Чи хвилює тебе, що про тебе думають оточуючі?
 38. Чи сподіваєшся ти в майбутньому вчитися краще, ніж зараз?
 39. Чи вважаєш ти, що одягаєшся в школу та гарно, як і твої однокласники?
 40. Чи часто, відповідаючи на уроці, ти думаєш про те, що в цей час думають про тебе інші?
 41. Чи мають здібні учні якісь особливі права в класі, яких не мають інші діти?
 42. Коли ти робиш щось краще за своїх однокласників, чи викликає це злість у декого з них?
 43. Чи задоволений ти тим, як до тебе ставляться однокласники?

-
-
44. Чи добре ти себе відчуваєш, коли залишаєшся наодинці з учителем?
 45. Чи сміються іноді однокласники над твоєю зовнішністю та поведінкою?
 46. Чи вважаєш ти, що турбуєшся за свої дошкільні справи більше за інших дітей?
 47. Якщо ти не можеш відповісти на запитання, чи відчуваєш ти, що можеш заплакати?
 48. Чи в ліжку ввечері ти часом хвилюєшся про те, що відбудеться завтра в школі?
 49. Коли ти працюєш над важким завданням, чи відчуваєш ти інколи, що зовсім не пам'ятаєш деякі речі, які добре знав раніше?
 50. Чи тремтить твоя рука, коли ти працюєш над завданням?
 51. Чи відчуваєш ти, що починаєш нервувати, коли вчитель говорить, що збирається дати класу завдання?
 52. Чи лякає тебе перевірка твоїх знань у школі?
 53. Коли вчитель каже, що збирається дати класу завдання, чи відчуваєш ти хвилювання, що не справишся з ним?
 54. Чи бачиш ти сни, що твої однокласники можуть зробити щось, що не можеш зробити ти?
 55. Коли вчитель пояснює матеріал, чи здається тобі, що твої однокласники розуміють його краще, ніж ти?
 56. Чи хвилюєшся ти по дорозі до школи, що вчитель може дати класу роботу для перевірки знань?
 57. Коли ти виконуєш завдання, чи відчуваєш ти, що робиш це погано?
 58. Чи тремтить твоя рука, коли вчитель доручає тобі виконати завдання на дошці перед усім класом?

Обробка результатів. Перевіряється відповідність збігу відповідей із ключем. Відповіді, які не збігаються з ключем, - це вияви тривоги.

Підраховується:

1. Загальна кількість розбіжностей по всьому текстові. Якщо вона понад 50 %, можна казати про підвищену тривогу дитини, якщо більша 75% - про високу тривогу.

2. Кілька збігів за кожен із восьми чинників тривоги. Рівень тривоги визначається так, як у попередньому випадку. Аналізується загальний внутрішній стан школяра, кількість синдромів тривоги та їх величина. Результати відображаються на індивідуальній діаграмі.

3. Середнє значення всіх синдромів тривожності учнів по класу для порівняння з індивідуальними показниками тривожності з метою визначення учнів групи ризику.

Ключ до тесту (“так” - “+”, “ні” - “-”)

+1. +1. -3. -4. -5. -6. -7. -8. -9. -10. -11. +12. -13. -14. -15. -16. -17. -18. -19. -20. +21. -22. +23. -24. +25. +26. -27. -28. -29. -30. +31. -32. -33. -34. -35. +36. +37. -38. +39. +40. -41. +42. -43. +44. +45. -46. -47. -48. -49. -50. -51. -52. -53. -54. -55. -56. -57. -58.

Чинники	№ запитань
1) Загальна тривожність у школі.	2, 3, 7, 12, 16, 21, 23, 26, 28, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58 E=22
2) Переживання соціального стресу	5, 10, 15, 20, 24, 30, 33, 36, 39, 42, 44 E=11
3) Фрустрація потреби у досягненні успіху.	1, 3, 6, 11, 17, 19, 25, 29, 32, 35, 38, 41, 43 E=13
4) Страх самовираження.	27, 31, 34, 37, 40, 45 E=6
5) Страх ситуації перевірки знань.	2, 7, 12, 16, 21, 26 E=6
6) Страх невідповідності очікуванням оточуючих.	3, 8, 13, 17, 22 E=5
7) Низька фізіологічна опірність стресу.	9, 14, 18, 23, 28 E=5
8) Проблеми і страхи у стосунках з учителями	2, 6, 11, 32, 35, 41, 44, 47 E=8

Інтерпретація.

1. Загальна тривожність у школі – загальний емоційний стан дитини, пов’язаний із різними формами її включення в життя школи.

2. Переживання соціального стресу – емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти (передусім – з однолітками).
3. Фрустрація потреби в досягненні успіху – несприятливо психологічне тло, яке не дає змоги дитині розвивати свої потреби в успіхові, досягненні результату, тощо.
4. Страх самовираження – негативні емоційні переживання ситуацій, демонстрації себе та своїх можливостей.
5. Страх ситуації перевірки знань – негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки (особливо публічної) знань, досягнень, можливостей.
6. Страх невідповідності сподіванням оточуючих – орієнтація на значущість інших в оцінюванні своїх результатів, учинків, думок, тривога за надані оточуючими оцінки, очікування негативних оцінок.
7. Низький фізіологічний опір стресу – особливості психофізіологічної організації, які знижують пристосованість дитини до ситуацій стресогенного характеру, підвищують вірогідність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища.
8. Проблеми і страхи у стосунках з учителями – загальне негативне емоційне тло стосунків з дорослими у школі, яке знижує здатність дитини до успішного навчання.

Методика “Сходинок”

на визначення самооцінки молодшого школяра (В. Щур)

Техніка проведення: Дитині дається бланк методики, ручка.

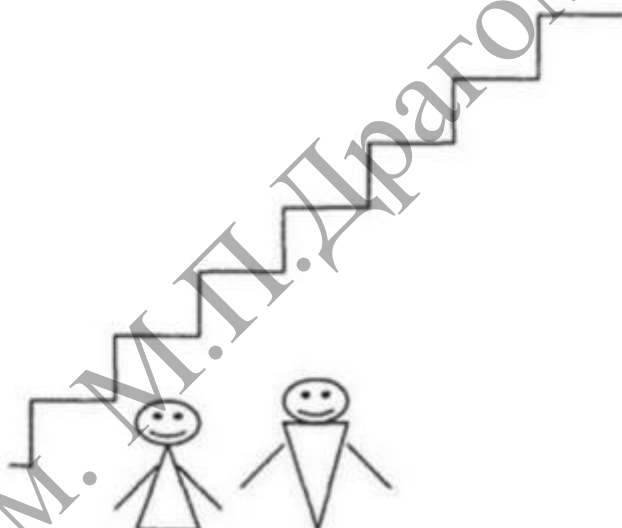
Інструкція: Досліджуваному показують намальовані сходи з сімома сходишками, і пояснюють завдання. “Якщо всіх дітей розсадити на цих сходах, то на трьох верхніх сходишках опиняться хороші діти: розумні, добрі, сильні, слухняні – чим вище, тим кращі (показують: “хороші”, “дуже хороші”, “найкращі”). А на трьох нижніх сходишках опиняться погані діти – чим нижче, тим гірші (“погані”, “дуже погані”, “найгірші”). На середній сходишці діти не погані і не хороші. Покажи, на яку сходишку ти поставиш себе. Поясни чому?”.

Після відповіді дитини, її запитують: “Ти такий насправді чи хотів би бути таким? Познач, який ти насправді і яким хотів би бути”. “Покажи, на яку сходинку тебе поставила б мама”.

Використовується стандартний набір характеристик: “хороший – поганий”, “добрий – злий”, “розумний – дурний”, “сильний – слабкий”, “сміливий – боягузливий”, “найбільш старанний – найбільш недбалий”. Кількість характеристик можна скоротити.

У процесі обстеження необхідно враховувати, як дитина виконує завдання: вагається, роздумує, аргументує свій вибір. Якщо дитина не дає жодних пояснень, їй слід задати уточнювальні питання: “Чому ти себе сюди поставив? Ти завжди такий?”.

Бланк методики

Обробка результатів.

Неадекватно завищена самооцінка. Не роздумуючи, молодший школяр ставить себе на найвищу сходинку. Вважає, що мама оцінює його так само, аргументуючи свій вибір, посилається на думку дорослого: “Я хороший. Хороший і не інакше, це мама так сказала”. Така самооцінка свідчить про те, що дитина не бачить своїх помилок, не може правильно оцінити себе, свої вчинки і дії.

Завищена самооцінка. Після деяких роздумів і коливань дитина ставить себе на найвищу сходинку, пояснюючи свої дії, називає якісь свої недоліки і промахи, але пояснює їх зовнішніми, незалежними від неї, причинами, вважає, що оцінка дорослих в

деяких випадках може бути трохи нижчою її власної: “Я, звичайно, хороший, але іноді лінуюся. Мама каже, що я неакуратний”.

Адекватна самооцінка. Обміркувавши завдання, досліджуваний ставить себе на 2-у або 3-ю сходинку, пояснює свої дії, посилаючись на реальні ситуації і досягнення, вважає, що оцінка дорослого така ж або трохи нижче.

Занижена самооцінка. Дитина ставить себе на нижні сходинки, свій вибір не пояснює або посилається на думку дорослого: “Мама так сказала”. Якщо дитина ставить себе на середню сходинку, це може свідчити про те, що вона або не зрозуміла завдання, або не хоче його виконувати. Діти із заниженою самооцінкою через високу тривожність і невпевненість в собі часто відмовляються виконувати завдання, на всі питання відповідають: “Не знаю”.

Діти із затримкою розвитку не розуміють і не приймають це завдання, діють навмання.

Анкета на визначення мотивації школяра до навчання у школі (О. Онуфрієва, С. Костроміна)

Техніка проведення: Дітині дається бланк анкети, ручка.

Інструкція. Тобі пропонується прочитати запитання анкети і дати відповідь. Свій варіант відповіді обведі кружечком.

Бланк анкети

1. Тобі подобається у школі?
а) так; б) не дуже; в) ні.
2. Уранці ти завжди з радістю йдеш до школи або часто бажаєш залишитися вдома?
а) йду з радістю; б) буває по-різному; в) бажаю залишитися вдома.
3. Якщо б учитель сказав, що завтра йти до школи не обов'язково, ти пішов чи залишився вдома?
а) пішов до школи; б) не знаю; в) залишився б удома.
4. Тобі подобається, коли відмінюються які-небудь уроки?
а) не подобається; б) буває по-різному; в) подобається.
5. Ти б хотів, щоб не задавали ніяких домашніх завдань?
а) не хотів би; б) не знаю; в) хотів би.
6. Ти хотів би, щоб у школі залишилися тільки одні перерви?

-
-
- а) ні; б) не знаю; в) хотів би.
7. Ти часто розповідаєш про школу своїм родичам і друзям?
а) часто; б) інколи; в) не розповідаю.
8. Бажав би ти мати іншого, не такого суворого вчителя?
а) мені подобається наш учитель; б) точно не знаю; в) бажав би.
9. У тебе в класі багато друзів?
а) багато; б) мало; в) немає друзів.
10. Тобі подобаються твої однокласники?
а) подобаються; б) не дуже; в) не подобаються.

Обробка результатів.

а) – 3 бали; б) – 1 бал; в) – 0 балів.

Максимальна оцінка – 30 балів.

Оцінювання результатів. Зі зростанням кількості балів підвищується рівень мотивації. При одержанні 25-30 балів – сформоване ставлення до себе як до школяра, висока навчальна активність; 20-24 бали – ставлення до себе як до школяра практично сформовано; 15-19 балів – позитивне ставлення до школи, але школа приваблює більше позашкільними справами; 10-14 балів – ставлення до себе як до школяра не сформовано; менше 10 балів – ставлення до школи негативне.

**Дитячий аперцептивний тест
(Children's Apperception Test – CAT) С. Беллак
(модифікація О. Б. Сидоренко)**

Техніка проведення. Дослідження проводиться в індивідуальній формі у вигляді гри. Після встановлення контакту з досліджуваним, йому почергово пропонується розглянути п'ять сюжетних картинок із ситуаціями: “У класі”, “Після уроків”, “В їдальні”, “Розбите вікно”, “Сходинок” (див. Додатки).

Інструкція. Учні пропонується розглянути п'ять картинок з вищезгаданими ситуаціями. Кожна картинка має певні запитання, які по черзі задаються досліджуваному експериментатором. Відповіді школяра фіксуються у протоколі.

Для оцінювання отриманих результатів використовуються такі критерії: рівень знань і усвідомлення дитиною правил поведінки та наслідків їх недотримання, рівень адекватності оцінки поведінки ровесників і самооцінки власної поведінки.

ТЕМА 8. Психологія підлітка

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Анатомо-фізіологічна перебудова організму підлітка та її вплив на психологічні особливості й поведінку.
2. Соціальна ситуація розвитку підлітка, основні протиріччя віку.
3. Особливості провідної діяльності. Взаємини з батьками, вчителями та однолітками.
4. Розвиток пізнавальних процесів підлітків.
5. Перебудова навчальної діяльності. Інтереси й захоплення.
6. Особливості особистісного розвитку підлітків. Самопізнання, розвиток самооцінки, почуття власної гідності. Новоутворення у психіці школярів підліткового віку.
7. Виникнення акцентуацій характеру та дезадаптивних форм поведінки.
8. Проблема “важких дітей”. Категорії та види „важких” дітей.
9. Причини появи важких дітей та підлітків.
10. Психологічні особливості підлітків-правопорушників. Підліткова суїцидність.
11. Поняття про девіантну, делінквентну та адиктивну поведінку.
12. Основні напрями роботи вчителя з важкими підлітками.
13. Криза підліткового віку.

Література: [1; 5; 6; 9; 11; 13; 18; 33; 38; 46; 50; 53; 58; 62; 64; 65]

Поясніть такі поняття: пубертатність, пубертатний період, акселерація, статеве дозрівання, фемінінність, маскулінність, статева роль, родова ідентичність, почуття дорослості, емансипація, усвідомлення себе як особистості, формування самовідношення, потреба в самореалізації та суспільному визнанні, референтна група, товаришування, дружба, ідеал, самовдосконалення й самоосвіта, інтимно-особистісне спілкування, неформальні групи, “Я-концепція”, децентрація мислення, дискурсивне мислення, рефлексивне мислення, інтелектуалізація психічних процесів, комплекс “Терзіта”, підлітковий егоцентризм, педагогічна

занедбаність, важковиховуваність, важконаучуваність, превентивне виховання, агресивність, акцентуації характеру, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, асоціальна поведінка, адиктивна поведінка, реакція імітації, реакція компенсації, гіперопіка, інфантильність особистості, фрустрація, психопатія.

Теми доповідей і рефератів

1. Особливості сприймання підлітками образотворчого мистецтва та музики.
2. Особливості міжособистісного спілкування педагогічно-занедбаних підлітків.
3. Особливості впливу ЗМІ на поведінку підлітків.
4. Психологія сексуальної взаємодії підлітків. Роль батьків у формуванні правильних уявлень про сексуальні взаємовідносини між статями.
5. Деструктивні тенденції індивідуальності (аномалія особистості і антисоціальна поведінка).
6. Психічні відхилення у підлітків-правопорушників.
7. Індивідуальний підхід до невстигаючих і недисциплінованих підлітків.
8. Порівняльний аналіз підліткової злочинності за кордоном і в Україні.
9. Морально-психологічна детермінація учбової діяльності і поведінки підлітків.
10. Причини виникнення конфліктів у системі “підліток-дорослі”, “батьки підлітки” та їх подолання.
11. Умови виникнення і зовнішні ознаки підліткових об’єднань.
12. Психопрофілактика девіантної поведінки підлітків.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Охарактеризуйте вікові особливості фізичного розвитку підлітка.
2. У чому полягає зміна провідного типу діяльності підлітків у порівнянні з учнями молодших класів?
3. Розкрийте структуру самосвідомості підлітків.

-
-
4. Різні розуміння проблеми “криз” підліткового віку. З’ясувати причини конфліктів між підлітками та дорослими.
 5. У чому полягають особливості мотиваційної сфери підлітка?
 6. Виділіть основні новоутвоєння особистості підлітка та дайте їм характеристику.
 7. Охарактеризуйте особливості підліткового характеру. Як ці особливості впливають на прояви підліткової кризи і стосунки з дорослими?
 8. Тривожність та депресивність у підлітковому віці. Як це впливає на особистість підлітка.
 9. Які із видів акцентуацій характеру найчастіше притаманні підліткам.
 10. Які проблеми адаптації до соціального середовища характерні підліткам?
 11. Як впливають психологічні особливості підлітків на їхню культуру та субкультуру.
 12. Як становлення ідентичності впливає на соціальні очікування, Я-образ і реакцію на стрес у підлітковому віці?
 13. Опишіть фактори і процеси, що сприяють моральному розвитку і вибору ціннісних орієнтацій у підлітковому періоді.
 14. У чому полягає статеве виховання підлітків?
 15. Обгрунтуйте подані нижче педагогічні ситуації.

– Вчитель їде в автобусі і бачить: підліток, роздратований різким тоном пристарілої жінки, що стояла поруч і вимагала поступитись їй місцем, не погоджується це зробити і показує на вільне місце, яке знаходиться неподалік від дверей. Як Ви себе поведете у такій ситуації?

– Здібний учень не хоче додавати собі труднощів, виконує учбові завдання з прохолодою, впевнений, що його робота буде не гірше, ніж у інших. Чому так відбувається?

– Хлопчик успішно навчається після школи в одному з гуртків палацу дитячої творчості, але відмовляється використати свої здібності на користь класу, пояснюючи відсутністю часу. Чому він так себе поводить?

– Вчитель бачить, що один з учнів демонстративно не працює на його уроці. Як Ви вчините, будучи на місце вчителя?

– Молодий вчитель відчуває, що клас не любить його навчальний предмет і погано працює на уроках. Які Ваші дії?

III. Розв’язання психологічних задач.

Задача 1. “Так сталося, що після уроків на очах однокласників учень 6-го класу Олексій потрапив під машину. І хоча врешті-решт все виявилось не так страшно, діти пережили емоційне потрясіння. Два-три перші дні були найскладнішими. Один з вечорів дванадцятирічного Дмитра, приятеля Олексія, закінчився бурхливими сльозами і розгорнутим самоаналізом. Почавши з того, як йому шкода, що так все сталося, згадуючи деталі того сумного дня, він несподівано перейшов на те, що хвилювало його в ньому самому. Порівнюючи себе то з одними, то з іншими однокласниками, він прийшов до висновку, що все у нього не так, як він би хотів. Тут була і тема його інтелектуальних здібностей, його успішності в навчанні; і тема “ідеального друга”, про якого він мріє, але не знаходить серед своїх приятелів; і тема “образу” себе в очах інших підлітків, коли хочеться виглядати “крутим”, але для цього треба говорити і робити такі речі, які самі по собі йому огидні”.

Запитання. Про які новоутворення тут йде мова. Дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 2. Як можна пояснити з психологічної точки зору різні експерименти підлітка із зовнішністю – незвичайний одяг, зачіска, помітний макіяж і пірсинг тощо.

Задача 3. Михайло (13 років) дуже хоче займатися спортом. Він місяць відвідував спортивну секцію з баскетболу, а нещодавно перейшов у секцію водного спорту (плавання).

Запитання. Чи довго Михайло буде відвідувати спортивну секцію на цей раз? Від чого це залежить?

Задача 4. Мати дуже хотіла, щоб її син Ігор (14 років) займався у спортивній секції, але він сказав, що буде ходити в спортивну секцію тільки один місяць.

Запитання. Як повинна вчинити мати у даній ситуації?

Задача 5. Володимир (13 років) став дивитися на себе в дзеркало значно частіше і пильніше, ніж він це робив, коли навчався у початковій школі.

Запитання. З чим пов'язаний підвищений інтерес підлітка до своєї зовнішності? Які потреби віку задовольняються в даних діях?

Задача 6. Батьки пишаються сином у зв'язку з його випереджаючим фізичним розвитком.

Запитання. Чи слід пишатися передчасним фізичним розвитком свого сина? Чому?

Задача 7. У 7 клас прийшов новий вчитель географії. Весь клас проявив до нього великий інтерес, активно працював на уроках. Одного разу один з учнів почув, як молодий вчитель відгукнувся про учнів (дітей) класу, які навряд чи його розуміють - ще не доросли, і йому доводиться з ними дуже важко. Після цього відносини учнів та вчителя у класі погіршилися. Вони втратили інтерес до уроків з географії.

Запитання. З чим пов'язана така зміна у ставленні учнів класу до вчителя?

Задача 8. У 5 класі Віктор навчався на відмінно. У початковій школі його усі поважали, а з переходом до середньої школи він став відчувати до себе інше ставлення однокласників, і як правило найчастіше негативне.

Запитання. Чому до Віктора стали так ставитися його однокласники?

Задача 9. Мати дорікає своєму синові Петру (14 років) у поганій успішності. Петро сприймає це спокійно.

Запитання. Чому дорікання матері не досягають певного результату?

Задача 10. Мати взяла у Тетянки (13 років) олівець, щоб записати номер телефону, як результат – скандал. Мати пішла до магазину з пакетом дочки – знову скандал. Раніше в подібних випадках скандалів не було.

Запитання. У чому причина такої емоційної реакції підлітка?

Задача 11. Мати звернула увагу на те, що її син-підліток став соромитися з'являтися разом з нею.

Запитання. З чим пов'язана така поведінка підлітка? Обгрунтуйте свою відповідь.

Задача 12. Іванко (14 років), будучи учнем початкової школи, про все розповідав матері. З настанням підліткового віку став усе приховувати і рідко розповідати батькам про свої справи та захоплення.

Запитання. З чим пов'язані такі зміни? Дайте пояснення.

Задача 13. Батьки говорять своєму синові: “Щоб у дев'ять був удома! Щоб цього Колю ми більше не бачили!”.

Запитання. Як ви оцінюєте таке спілкування батьків з підлітком? Як це відіб'ється на взаєминах? Як має змінитися ставлення дорослих до підлітка?

Задача 14. Підліток грубіянить, кривляється, ображає молодших, поводить непристойно.

Запитання. Як поводитися вчителю з таким учнем? Чому так відбувається?

Завдання 15. Василь хоче пограти з Олею. Він смикає її за коси. Та, не роздумуючи, дає йому здачі (кричить, б'ється).

Запитання. Кого із учнів покарати? Чому?

Задача 16. Поясніть, чому саме в підлітковому віці людина найчастіше набуває шкідливих звичок. Які психологічні причини цього явища (в особистісній сфері, моральних поняттях і уявленнях, взаєминах)?

Задача 17. Перед вами твір учня. “Мене звать Микола. Цілком нормальна людина. Можна назвати розумним, начитаним, судячи з відгуків однокласників і друзів. Моє спілкування з довколишніми залежить від настрою. Охоче вчуся тому, що мене цікавить. Справи зазвичай доводжу до кінця. В сім'ї та у класі з моєю думкою рахуються. Захоплююся комп'ютерною технікою, вітрильним спортом, хокеєм. Практично на будь-яке життєве питання маю своє думку. У суперечці мене важко переконати, але якщо я відчуваю правоту співрозмовника, це питання відпадає. Загалом, людину не можна пізнати лише по тому, що написано”.

Запитання. Чи можна сказати, що цей учень підліткового віку? За якими ознаками ви це встановили?

Задача 18. Підліткова дружба – явище складне, часто суперечливе. Кирило прагнув знайти близького, вірного друга, тому товаришував з різними хлопцями: Вітею, Сашком та ін.

Запитання. Що шукає Кирило в другові? У чому суперечливість дружби підлітків?

Задача 19. Катерина (15 років) пише: “Перестала відвідувати школу, вчитися. Сиджу вдома в повній розгубленості. Може я не вмію заводити друзів? Може ніхто не хоче зі мною дружити? Просто я маленького зросту і не схожа на дівчину. Всі наді мною сміються”.

Запитання. У чому причина такого стану Катерини? Чи пов’язаний він з особливостями підліткового віку?

Задача 20. Батьки скаржаться вчителю, що у них з Вітею (15 років) постійні конфлікти: “Ми даємо йому деяку самостійність, але домовляємося, щоб він обов’язково подзвонив в певний час, повернувся додому не пізніше такої-то години. Він же не виконує умов нашої угоди, порушує їх постійно. На час ми позбавляємо його “Свободи”. Але потім все повторюється знову. Він що ж, не розуміє, що робить собі шкоду?”

Запитання. Чим можна пояснити таку поведінку підлітка? Яке ставлення батьків до підлітка в даному випадку є найкращим і чому? Надайте рекомендації батькам.

Задача 21. Вчителька увійшла в клас, розпочала урок. Чітко сформулювала мету уроку. Для відповіді на перше поставлене питання викликала учня. Однак підліток не вважав за потрібне відповідати. Недбало сказав: “Я сьогодні відповідати не буду”. “Чому?” – запитала вчителька. “Не готовий, та й настрою не має” – відповів учень. Клас дружнім реготом прореагував на цю зухвалість. Вчителька викликала іншого учня, але і він відмовився відповідати та вимовив: “Я до уроку не готовий – не захотів займатися вашою літературою”. Вчитель назвав прізвища ще п’ятьох учнів, і всі вони теж відмовились відповідати. Вчителька засмутилася від таких витівок учнів. Їй знадобилося дуже велике самовладання, щоб не зірватися і довести урок до кінця.

Запитання. Які вікові особливості взаємовідносин у колективі не врахувала вчителька?

Задача 22. Сашко П. 15 років. До шкільного психолога звернулася мати занепокоєна змінами у поведінці сина. Протягом останнього року Сашко усе рідше буває вдома. Став більш потайливим, усе менше розповідає про свої справи, хоча раніше, за словами матері, вони були “одне ціле” (батько Сашка загинув 10 років тому). У сина з’явилися нові друзі, набагато старші за нього. Сашко став гірше вчитися: якщо раніше з усіх предметів були тільки хороші оцінки, то тепер він вчить уроки “вибірково” – тільки ті предмети, які він вважає потрібними. Особливо матір хвилює те, що син прагне мати гроші: спочатку продавав газети, потім поліетиленові кульки, тепер сувеніри іноземним туристам. Зароблені гроші витрачав на свої потреби (придбав калькулятор, куртку), а частину віддавав матері. При психологічному обстеженні виявлено гіпертимний тип акцентуації, прагнення до емансипації. Низький рівень схильності до деліквентності та алкоголізації. Самооцінка в підлітка адекватна, диференційована, рівень домагань високий, стійкий. Життєві плани відповідають ранній професіоналізації підлітка, який прагне вступити у бізнес-лицей.

Запитання. Як пояснити зміни у поведінці Сашка? Які рекомендації можна надати матері?

Задача 23. Уявіть, що Ви прийняті на посаду шкільного психолога. Район, де знаходиться школа, вкрай неблагополучний: багато підлітків учиняють правопорушення, зловживають алкоголем, і що найгірше – курять коноплю. Навіть у школі чотирьох підлітків спіймали на тому, що вони курили сигарету “з начинкою”, у зв’язку з чим за ними міцно закріпили ярлик “наркомани”. Директор школи одразу заявив, що він звільняє Вас від усіх функцій шкільного психолога, аби Ви зосередилися на вирішенні тільки одного завдання – боротьби з наркоманією. Директор сказав, що Ви повинні “наводнити” школу інформацією про шкоду наркотиків. Якомога частіше проводити лекції, диспути, вікторини, вечори питань та відповідей на цю тему і до кінця другої чверті викоринити навіть думки про наркотики хоча б у двох з чотирьох “наркоманів”.

Запитання. Чи правильну позицію обрав директор? З чого Ви почнете свою діяльність як шкільний психолог?

Задача 24. Уявіть, що зараз у вас гаряча пора – іспити. Ви дуже багато займаєтесь, сили вже вичерпуються, а попереду ще два екзамени. Отут підходить ваш друг і говорить:

– Ти, я бачу, зовсім вже в ауті, ледь живий. Навіть схуд і очі запали.

– Так, уже голова незабаром лопне, а ще стільки треба вивчити! Сил вже немає!

– Слухай, можу тобі допомогти. У мене отут таблетки залишилися, психостимулятори. Брат мій, лікар, недавно приїжджав і давав мені пробувати. Класна річ! Відразу такий приплив енергії, голова ясна, пам'ять, як фотоапарат, усе схоплює. Хочеш спробувати?

Запитання. Що ви відповісте своєму другу? Чому? Як Ви б повели себе у цій ситуації.

Задача 25. Євген К., 14 років. Звернулася мати до психолога зі скаргою на труднощі у вихованні сина, якого вона ростить одна. З бесіди з'ясувалося, що дитина народилася, росла і розвивалася нормально, була спокійною і слухняною. У школі навчався добре до 5-го класу, потім успішність трохи погіршилася. Мати спробувала впливати на навчання сина: заборонила йому відвідувати спортивну секцію, фізично карала за погані оцінки. Після цього успішність стала ще гіршою, син почав прогулювати уроки в школі, обманювати її. Протягом останнього року Євген подружився з компанією старших за себе підлітків, закинув свої захоплення (фотографія, вранішні пробіжки), став повертатися до дому вночі, майже не відвідує школу. Кілька разів син приходив у дивному стані: насилу відповідав на питання, сміявся, вранці скаржився на головний біль. При патопсихологічному дослідженні у Євгена відзначена низька працездатність за гіпостенічним типом. Пам'ять і мислення не порушені. Запас загальноосвітніх знань нижчий за вікову норму, зате підліток добре обізнаний зі значенням слів із жаргону наркоманів. За допомогою проєктивних методів встановлено, що в підлітка були окремі випадки куріння коноплі, але внутрішньовенно він наркотичні речовини не вживав, хоча це траплялось у його компанії.

Запитання. Що спровокувало адиктивну форму порушення поведінки підлітка? Які заходи можна рекомендувати для корекції?

Задача 26. Два наркомани Петро і Дмитро, п'ятнадцяти років. Дмитро – із благополучної, забезпеченої родини. Батько – генерал, мати – донька генерала – усе життя присвятила сину, родині. Ніколи не працювала, займалася домашніми справами, вихованням Дмитра. Дитину виховувала суворо і дуже піклувалася про його розвиток: англійська мова, музика, математика – цим хлопчик займався додатково з вчителями, інші уроки мати контролювала сама. І, звичайно, щодо організації вільного часу Дмитра: чим займатися, з ким товаришувати, куди піти, які передачі по телевізору дивитися – усе вирішувала мати. Усе було добре – до 13 років. А потім Дмитро “як з ланцюга зірвався”.

Петро батька свого не знав. Мати працює провідницею, часто у від'їзді. Петро до п'ятого класу був в інтернаті, а потім мати забрала його до дому і віддала у звичайну школу, бо дуже кривдили його в інтернаті хлопці: дражнили, відбирали їжу, били. Петрик був мовчазливим, не вмів постояти за себе. Удома йому спочатку було страшно залишатися одному, він почував себе покинутим і нікому не потрібним, але потім сподобалося. Коли мати їхала, до Петра приходили з вулиці старші діти. Вони приносили їжу, випивку; палили, грали у карти, сміялися. Було добре і весело!

Потім і Дмитро став приходити до Петра. Навіть ночувати залишався, коли в черговий раз з батьками посвариться і втече з дому. А один раз хтось зі старших хлопців приніс “начинку” для сигарет. Усім було цікаво довідатися, що таке “кайф”. Пустили по колу “косячок”...

Запитання. Чим пояснити, чому хлопчики з різних родин виявилися в одній компанії, де стали вживати наркотики? Який тип виховання був у родині Дмитра і який – у Петра? Які подібні риси характеру, що свідчать про схильність до адиктивної поведінки сформувалися в хлопців з огляду на особливості виховання?

IV. Самостійна робота студентів.

Самостійно проведіть дослідження та проаналізуйте отримані результати.

Методика “Вивчення самооцінки”

Допомагає визначити рівень самооцінки людини.

Інструкція. Послідовно прочитайте кожне судження і оцініть їх за допомогою п'яти варіантів відповідей: “дуже часто”, “часто”, “інколи”, “рідко”, “ніколи”.

Судження

1. Мені хочеться, щоб мої друзі мене підбадьорювали.
2. Постійно відчуваю відповідальність за доручену мені роботу.
3. Я турбуюсь за своє майбутнє.
4. Багато хто мене ненавидить.
5. Я володію меншою ініціативою, ніж інші.
6. Я турбуюсь за свій психічний стан.
7. Я боюсь виглядати дурнем.
8. Зовнішній вигляд інших набагато кращий, ніж мій.
9. Я боюсь виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я допускаюсь помилок.
11. Як шкода, що я не вмю як слід розмовляти з людьми.
12. Як шкода, що мені не вистачає впевненості у собі.
13. Мені б хотілось, щоб мої дії частіше схвалювали інші.
14. Я надто скромний.
15. Моє життя безкорисне.
16. Багато хто неправильної думки про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди чекають від мене багато.
19. Люди не дуже цікавляться моїми досягненнями.
20. Я трохи бентежусь(ніяковію).
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміють мене.
22. Я не відчуваю себе в небезпеці.
23. Я часто хвилююсь і даремно.
24. Я ніяковію, коли вхожу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я себе постійно відчуваю скутим.
26. Я думаю що люди говорять про мене за моєю спиною.

-
-
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають набагато легше, ніж я.
 28. Мені здається, що зі мною має трапитись яка-небудь неприємність.
 29. Мене хвилює думка про те, як люди ставляться до мене.
 30. Як шкода, що я не такий комунікабельний.
 31. У суперечках я висловлююсь лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
 32. Я думаю про те, чого чекають від мене друзі.

Аналіз результатів: Кожний варіант відповіді оцінюється у баллах: “дуже часто” – 4 бали, “часто” – 3 бали, “інколи” – 2 бали, “рідко” – 1 бал, “ніколи” – 0 балів.

Для того щоб визначити рівень самооцінки, необхідно скласти бали за всіма 32 судженнями.

Сума балів від 0 до 25 балів, свідчить про високий рівень самооцінки, за якою людина правильно реагує на зауваження інших і рідко сумнівається у своїх діях.

Від 26 до 45 балів, свідчить про середній рівень самооцінки, за якого людина рідко страждає від “комплексу неповноцінності” і лише час від часу намагається підлаштуватися під думку інших.

Сума балів від 46 до 128 балів вказує на низький рівень самооцінки, за яким людина хворобливо переносить критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди рахуватися з думками інших і часто страждає від “комплексу неповноцінності”.

Тест “Ваша організованість” (Є. Комарова)

Дозволяє визначити організована людина чи ні.

Інструкція: Уважно прочитайте кожне твердження і оберіть тільки один варіант відповіді.

Твердження

1. Чи є у Вас головні, основні цілі в житті, до досягнення яких Ви прагнете?
 - а) У мене є такі цілі.
 - б) Хіба потрібно мати якісь цілі? Адже життя таке мінливе.

в) У мене є головні цілі і я намагаюсь своє життя присвятити їх досягненню.

г) Цілі у мене є, але моє життя, діяльність не сприяють їх досягненню.

2. Чи складаєте Ви лан роботи на тиждень, день, використовуючи для цього щотижня спецблокнот і т. ін.?

а) Так.

б) Ні.

в) Не можу сказати ні “так”, ні “ні”, тому що намічаю основні справи в голові, а план на наступний день – в голові або ж на аркуші паперу.

г) Робив (ла) спроби складати план, використовуючи для цього щотижневик, а потім зрозумів (ла), що це нічого не дає.

3. Чи засуджує себе за невиконання наміченого на день, чи тиждень?

а) Засуджую у тих випадках, коли бачу свою провину.

б) Засуджую, не дивлячись ні на які суб'єктивні чи об'єктивні причини.

в) У наш час і так всі засуджують один одного, навіщо ж засуджувати себе ще?

г) Дотримуюсь такого принципу: що зміг (ла) зробити сьогодні – добре, а що не зміг (ла) – виконаю, можливо, в інший раз.

4. Як Ви ведете свою записну книжку з номерами телефонів знайомих, родичів, приятелів та ін.

а) Я – господар своєї записної книжки. Як хочу, так і веду записи. Якщо знадобиться чийсь номер телефона, то знайду обов'язково.

б) Часто міняю записні книжки з записами телефонів. Записи веду довільно.

в) Записи веду “відповідно до настрою”. Вважаю, що були б записані прізвища, ім'я, а на якій сторінці, прямо чи криво – це не має особливого значення.

г) Використовую загальноприйнятту систему, у відповідності з алфавітом записую прізвища, ім'я та по-батькові, номер телефону, а якщо потрібно то й додаткові дані.

5. Вас очікують різні речі, якими Ви часто користуєтесь. Які ваші принципи їх місця розташування?

а) Кожній речі – своє місце.

б) Кожна річ лежить там, де їй хочеться.

в) Періодично навожу порядок. Потім кладу куди доведеться.

Через деякий час знову наводжу порядок.

г) Вважаю, що питання не має ніякого відношення до самоорганізації.

6. Чи можете Ви в кінці дня сказати, де, скільки та з яких причин Вам довелося марно втратити час?

а) Можу сказати про втрачений час.

б) Можу сказати про місце, де було марно втрачено час.

в) Якби втрачений час чогось коштував, воду б рахувала його.

7. Які Ваші дії, коли на зборах розпочинається переливання з пустого в порожнє?

а) Пробую звернути увагу на суть питання.

б) Будь-які збори – це поєднання старого та пустого. А тому нічого тут не вдієш.

в) Занурюсь у “небуття”.

г) Займаюсь своїми справами.

д) Тихо й непомітно намагаюсь вийти.

8. Уявімо собі, що Вам доводиться виступати з доповіддю. Чи будете Ви приділяти увагу не тільки змісту, але й його розміру, а також варіантам доповіді залежно від часу (на 10 хв., на 20 хвилин)?

а) Буду з увагою ставитись до змісту доповіді. Якщо доповідь буде цікава, то дадуть час для його закінчення.

б) Буду з увагою ставитись до змісту доповіді, до її розмірів та варіантів.

9. Чи намагаєтесь Ви використати буквально кожну хвилину для виконання задуманого?

а) Намагаюсь, але не завжди в мене це виходить (упадок сил, настрою, немає бажання та ін.).

б) Не прагну о цього, тому що вважаю непотрібним бути дрібничковим по відношенню до часу.

в) Навіщо прагнути, якщо час все рівно не обгониш.

г) Намагаюсь і роблю спроби, не дивлячись ні на що.

10. Як Ви фіксуєте доручення, завдання, прохання?

а) Записую у щотижневик, що виконати і на яке число.

б) У щотижневик записую тільки найбільш важливі доручення, прохання.

в) Намагаюсь запам'ятати доручення, завдання, прохання, тому що це тренує пам'ять. Проте пам'ять мене часто підводить.

г) Хай про завдання пам'ятає той, хто його дає. Якщо доручення важливе, то про нього не забудуть, нагадають мені.

11. Чи не запізнюєтесь Ви на зустріч, збори?

а) Приходжу раніше на 5-7 хвилин.

б) Приходжу вчасно до початку зборів.

в) Як правило, запізнююсь з різних причин.

г) Завжди запізнююсь, хоч пробую прийти вчасно.

д) Якби мені розповіли, як не запізнюватись, я б не запізнювався.

12. Яке значення Ви надаєте, зокрема виконанню завдань, доручень, проханням?

а) Своєчасність – один з найважливіших показників мого уміння працювати, хоч мені дещо не завжди вдається виконати вчасно.

б) Завжди краще затягнути виконання завдання.

в) Виконую завдання у потрібний строк.

г) Ініціатива – наказувана. Своєчасність виконання – значить мати шанс отримати нове завдання.

13. Уявимо собі, що Ви пообіцяли щось, але обставини змінилися так, що обіцяне виконати дуже важко. Як Ви будете вести себе?

а) Скажу людині, що змінилися обставини та про неможливість виконати обіцяне.

б) Намагаюсь сказати людині, що обставини змінилися і виконати обіцяне важко, але не потрібно втрачати надії на обіцяне.

в) Буду намагатись виконати обіцяне, але якщо не зможу – не біда, я ж рідко не виконував (ла) обіцянок.

г) Виконую обіцянки якби там не було.

Ключ до тесту

№	А	Б	В	Г	Д
1.	4	0	6	2	-
2.	6	0	3	2	-
3.	4	6	0	1	-
4.	1	0	0	6	-
5.	0	6	2	0	-
6.	2	1	0	4	6
7.	6	0	0	6	3
8.	4	6	-	-	-
9.	4	0	0	6	-
10.	6	3	1	0	-
11.	6	6	0	1	0
12.	3	0	6	0	-
13.	4	3	0	6	-

Оцінка результатів:

72-78 балів включно. Ви організована людина. Єдине, що Вам можна порадити – розвивайте і далі самоорганізацію. Хай не здається Вам, що Ви досягли межі. Організація дає найбільший ефект тому, хто вважає її ресурси невичерпані.

63-71 бал включно. Ви вважаєте організованість частиною свого “Я”. Це надає Вам перевагу над тими, хто розраховує на організованість у крайніх випадках. Покращуйте самоорганізацію.

Менш 63 балів. Організованість то виявляється у Вас, то зникає. Відсутня чітка система самоорганізації. Намагайтеся проаналізувати свої дії, техніку особистої роботи, витрати часу, і Ви побачите свої резерви. Використовуйте свою волю та наполегливість, перемагайте себе.

Методика “Перевір рівень своєї комунікативності”

Допомагає визначити здатність людини до спілкування та встановлення контакту з іншими людьми.

Інструкція: Прочитайте кожне твердження і оберіть тільки один варіант відповіді.

1. Находячись в купе або салоні літака, Ви б хотіли:
 - а) звичайно мовчати, не вступаючи у контакт з сусідами?

-
-
- б) контактувати з необхідності, а не з бажання;
в) ініціативно вступати у контакти без всяких ускладнень;
г) поділитись з незнайомими своїми потаємними думками.
2. Ваші взаємини з друзями, родичами підтримуються:
- а) рідкими візитами (3-4 рази на рік);
б) відносно часто (5-10 раз на рік);
в) регулярними взаємними візитами (частіше одного разу на тиждень);
г) щотижневими та більш частішими побаченнями.
3. Скільки вітальних карток Ви отримуєте на рік?
а) 1-5; б) 6-10; в) 11-15; г) 16-20, і більше.
4. Якщо ви маєте друзів, що закінчили школу (ВУЗ), то доля кількох Ваших товаришів Вам відома?
а) 1-3; б) 4-10; в) 11-15; г) 16-20, і більше.
5. В середньому у Вас йде на телефонну розмову:
а) 1-3 хв., б) 4-5 хв., в) 6-10 хв., г) від 15 хв., і більше.
6. Читаючи (або прочитавши) нову книгу, Ви завжди:
- а) самі обдумуєте прочитане;
б) з бажанням відповідаєте на питання про прочитане;
в) відповідаєте на питання про прочитане;
г) ініціативно ділитесь враженням.
7. Під час кіносеансу, спектаклю, концерту Ви завжди:
- а) не любите, щоб при Вас хтось висловлював свої враження;
б) терпляче ставитесь до висловлювання, Вам це буває цікавим;
в) інколи перекидаєтесь репліками із знайомими;
г) не можете сидіти весь час мовчки, намагаєтесь висловити свою думку.
8. Зустрічаючись на вулиці із своїми знайомими, Ви:
- а) якщо нема невідкладних справ, киваєте і йдете мимо;
б) відповідаєте на вітання та обмінюєтесь короткими репліками;
в) не помічаєте, хто вітався першим, з бажанням дізнаєтесь про новини;
г) першим зупиняєтесь, вітаючись, розпитуєте, розповідаєте про себе.

-
-
9. Повертаючись додому після роботи (навчання), Ви:
- а) мовчите;
 - б) коротко відповідаєте на питання;
 - в) розпитуєте своїх домашніх про новини, але без бажання, формально;
 - г) зацікавлено розпитуєте та розповідаєте про себе.
10. Перебуваючи у чужому місці (не знайомому районі) і розшукуєте потрібну Вам установу, адресу якої Ви не знаєте, Ви завжди:
- а) обходите найближчі до Вас вулиці, самотійно розшукуючи установу;
 - б) намагаєтесь з першого погляду визначити місцевого пішохода та звернутись до нього із запитанням, а у випадку незадовільної відповіді продовжуєте самотійний пошук;
 - в) зупиняєте прохожих проханням допомогти, але при цьому відчуваєте себе незручно;
 - г) запитуєте у оптимального числа прохожих, не переживаючи незручностей.
11. Під час прогулянки по місту, парку за містом, Ви надаєте перевагу:
- а) самотійності;
 - б) спілкуванню з однією людиною;
 - в) товариству з кількох друзів та близьких;
 - г) множині людей (колективні походи, культпоходи і та ін.)
12. Помітивши на знайомій (близькій, родичці) обнову, Ви:
- а) оцінюєте її мовчки;
 - б) висловлюєте думку, коли запитують;
 - в) ініціативно висловлюєте думку;
 - г) розпитуєте про ціну, про те, де обнова куплена, прохаєте показати її у “переході”, коментуєте Ваші враження.
13. При читанні художньої літератури, Ви надаєте перевагу:
- а) коротким віршам, новелі;
 - б) циклу віршів, збірнику новел;
 - в) не помічаєте, чи багато написано, якби було цікаво;

-
-
- г) читаєте романи та поеми, які заслуговують на авторитет у критики, вагомі тематикою і т. ін.
14. Попавши випадково у незнайому компанію, Ви:
- а) почуваєте себе надзвичайно сором'язливо, хочете піти;
 - б) внутрішньо згодні залишитися, контактуєте, але без особливого бажання;
 - в) раді новим знайомствам, ініціативно контактуєте;
 - г) надзвичайно раді новим людям, намагаєтесь дізнатися про них детально і показати себе з кращого боку.
15. Якщо Ви пишете вірші, оповідання, щоденники, то Ви завжди:
- а) не ділитесь написаним ні з ким;
 - б) інколи ділитесь частиною написаного з тим, кому особливо довіряєте;
 - в) з бажанням читаєте, якщо Вас про це просять;
 - г) ініціативно читаєте написане, тому що Вас цікавить думка інших.
16. Коли Вас у гостях пригощають новою стравою, що сподобалась Вам, Ви завжди:
- а) з'їдаєте із задоволенням, але не висловлюєте свої думки;
 - б) можете ініціативно схвалити, але вважаєте за потрібне відповісти на питання;
 - в) не чекаєте питання, самі схвалюєте блюдо;
 - г) не тільки схвалюєте, але й розпитуєте про рецепт, говорячи про те, що тепер самі або близькі Ваші теж будуть готувати таку страву.
17. Підкресліть кращий тип заголовка:
- а) сварка;
 - б) сварка між сусідами;
 - в) неприємна сварка сусідів;
 - г) повість про те, як посварились Іван Іванович і Іваном Никифоровичем.
18. Якщо Ви помічаєте, що хтось з Ваших хороших знайомих дуже багато говорить, тоді Ви:
- а) можете йому підкреслити це, бо такий недолік Вас дратує;
 - б) не особливо реагуєте на багатослівність інших;
 - в) любите слухати аби було цікаво;

-
- г) сам багатослівний, а тому подібна якість співбесідника дозволяє Вам виразити себе.
19. На питання “Котра година?” у ситуації, коли у Вас нема годинника, Ви відповідаєте приблизно так:
- а) “не знаю”;
 - б) “не знаю, у мене немає годинника, вибачте”;
 - в) “із задоволенням відповів би, та у мене на жаль при собі нема годинника”;
 - г) “я б з великим задоволенням відповів (ла) б на Ваше питання, але годинник мій зараз на ремонті, я сама переживаю зараз великі незручності, проте що поробиш?”.
20. Під час лекції (доповіді, виступу) у випадку, коли тема Вас цікавить, а лектор висловлює суперечливі або неправильні, на Ваш погляд, думки, Ви завжди:
- а) відчуваєте бажання заперечити, але не реалізуєте його;
 - б) відчуваєте бажання висловитися, але не втрачаєте настрої, якщо обставини не дали вам можливості реалізувати своє бажання;
 - в) можете реалізувати своє бажання за допомогою записки;
 - г) домагаєтесь можливості заперечити доповідачеві вслух.
21. Прочитавши дискусійну статтю в газеті (журналі) з теми, що Вас хвилює, Ви завжди:
- а) думаєте про те, що могли б взяти участь у дискусії, але не пишете статтю, лист і поступово забуваєте про свої наміри;
 - б) продумуєте свою можливу відповідь на статтю, пишете план, збираєте матеріал, складаєте чорновик, але не дуже засмучуєтесь, якщо Вам не вдалось довести розпочату справу до кінця;
 - в) пишете статтю (лист до редакції), але не приймаєте близько до серця відмову надрукувати;
 - г) у випадку відмови надрукувати Ваш матеріал, знову пишете до редакції, посилаєте новий варіант. Труднощі висловити публічно свою думку Вас серйозно ображають.
22. Підкресліть бажану для Вас якість у Ваших співбесідників:
- а) крайня стриманість;

-
- б) контактність спрямована переважно на Вас;
в) обмежена контактність;
г) необмежена контактність.
23. Оцініть самі себе, підкресливши у нижчеподаному переліку властивостей Вам домінуючий рівень спілкування (комунікабельність):
- а) низький;
б) близький до середнього;
в) достатньо високий;
г) високий, що наближається до найвищого.

Обробка результатів. Кожному варіанту відповіді приписується для обчислення по два бали. Це означає, що: а) складає – 2 бали, б – 4 бали, в – 6 балів, г – 8 балів,

Якщо у Ваших варіантах відповідей більше присутній варіант а), тоді оцінка комунікативності знаходиться шляхом дії 22×2 , тобто рівна 44. Це відповідає низькому рівню комунікативності.

При обранні варіантів відповіді “б”, “в”, і “г” виходить відповідно – $22 \times 4/88$, $22 \times 6/132$, $22 \times 8/175$ балів, що означають рівень комунікативності близький “до середнього”, “до високого”, “до найвищого”, а також “надмірного”.

Якщо досліджувані набрали від 125 до 150 балів, вони виявляють хорошу активність у спілкуванні, близькому до класичної екстравертованості.

Якщо Ви набрали від 44 до 60 балів, потрібно вчитися спілкуватись активно, інакше Ваша інтравертованість заважатиме (та й вже заважає) Вам та Вашому оточенню при контактуванні. Заставляйте себе вступати у спілкування поступово, не реагувати хворобливо на невдачі і пам’ятайте, що вони потрібні більше Вам самому (ій), ніж іншим... .

При числі балів між 70 і 100 потрібно також свідомо підвищувати активність у спілкуванні.

Методика “Шкала самотності”

Запропонована Д. Расселом, Л. Пепло, М. Фергюсоном, допомагає визначити рівень суб’єктивного відчуття людиною своєї самотності.

Самотність – це психічний стан людини, який виникає в умовах ізоляції її від інших людей і дефіциту спілкування. Залежно від обставин самотність може бути: добровільною (людина сама прагне ізоляції), вимушеною (спричиненою умовами виробництва (крановщик на крані), або умовами наукового експерименту (космонавт)).

Інструкція. Послідовно розгляньте кожне твердження і оцініть їх за допомогою чотирьох варіантів відповідей: “часто”, “іноді”, “рідко”, “ніколи”. Обраний варіант позначте знаком “+”.

Стимульний матеріал для проведення дослідження

№ п/п	Варіанти тверджень	Часто	Іноді	Рідко	Ніколи
1.	Я нещасливий, коли займаюся багатьма справами сам.				
2.	Мені немає з ким поговорити.				
3.	Для мене нестерпно бути таким самотнім.				
4.	Мені не вистачає спілкування.				
5.	Я відчуваю, що ніхто дійсно не розуміє мене.				
6.	Я очікую, що люди зателефонують чи напишуть мені.				
7.	Немає нікого, до кого я міг би звернутися.				
8.	Зараз я ні з ким не близький.				
9.	Ті, хто оточують мене, не поділяють моїх інтересів та ідей.				
10.	Я відчуваю себе покинутим.				
11.	Я нездатний розслабитися і спілкуватися з тими, хто мене оточує.				
12.	Я відчуваюся зовсім самотнім.				
13.	Мої соціальні стосунки і зв'язки поверхневі.				
14.	Я сумую без компанії.				

№ п/п	Варіанти тверджень	Часто	Іноді	Рідко	Ніколи
15.	Насправді ніхто як слід не знає мене.				
16.	Я почуваю себе ізольованим від інших.				
17.	Я нещасливий, коли я неприйнятий товаришами.				
18.	Мені важко заводити друзів.				
19.	Я почуваю себе самотнім.				
20.	Люди навколо мене, але не зі мною.				

Обробка результатів. Підраховують кількість кожного варіанту відповідей. Суму відповідей “часто” перемножують на три, “іноді” – на два, “рідко” – на один, “ніколи” – на 0. Одержані цифри додають.

Висока ступінь самотності – 40-60 балів, 20-40 балів – середній рівень, 0-20 балів – низкий рівень самотності. При інтепритації результатів слід розрізняти: а) самотність як стан вимушеної ізоляції; б) прагнення до самотності, потреб в ній.

Методика на виявлення моральних уявлень учнів (для 5-7-х класів)

Дозволяє визначити ступінь уявлень учнів про такі моральні якості: чуйність, принциповість, чесність, справедливість, дисциплінованість, відповідальність.

Техніка проведення. Дитині дається бланк методики, ручка.

Інструкція. Прочитайте наведені моральні ситуації та дайте стислі письмові відповіді.

1. Наведи приклад принципового вчинку, що зробив ти або хтось інший.
2. Зло, що заподіяли тобі інші діти, дорослі люди.
3. Добра справа, свідком якої ти був.
4. Безчесний вчинок, скоєний кимось.
5. Справедливий вчинок твого знайомого.
6. Безвольний вчинок відомої тобі людини.

7. Проявлена кимось із твоїх друзів відповідальність.

Аналіз результатів. Відповіді досліджуваних дозволяють визначити ступінь сформованості в них понять про деякі моральні якості, що можуть бути оцінені таким чином:

- неправильне уявлення.
- правильне, але недостатньо повне й чітке.
- повне й чітке уявлення про моральну якість.

Шкала соціально-ситуативної тривожності Кондаша (адаптація А. Прихожан)

Техніка проведення. Учню (групі учнів) дається бланк методики, ручка.

Інструкція: Перед Вами перераховані ситуації, які Вам часто трапляються в житті. Деякі з них можуть бути для Вас неприємними, оскільки вони викликають тривогу, занепокоєння, хвилювання чи страх. Уважно прочитайте кожне речення і обведіть кружечком одну з цифр справа – 0, 1, 2, 3, 4 – в залежності від того, на скільки ця ситуація для Вас неприємна, наскільки вона може викликати у Вас тривогу, занепокоєння, побоювання або страх.

Якщо ситуація зовсім не здається Вам неприємною, обведіть цифру 0. Якщо вона дещо хвилює, непокоїть Вас, обведіть цифру 1.

Якщо ситуація досить неприємна та викликає таке занепокоєння, що Ви б надалі хотіли уникнути її, обведіть цифру 2.

Якщо вона для Вас дуже неприємна і викликає сильне занепокоєння, тривогу, страх, обведіть цифру 3.

Якщо ситуація для Вас дуже неприємна, викликає у Вас дуже сильне занепокоєння, дуже сильний страх, обведіть кружечком цифру 4.

Методика включає ситуації трьох типів:

1. Ситуації, пов'язані зі школою, спілкуванням з вчителем.
2. Ситуації, які аналізують уявлення про себе.
3. Ситуації спілкування.

Бланк методики

№	Ситуація	Ні	Дещо	Достатньо	Значно	Дуже
1.	Відповідати біля дошки	0	1	2	3	4
2.	Піти в дім до незнайомих людей	0	1	2	3	4
3.	Брати участь у змаганнях, конкурсах, олімпіадах	0	1	2	3	4
4.	Розмовляти з директором школи	0	1	2	3	4
5.	Думаєш про своє майбутнє	0	1	2	3	4
6.	Вчитель дивиться по журналу, кого опитати	0	1	2	3	4
7.	Тебе критикують, в чомусь докоряють	0	1	2	3	4
8.	На тебе дивляться, коли ти що-небудь робиш (спостерігають за тобою під час роботи, рішення задачі)	0	1	2	3	4
9.	Пишеш контрольну роботу	0	1	2	3	4
10.	Після контрольної вчитель називає оцінки	0	1	2	3	4
11.	На тебе не звертають уваги	0	1	2	3	4
12.	У тебе щось не виходить	0	1	2	3	4
13.	Чекаєш батьків з батьківських зборів	0	1	2	3	4
14.	Тобі загрожує неуспіх, провал	0	1	2	3	4
15.	Чуєш за своєю спиною сміх	0	1	2	3	4
16.	Здаєш екзамени в школі	0	1	2	3	4
17.	На тебе сердяться (незрозуміло чому)	0	1	2	3	4
18.	Виступати перед великою аудиторією	0	1	2	3	4
19.	Передує важлива, вирішальна справа	0	1	2	3	4
20.	Не розумієш пояснень вчителя	0	1	2	3	4

№	Ситуація	Ні	Дещо	Достатньо	Значно	Дуже
21.	З тобою не погоджуються, суперечать тобі	0	1	2	3	4
22.	Порівнюєш себе з іншими	0	1	2	3	4
23.	Перевіряються твої здібності	0	1	2	3	4
24.	На тебе дивляться, як на маленького	0	1	2	3	4
25.	На уроці вчитель неочікувано задає тобі питання	0	1	2	3	4
26.	Замовчали, коли ти підійшов (підійшла)	0	1	2	3	4
27.	Оцінюється твоя робота	0	1	2	3	4
28.	Думаєш про свої справи	0	1	2	3	4
29.	Тобі потрібно прийняти важливе для себе рішення	0	1	2	3	4
30.	Не можеш впоратись з домашнім завданням	0	1	2	3	4

Відповідно види тривожності, що виявляються за допомогою даної шкали, позначені: шкільна, самооціночна, міжособистісна. Дані про розподіл пунктів шкали представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Вид тривожності	Номер пункту шкали
Шкільна	1, 4, 6, 9, 10, 13, 16, 20, 25, 30
Самооціночна	3, 5, 12, 14, 19, 22, 23, 27, 28, 29
Міжособистісна	2, 7, 8, 11, 15, 17, 18, 21, 24, 26

Обробка результатів: Підраховується загальна сума балів окремо по кожному розділу шкали і за шкалою в цілому. Отримані результати інтерпретуються як показники рівнів відповідних видів тривожності, показник по всій шкалі – як загальний рівень тривожності.

В таблиці 2 представлені стандартні дані, які дозволяють охарактеризувати показники рівня тривожності в різних статеві-вікових групах.

Таблиця 2

Рівень тривожності	Група учнів		Рівень різних видів тривожності (в балах)			
	Клас	Стать	Загальна	Шкільна	Самооціночна	Міжособистісна
Нормальний	9	дів.	30-62	7-19	11-21	7-20
		юн.	17-54	4-17	4-18	5-17
	10	дів.	17-54	2-14	6-19	4-19
		юн.	10-48	1-13	1-17	3-17
	11	дів.	36-62	5-17	12-23	5-20
		юн.	23-47	5-14	8-17	5-14
Дещо підвищений	9	дів.	63-78	20-25	22-26	21-27
		юн.	55-73	18-23	19-25	18-24
	10	дів.	55-72	15-20	20-26	20-26
		юн.	49-67	14-19	18-26	18-25
	11	дів.	63-76	18-23	24-29	21-28
		юн.	48-60	15-19	18-22	15-19
Високий	9	дів.	79-94	26-31	27-31	28-33
		юн.	74-91	24-30	26-32	25-30
	10	дів.	73-90	21-26	27-32	27-33
		юн.	68-86	20-25	27-34	26-32
	11	дів.	77-90	24-30	30-34	29-36
		юн.	61-72	20-24	23-27	20-23
Дуже високий	9	дів.	Більше 94	Більше 31	Більше 31	Більше 33
		юн.	Більше 91	Більше 30	Більше 32	Більше 30
	10	дів.	Більше 90	Більше 26	Більше 32	Більше 33
		юн.	Більше 86	Більше 25	Більше 34	Більше 32
	11	дів.	Більше 90	Більше 30	Більше 34	Більше 36
		юн.	Більше 72	Більше 24	Більше 27	Більше 23
“Надмірний спокій”	9	дів.	Менше 30	Менше 7	Менше 11	Менше 7
		юн.	Менше 17	Менше 4	Менше 4	Менше 5

Рівень тривожності	Група учнів		Рівень різних видів тривожності (в балах)			
	Клас	Стать	Загальна	Шкільна	Самооціночна	Міжособистісна
	10	дів. юн.	Менше 17 Менше 10	Менше 2 -	Менше 6 -	Менше 4 Менше 3
	11	дів. юн.	Менше 35 Менше 23	Менше 5 Менше 5	Менше 12 Менше 8	Менше 5 Менше 5

Особливої уваги як педагогів так і психологів потребують учні з високою і дуже високою загальною тривожністю. Подібна тривожність може породжуватися як реальним неблагополуччям школяра в найбільш значущих областях діяльності та спілкування (хоча слід зазначити, що, напевно, така “розлита” тривожність все ж, у дуже рідкісних випадках, може розглядатися як переживання, що відображає реальну неуспішність школяра), або існувати якби наперекір об’єктивно благополучному середовищу, і є наслідком певних особистісних конфліктів, порушень в розвитку самооцінки тощо.

Таку тривожність можуть відчувати школярі, які добре і навіть відмінно вчать, відповідально ставляться до навчання, суспільного життя, шкільної дисципліни, проте, як вже зазначалось, це видиме благополуччя дається їм невинувато великою ціною і може привести до зривів, особливо при ускладненні умов діяльності. Тривожність в таких випадках породжується конфліктністю самооцінки, наявністю в ній суперечності між високими домаганнями і досить сильною невпевненістю в собі. Подібний конфлікт, заставляючи цих школярів постійно добиватись успіху, одночасно заважає їм правильно оцінювати його, породжуючи почуття постійної незадоволеності, напруги. Це веде до гіпертрофії потреби в досягненні, наслідком чого є перевантаження, яке виражається в порушеннях уваги, пониженні працездатності, підвищеній втомлюваності.

Підлітки з підвищеною тривожністю опиняються в ситуації “зачарованого кола”, коли тривожність погіршує можливості учня, результативність його діяльності, а це в свою чергу посилює емоційне неблагополуччя.

Слід звернути увагу на учнів, які характеризуються “надмірним спокоєм”, особливо на ті випадки, коли оцінки по всій шкалі не перевищують 5 балів. Особливо це важливо тоді, коли відмічається це в учнів з явним неблагополуччям в навчанні, спілкуванні, міжособистісній взаємодії.

Подібна “нечутливість до неблагополуччя” носить як правило компенсаторний, захисний характер і заважає повноцінному формуванню особистості. Школяр ніби не допускає неприємний досвід у свідомість. Емоційне благополуччя у цьому випадку зберігається ціною неадекватного ставлення до дійсності, негативно впливає і на продуктивність діяльності.

ТЕМА 9. Психологія ранньої і зрілої юності

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Особливості розвитку у ранньому юнацькому віці. Завершення фізичного дозрівання організму.
2. Соціальна ситуація розвитку, основні протиріччя віку.
3. Навчально-професійна діяльність як провідний вид діяльності. Формування пізнавальних та професійних інтересів, професійне самовизначення.
4. Особливості розумового розвитку старшокласників. Основні новоутворення.
5. Особистісне становлення: набуття почуття особистісної тотожності й цілісності та психосексуальної ідентичності, формування світогляду й етичних переконань, цінностей та ідеалів, життєвих планів. Відкриття власного внутрішнього світу, усвідомлення себе як члена суспільства, свого місця й призначення в житті.
6. Особливості розвитку характеру, емоційно вольової сфери, здібностей юнаків.
7. Спілкування й дружба. Засвоєння продуктивних прийомів спілкування та розвиток мовлення. Потреба в спілкуванні з кумиром та референтною групою.

-
-
8. Особливості юнацького кохання. Підготовка до сімейного життя.
 9. Криза 17 років.
 10. Загальні особливості зрілої юності. Соціальна ситуація розвитку у період зрілої юності. Суперечності студентського віку.
 11. Психофізіологічні й когнітивні процеси, емоційна сфера, духовно-моральна спрямованість особистості.
 12. Психологічні особливості й суспільна поведінка студентства як соціальної групи. Мотиви вступу до вищого навчального закладу й стиль студентського життя.
 13. Студент як суб'єкт навчальної діяльності: мотивація навчання та професійної орієнтації.
 14. Соціальна підтримка, організація оптимального режиму праці та відпочинку як фактори збереження психічного здоров'я студентської молоді.

Література: [11; 13; 26; 29; 34; 36; 51; 55; 58; 62; 65]

Поясніть такі поняття: навчально-професійна діяльність, самоосвіта, самовиховання, самоповага, життєвий план, статево-рольове самовизначення, професійне самовизначення, особистісне самовизначення, екзистенційне самовизначення, юнацький максималізм, юнацька субкультура, психологічний реалізм, дружба, закоханість.

Теми доповідей і рефератів

1. Характеристика потреб сучасних старшокласників та типові способи їх задоволення.
2. Психологічні проблеми підготовки старшокласників до сімейного життя.
3. Формування світогляду і суспільної активності старшокласників.
4. Особливості психічного розвитку юнаків і юнок: порівняльний аспект.
5. Психологічні проблеми підготовки старшокласників до сімейного життя.

-
-
6. Роль оцінки і самооцінки в самовихованні юнаків.
 7. Гендерне виховання старшокласників.
 8. Психологічний портрет старшокласника, що переживає кризу юності, пов'язаною з набуттям ідентичності (за Е. Еріксоном)
 9. Психологічний аналіз професійних інтересів юнаків.
 10. Особливості адаптації студентів-першокурсників до ВНЗ.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. У чому полягають психологічні основи формування суспільної спрямованості особистості старшого школяра.
2. Які потреби є основними у ранній юності?
3. Як формуються професійні інтереси в юнаків.
4. Порівняйте особливості навчальної діяльності підлітка і юнака. Розуміння необхідності вчитися, прагнення до знань, розширення інтересів, роль навчання в формуванні особистості.
5. Охарактеризуйте умови формування самостійності та відповідальності старших школярів в учбовій діяльності.
6. Яким вимогам повинен відповідати навчальний процес в старших класах?
7. Як у юнацькому віці вирішується проблема самовизначення? Як це позначається на їхньому характері?
8. Як Ви розумієте поняття “сенс життя” в юнацькому віці. Назвіть основні смисложиттєві цінності.
9. У чому полягають особливості спілкування з однолітками протилежної статі: психологія сексуальних взаємодій, любов, ранній брак?
10. Як складаються міжособистісні відносини старшого школяра у класному колективі та інших групах ровесників.
11. Які показники свідчать про готовність випускника школи до самостійного життя? Які основні варіанти життєвого шляху характерні для випускників школи?
12. У чому полягають вікові особливості прийняття рішень про кар'єру на етапі зрілої юності.

-
-
13. Опишіть особливості юнацької субкультури: особливості дозвілля, ставлення до різних видів мистецтва й естетичні смаки, молодіжна мода, стиль спілкування й словотворчість. Юнацька сексуальність.
 14. Чому виникають труднощі й відхилення у розвитку в ранній юності?
 15. Охарактеризуйте соціальні, біологічні, психологічні фактори, що провокують вживання алкоголю й токсикоманічних речовин юнаками.
 16. Назвіть напрями профілактичної роботи, яка спрямована на попередження розвитку девіантної, делінквентної, залежної від психоактивних речовин поведінки.

III. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Батьки часто спостерігають, як їх 15-річні син і донька зайняті нескінченними безплідними розмовами. Вони намагаються розмірковувати про речі, які в їхньому віці і з їх знаннями зрозуміти неможливо. Батьків це бентежить: краще б приділяли увагу навчанню.

Запитання. Як реагувати батькам на філософствування в юності?

Задача 2. Не завжди юнаки та дівчата у повсякденному житті можуть підмітити людину своєї мрії.

Запитання. З чим це може бути пов'язано? Обґрунтуйте свою відповідь.

Задача 3. Проведене дослідниками опитування серед молоді показало, що у неї дуже велика потреба в дружбі та любові. Однак ця потреба найчастіше є незадоволеною.

Запитання. Чому небезпечна незадоволеність цих потреб у молоді? Дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 4. Підліткам та юнакам були запропоновані одні і ті ж самі незакінчені розповіді. В результаті підлітки частіше описували дії, вчинки, події. Юнаки ж – частіше думки, почуття, внутрішні проблеми персонажів.

Запитання. Які можна зробити висновки з проведеного дослідження? Дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 5. Рівень самоповаги визначається ступенем розбіжності реального “Я” з ідеальним.

Запитання. Що необхідно зробити для підтримки високого рівня самоповаги?

Задача 6. На думку підлітка ідеальний вчитель – це людина, в якій: 1) є здатність до розуміння, емоційного відгуку; 2) професійна компетентність, рівень знань поєднується з якістю викладання; 3) присутній вміння справедливо розпоряджатися владою даною йому.

Запитання. Як змінюється погляд на вчителя в юності? Які якості особистості вчителя вище всього цінують юнаки?

Задача 7. Одягатися зі “смаком” – це означає знайти відповідність між своїм духовним, внутрішнім світом і одягом. Якщо молода людина це розуміє, його ставлення до стилю одягу змінюється.

Запитання. Чому, влаштовуючись на роботу, молодий чоловік, повинен особливу увагу звернути на свій одяг? Дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 8. У школі оголошено набір на факультативний курс з математики.

Запитання. Які учні запишуться на факультативний курс? Чому?

Задача 9. Прочитайте і визначте вік. “Мене звать Оленка. В мене є одна погана риса – я не можу погоджуватися з чужою думкою. Навіть, якщо відчуваю, що неправа, то все одно продовжую наполягати на своєму. Потім мучуся докорами сумління, але не можу зізнатися в тому, що права була інша людина. Через це я вже втратила кілька своїх друзів. Допоможіть мені, будь ласка”.

Запитання. Що ви можете порадити Оленці, на основі своїх знань про особливості цього віку.

Задача 10. Прочитайте висловлювання “Я не буду жити так, як ви! У мене буде і квартира, і грошова робота, і багатий чоловік. Треба боротися з усім поганим; не дати себе зламати...”.

Запитання. Яка характерна особливість юнацького віку проявляється в у наведених висловлюваннях?

Задача 11. Початок роботи групи. Вікторія (16 років) під час висловлювань учасників про цілі роботи в групі, відчуваючи сильну скутість, говорить: “Мені цікаво. Я б хотіла подивитися, що отут буде відбуватися...” При індивідуальному обстеженні до початку роботи в групі в неї було виявлено виражену акцентуацію за шизоїдним типом, занижену самооцінку. Дівчинка скаржиться на труднощі в контакті с однолітками – як з дівчатами, так і с хлопцями. Батьки також замкнуті, нетовариські, дома ніколи не буває гостей. Участь у групі – ініціатива самої Віки, пов’язана з бажанням навчитися краще спілкуватися.

Запитання. Які дії можна порадити, щоб допомогти Вікторії увійти у групу?

Задача 12. Катерина П., 16 років. До психолога педагогічного училища звернувся куратор групи, де вчиться Катерина. Дівчина займається на 2-му курсі, готується стати вихователькою дитячого садка. Куратора групи турбує емоційна нестійкість, запальність дівчини. Під час педагогічної практики вона швидко дратується, кричить на дітей і подруг, не може проводити заняття, якщо хтось із дітей відволікається, не слухає. При психологічному обстеженні у випробуваної відзначались недостатність обсягу і концентрації уваги. Порушень з боку мислення не виявлено, запас знань відповідає віковій нормі. При дослідженні особистості відзначається екстрапунітивно-самозахисний характер реакцій у ситуаціях фрустрації, завищена та слабо диференційована самооцінка, завищений рівень домагань. При обстеженні відзначаються виражені риси епілептоїдного та істероїдного типу, високий ризик формування психопатії.

Свій вибір навчального закладу дівчина пояснює тим, що сюди пішла вчитися її подруга, що училище знаходиться близько від її дому і мати теж радила їй стати вихователькою, тому що з маленькими дітьми “легше справитися”.

Запитання. Чи правильно обрала дівчинка професію з огляду на особливості її особистості. Які можна дати поради з метою

корекції вибору професії в залежності від її індивідуальних особливостей?

Задача 13. Студент виявляє зацікавленість вивченням вашого предмету, але під час проведення аудиторних занять постійно Вас перебиває та доповнює.

Запитання. Що повинен зробити викладач, щоб пояснити студенту, що так поводити себе не слід?

Задача 14. Студент постійно приносить реферати та самостійні роботи, які він знаходить готовими у мережі Internet та здає на перевірку викладачеві. На зауваження викладача, щодо недоцільності використання праць інших людей, він відповідає, що ми живемо у столітті інформаційних технологій і що немає нічого поганого в його діях, а навпаки – це добре, що він вміє користуватися інтернет-ресурсами.

Запитання. Як пояснити студентові, що так робити не слід, а використовувати сучасні технології треба іншим шляхом?

Задача 15. Ви – куратор академічної групи. У вас є три студенти, котрі постійно палять цигарки. З боку інших викладачів дедалі частіше лунають нарікання з приводу того, що ці студенти спізнюються на аудиторні заняття та постійно прохають дозволу вийти з аудиторії з метою паління.

Запитання. Що Ви зробите в даній ситуації?

Задача 16. Дослідник Г. М. Колосова пише: “Відомо, що в університеті на конкурсних вступних екзаменах прохідний бал завжди 4. Таким чином, всі абітурієнти, що пройшли конкурс і зараховані в університет, мають передумови для успішного навчання. Проте у дійсності справи виглядають інакше: має місце значний відсів студентів з університету з причин академічної неуспішності. Найбільший відсів спостерігається на перших двох курсах”.

Запитання. Які недоліки у розвитку розумової діяльності юнаків можуть виявлятися у даному випадку? Які особливості юнаків можуть тут виявлятися?

Задача 17. Світлана К., студентка I курсу, мала важкий характер. У неї часто був поганий настрій, їй не вдавалося

спілкуватися зі своїми одногрупниками, вона ображалася на них за те, що їй робили зауваження. Поступово Світлана стала самотньою.

Запитання. Що спричинило таке становище дівчини? Чи мають значення для майбутнього вчителя якості його характеру? Чому? Які методи самовиховання були б найефективнішими у наведе ному прикладі?

Задача 18. Частина студентів 2-го курсу на лекціях займалася переважно сторонніми справами. Вони вважали, що й самі можуть прочитати літературу, самостійно підготуватися до іспиту.

Запитання. Чи згодні ви з думкою цих студентів? Чому? У чому полягають переваги і недоліки лекційної системи підготовки майбутніх учителів порівняно з їх самоосвітньою підготовкою?

IV. Самостійна робота студентів.

Самостійно проведіть запропоновані методики та проаналізуйте результати.

Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО)

Є. Клімова

Техніка проведення. Бланк анкети, аркуш відповідей, ручка.

Інструкція. “Припустимо, що з об’єктивних причин Ви не потрапили на навчання і не працевлаштувались, як сподівалися. У центрі зайнятості Вам на вибір пропонують 20 пар варіантів роботи. Однак, якщо вам довелося б обирати тільки з двох можливостей, чому б ви віддали перевагу? Оберіть з кожної пари один варіант, який би Вас влаштував. Навіть якщо не подобаються обидва варіанти, треба вибрати один з них, який подобається менше”.

Після закінчення роботи з анкетною підраховуються свої відповіді в “Аркуші відповідей”. Дитині пояснюється, що номери та літерні позначки у клітинах “Аркуш відповідей” відповідають номерам і позначкам питань анкети. Тому відповіді на питання – значить поставити плюс (“так”) або мінус (“ні”) у відповідній клітинці “Аркуша відповідей”. Відповідати треба без пропусків, на кожне питання.

Бланк опитувальника

Припустимо, що після відповідного навчання Ви зможете виконувати будь-яку роботу. Однак, якщо вам довелося б обирати тільки з двох можливостей, чому б ви віддали перевагу?

- 1а. Доглядати за тваринами.
- 1б. Обслуговувати машини, прилади (стежити, регулювати).
- 2а. Допомогати хворим людям.
- 2б. Складати таблиці, схеми, програми для обчислювальних машин.
- 3а. Стежити за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів, художніх карток, грам плівок.
- 3б. Стежити за станом розвитку рослин.
- 4а. Обробляти матеріали (дерево, тканину, метал, пластмасу тощо).
- 4б. Доводити товари до споживача (рекламувати, продавати).
- 5а. Обговорювати науково-популярні книжки, статті.
- 5б. Обговорювати художні книжки (або п'єси, концерти).
- 6а. Вирощувати молодняк (тварин будь-якої породи).
- 6б. Тренувати товаришів (або молодших) у виконанні будь-яких дій (трудових, навчальних, спортивних).
- 7а. Копіювати малюнки, зображення (або настроювати музичні інструменти).
- 7б. Управляти будь-яким вантажним (підйомним чи транспортним) засобом, підйомним краном, трактором, тепловозом тощо.
- 8а. Повідомляти, роз'яснювати потрібні відомості (у довідковому бюро, під час екскурсій тощо).
- 8б. Художньо оформлювати виставки, вітрини (чи брати участь у підготовці п'єс, концертів).
- 9а. Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку, житло).
- 9б. Шукати і виправляти помилки в тексті (таблицях, малюнках).
- 10а. Лікувати тварин.
- 10б. Виконувати обчислення, розрахунки.
- 11а. Виводити нові сорти рослин.

- 11б. Конструювати, проектувати нові види промислових виробів (продукти харчування тощо).
- 12а. Зясовувати суперечки, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, заохочувати.
- 12б. Розумітися у кресленнях, схемах, таблицях, приводити їх до ладу.
- 13а. Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності.
- 13б. Спостерігати, вивчати життя мікробів.
- 14б. Обслуговувати, налагоджувати медичні прилади, апарати.
- 14б. Надавати людям медичну допомогу при пораненнях, ударах.
- 15а. Складати точні описи-звіти про явища, події, (що спостерігаються або уявляються).
- 15б. Художньо описувати, зображувати події (що спостерігаються або уявляються).
- 16а. Робити лабораторні аналізи.
- 16б. Приймати, оглядати хворих, вести розмову з ними, призначати лікування.
- 17а. Фарбувати або розписувати стіни приміщень, поверхонь виробів.
- 17б. Здійснювати монтаж будівлі або збирання машин, приладів.
- 18а. Організовувати культпоходи учнів (до театрів, музеїв), екскурсії, туристичні поїздки тощо.
- 18б. Грати на сцені, брати участь у концертах.
- 19а. Виготовляти за кресленням деталі, вироби (машини, одяг, споруди).
- 19б. Займатися кресленням, копіювати креслення, карти.
- 20а. Вести боротьбу з хворобами рослин, із шкідниками лісу, саду.
- 20б. Працювати на клавішних машинах (друкарських, телетайпі, набірній машині тощо).

Аркуш відповідей ДДО

Л - П	Л - Т	Л - Л	Л - З	Л - Х
1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а	-	6б	-	7а

Л - П	Л - Т	Л - Л	Л - З	Л - Х
-	7б	8а	-	8б
-	9а	-	9б	-
10а	-	-	10б	-
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а	-	16б	-	17а
-	17б	18а	-	18б
-	19а	-	19б	-
20а	-	-	20б	-

Оцінювання результатів. Підраховуються кількість “плюсів” (+) по кожному з п’яти вертикальних рядків і проставляються відповідні суми “плюсів” нижче кожного з п’яти рядків.

Запитання дібрані в такий спосіб: у першому вертикальному рядку вони належать до професій типу “людина – природа” (умовне позначення – П); у другому – “людина – техніка” – Т; у третьому – “людина – людина” – Л; у четвертому – “людина – знакова система” – З і в п’ятому рядку – “людина – художній образ” – Х.

Найбільша сума плюсів (7-8) в одному стовпчику є свідченням ступеня вираженості Ваших нахилів до одного з п’яти типів професій. Якщо у Вас не буде переваги певного (одного) типу професій, це є ознакою того, що професійний інтерес ще не сформований.

Характеристика типів професій

Людина – техніка (Л – Т)

Праця людей цієї групи професій пов’язана із:

- Перебудовою деталей, виробів, механізмів (виготовлення деталей, машин, механізмів вручну, на верстатах і автоматичних лініях, слюсарні роботи, монтажні і електромонтажні, будівельно-оздоблювальні, роботи по видобутку та переробці промислової сировини, виготовлення харчових продуктів);
- Обслуговуванням технічних об’єктів (налагодження та обслуговування устаткування, управління верстатами,

машинами, механізмами, транспортними засобами та будівельними машинами);

- Відновленням (відновленням та ремонтом технічного устаткування, виробів);
- Вивченням (контроль і аналіз якості виробів і механізмів, випробування якості виробів).

Людина – Людина (Л – Л)

Праця людей цієї групи професій пов'язана із:

- Вихованням, навчанням, тренуванням других людей (вихователь ДНЗ, дитячих будинків, викладачі в школах та інших навчальних закладах, майстер виробничого навчання, спортивний тренер);
- Медичним обслуговуванням людей та доглядом за ними (лікар, зубний технік, медична сестра);
- Правовою допомогою (суддя, адвокат, юрисконсульт, працівник міліції);
- Організацією людей, керівництвом та управлінням ними (адміністратор, менеджер);
- Вивченням, описом, дослідженням інших людей (соціолог, психолог, журналіст, слідчий).

Людина – Знакова система (Л – З)

Праця людей цієї групи професій пов'язана із:

- Перетворенням, розрахунком, сортуванням (бухгалтер, економіст, працівник пошти);
- Шифруванням, дешифруванням, розпізнаванням символів (стенографіст, радист, лінгвіст, філолог, історик, математик, бібліотекар);
- Управлінням руху (диспетчер, інспектор ДАІ);
- Складанням і збереженням документації (нотаріус, архіваріус, діловод);
- Відновленням, усуненням помилок (коректор, редактор).

Людина – Природа (Л – П)

Праця людей цієї групи професій пов'язана із:

- Перетворенням, переробкою (садівник, технолог харчової промисловості);
- Обслуговуванням, охороною флори і фауни (працівник лісового господарства, квіткар, тваринник, птахівник);
- Заготівля продуктів, експлуатація природних ресурсів (риболов, лісоруб, агроном, зоотехнік, мисливець);
- Відновленням, лікуванням (ветеринар, еколог, лісник);
- Вивченням, описом, розвідуванням (генетик, геолог, ботанік, зоолог, метролог).

Людина – Художній образ (Л – Х)

Праця людей цієї групи професій пов'язана із:

- Перетворенням, створенням (архітектор, дизайнер, скульптор, модельєр, художник, режисер, композитор);
- Виконанням, виготовленням виробів за зразком в одиничному екземплярі (диригент, музикант, вокаліст, актор, ювелір, реставратор);
- Із відтворенням, копіюванням, розмноженням художніх творів (маляр, майстер художнього розпису).

Методика “Моя самооцінка”

Предназначена для визначення рівня розвитку самооцінки старшокласників.

Інструкція. Прочитай, уважно, слова, що характеризують окремі якості особистості: охайність, безтурботність, вдумливість, сприйнятливність, задрість, сором'язливість, злопам'ятність, щирість, вишуканість, поміркованість, мстивість, наполегливість, ніжність, невимушеність, нервовість, нерішучість, нестриманість, образливість, обережність, педантичність, підозрливість, принциповість, презирливість, розв'язність, рухливість, розсудливість, рішучість, стриманість, співпереживання, терплячість, боягузливість, завзятість, поступливість, чуйність, ентузіазм.

Складіть два стовпчики слів по 10-15 у кожному. У перший рядок слів, впишіть ті слова, які, на Вашу думку, характеризують

Ваш ідеал людини. Праворуч запишіть перелік якостей, що характеризують так званий антиідеал.

Коли слова будуть записані в обох стовпчиках, Вам необхідно з першого (позитивного) і другого (негативного) дібрати ті слова, які характеризують Ваші якості. Вибір якостей здійснюється за системою “так” чи “ні”, є певна риса характеру чи ні, незалежно від ступеня вираженості.

Оцінювання результатів. Кількість позитивних рис, які Ви собі дібрали, поділіть на кількість слів, що містяться в стовпчику ідеалу. Якщо результат є близьким до одиниці, ви себе переоцінюєте. Результат, близький до нуля, свідчить про недооцінку і підвищену самокритичність. При результаті, близькому до 0,5 можна говорити про нормальну (адекватну), середню самооцінку, про те, що ви досить критично себе сприймаєте.

Таким самим чином робляться висновки на основі подібного порівняння виділеним рівнем негативних якостей у стовпчику антиідеал. Тут результат, близький до нуля, свідчить про завищену самооцінку; до одиниці – занижену; до 0,5 – про адекватну (нормальну, об’єктивну).

Методика “Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів” (модифікація А. Реана, В. Якуніна)

Дозволяє визначити провідні мотиви учіння студентів.

Інструкція. Уважно прочитайте наведені в списку мотиви навчальної діяльності. Виберіть з них п’ять найбільш значущих для вас та позначте їх знаком “X” у відповідному рядку.

Список мотивів

1. Стати висококваліфікованим фахівцем.
2. Отримати диплом.
3. Успішно продовжити навчання на старших курсах.
4. Успішно вчитися, скласти іспити на “добре” й “відмінно”.
5. Постійно отримувати стипендію.
6. Набути глибоких і міцних знань.
7. Бути постійно готовим до занять.
8. Не “запускати” предмети навчального циклу.
9. Не відставати від однокурсників.

10. Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності.
11. Виконувати педагогічні вимоги.
12. Досягти пошани викладачів.
13. Бути прикладом однокурсникам.
14. Досягнути схвалення батьків.
15. Уникнути засудження і покарання за погане навчання.
16. Отримати інтелектуальне задоволення.

Обробка результатів. Для кожного студента проводиться якісний аналіз провідних мотивів навчальної діяльності. По всій виборці (групі) визначається частота вибору того чи іншого мотиву.

Індивідуальний протокол

Прізвище, ім'я, по-батькові _____,

_____ курс _____ група _____,

Номер мотиву у списку

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	X			X		X					X			X	

Груповий протокол

Група № _____,

П.І.Б.	Номер мотиву у списку															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
І-в	X			X					X		X		X			
П-в			X			X		X		X						X
і т.д.																
Кількість виборів мотиву																

Чим частіше обирається той чи інший мотив, тим вище його ранг, тим більше він домінує в системі мотивів у групі.

Методика “Оцінки потреби у досягненні”

Запропонована Ю. Орловим, допомагає визначити рівень мотивації досягненні цілей, успіху.

Мотивація досягнення – прагнення до поліпшення результатів, незадоволеність досягнутим, наполегливість в досягненні своєї мети.

Інструкція. Послідовно розгляньте кожне твердження і оцініть їх за допомогою двох варіантів відповідей: “Так” або “Ні”.

Бланк до методики Ю. Орлова

1. Думаю, що успіх в житті залежить від випадку, а не від розрахунку.
2. Якщо я втрачу улюблене заняття, життя для мене втратить всякий сенс.
3. Для мене в будь-якій справі важливіше не її виконання, а кінцевий результат.
4. Вважаю, що люди більше страждають від невдач на роботі, ніж від поганих взаємин з близькими.
5. На мою думку, більшість людей живе далекими цілями, а не близькими.
6. У житті в мене було більше успіхів, ніж невдач.
7. Емоційні люди подобаються мені більше, ніж діяльні.
8. Навіть у звичайній роботі я прагну вдосконалити деякі її елементи.
9. Думаючи про успіх, я можу забути про міру обережності.
10. Мої близькі вважають мене ледачим.
11. Думаю, що в моїх невдачах винні обставини, ніж я сам.
12. Терпіння в мене більше, ніж здібностей.
13. Мої батьки дуже суворо контролювали мене.
14. Лінь, а не сумніви в успіху змушує мене часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Думаю, що я впевнена у собі людина.
16. Заради успіху я можу ризикувати, навіть, якщо шанси не на мою користь.
17. Я старанна людина.
18. Коли все йде успішно, моя енергія підсилюється.
19. Якби я був журналістом, я писав би про оригінальні винаходи людей, ніж про події.
20. Мої близькі зазвичай не поділяють моїх планів.

-
-
21. Рівень моїх вимог до життя нижчий, ніж у моїх ровесників.
 22. Мені здається, що наполегливості в мене більше, ніж здібностей.
 23. Я міг би досягти більшого, якщо б звільнився від поточних справ.

Обробка результатів. За кожне співпадіння з ключем нараховується по 1 балу, відповіді сумуються.

Ключ: відповіді “+”: 2,6,7,8,14,16,18,19,21,22, 23;

відповіді “-”: 1,3,4,5,9,10,11, 12,13,15,17,20.

Потреба в досягненні дорівнює сумі балів при відповідях “Так”, і “Ні”.

Оціночна шкала від 0 до 23 балів.

Інтерпретація результатів. Чим більше суму балів набирає досліджуваний, тим в більшому ступені у нього виражена потреба у досягненні.

0-6 балів – низька потреба у досягненнях;

7-9 балів – знижена потреба у досягненнях;

10-15 – середня потреба у досягненнях;

19-23 – висока потреба у досягненнях.

Люди, які володіють високим рівнем мотивації досягнень, шукають ситуації досягнення, упевнені в успішному результаті, готові прийняти на себе відповідальність, рішучі в невизначених ситуаціях, проявляють наполегливість в прагненні до мети, отримують задоволення від вирішення цікавих завдань, не губляться в ситуації змагання, показують завзятість при долатті перешкод.

Методика “Дослідження спрямованості особистості”

Запропонована Б. Бассом, допомагає визначити рівень спрямованості особистості на себе, на спілкування, на працю (діло).

Інструкція. Уважно прочитайте 27 суджень, на кожне з яких даєтьс три відповіді (А, Б, В). Потрібно вибрати одну відповідь, яка найбільше відповідає дійсності та виражає Вашу думку, і записати її ліворуч у стовпчик “Найбільш привабливо”. Потім необхідно

вибрати одну відповідь, яка найменше відповідає реальності, і записати її праворуч у стовбчик “Найменш привабливо”.

Бланк до методики Б. Басса

1. Найбільш задоволення я одержую від:
 - А) схвалення моєї роботи;
 - Б) усвідомлення того, що робота виконана добре;
 - В) усвідомлення того, що мене оточують друзі.
2. Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то прагнув би бути:
 - А) тренером, який розробляє тактику гри;
 - Б) відомим гравцем;
 - В) обраним капітаном команди.
3. На мою думку, кращим педагогом є той, хто:
 - А) цікавиться учнями та має до кожного індивідуальний підхід;
 - Б) зацікавлює своїм предметом так, що учні з задоволення заглиблюються в цей предмет;
 - В) створює у колективі таку атмосферу за якої кожен учень може висловити свою думку.
4. Мені подобається, коли люди:
 - А) радіють за виконану роботу;
 - Б) із задоволенням працюють у колективі;
 - В) прагнуть виконати свою роботу краще за інших.
5. Я бажав би, щоб мої друзі:
 - А) були доброзичливими та допомагали людям, коли це необхідно;
 - Б) були вірними та відданими мені;
 - В) були розумними та цікавими людьми.
6. Кращими друзями я вважаю тих:
 - А) з ким маю гарні стосунки;
 - Б) на кого завжди можна покластися;
 - В) хто може багато досягти у житті.
7. Найбільш мені не подобається:
 - А) коли у мене щось не виходить;
 - Б) коли розвалюються стосунки з товаришами;

-
-
- В) коли мене критикують.
8. На мою думку дуже погано, коли педагог:
- А) не приховує свої антипатії до деяких учнів, насміхаються та дразнять їх;
 - Б) викликає дух суперництва у колективі;
 - В) недостатньо добре знає свій предмет який викладає.
9. У дитинстві мені найбільше подобалося:
- А) проводити час з друзями;
 - Б) відчуття виконаної справи;
 - В) коли мої вчинки схвалювали.
10. Я бажав би бути схожим на тих, хто:
- А) досягнув успіху у житті;
 - Б) дійсно закоханий у свою справу;
 - В) відзначається доброзичливістю та товариськістю.
11. Насамперед школа повинна:
- А) навчати вирішувати завдання, які ставить життя;
 - Б) розвивати передусім індивідуальні здібності учнів;
 - В) виховувати якості, які допомагають встановлювати стосунки з людьми.
12. Якби я мав більше вільного часу, то використовував би його:
- А) для спілкування с друзями;
 - Б) для відпочинку та розваг;
 - В) для самоосвіти та улюблених справ.
13. Найбільше успіхів я досягаю, коли:
- А) працюю з людьми, до яких відчуваю симпатію;
 - Б) маю цікаву роботу;
 - В) отримаю винагороду за свої зусилля.
14. Мені подобається, коли:
- А) інші люди поважають мене;
 - Б) я відчуваю задоволення від добре виконаної роботи;
 - В) я маю час приємно спілкуватися с друзями.
15. Як би про мене написали в газеті, то краще було б, щоб:
- А) розповіли про якусь цікаву справу, пов'язану із навчанням, працею або спортом, у якій я брав участь;
 - Б) написали про мою діяльність;
 - В) обов'язково розповіли про колектив, у якому я працював.

-
-
16. Краще за все я навчаюсь, коли викладач:
- А) має до мене індивідуальний підхід;
 - Б) може зацікавити своїм предметом;
 - В) проводить колективне обговорення проблем, що вивчаються.
17. Для мене немає нічого гіршого, за:
- А) образу власної гідності;
 - Б) невдачу при виконанні важливої справи;
 - В) втрату друзів.
18. Найбільше я ціную:
- А) успіх;
 - Б) можливості спільної роботи;
 - В) здоровий практичний розум та інтуїцію.
19. Я не поважаю людей, які:
- А) вважають себе гіршими за інших;
 - Б) часто сваряться та конфліктують;
 - В) заперечують усе нове.
20. Приємно, коли:
- А) працюєш над важливою справою;
 - Б) маєш багато друзів;
 - В) усім подобаєшся та викликаєш схвалення.
21. На мою думку, в першу чергу керівник повинен бути:
- А) доступним;
 - Б) авторитетним;
 - В) вимогливим.
22. У вільний час я з цікавістю прочитав би книжки:
- А) про те як знайти друзів та налагодити гарні стосунки з оточуючими;
 - Б) про життя знаменитих людей;
 - В) про останні досягнення науки і техніки.
23. Якби в мене були б музикальні здібності, я бажав би бути:
- А) диригентом;
 - Б) композитором;
 - В) солістом.
24. Я бажав би:
- А) вигадати цікавий конкурс;

- Б) перемогти у конкурсі;
 В) організувати конкурс і управляти їм.
25. Для мене важливо знати:
 А) що я бажаю зробити;
 Б) як досягнути мети;
 В) як організувати людей для досягнення мети.
26. Людина повинна прагнути до того, щоб:
 А) інші люди схвалювали її вчинки;
 Б) передусім виконувати свою справу;
 В) її не можна було б критикувати за виконану роботу.
27. Найкраще я відпочиваю у вільний час, якщо:
 А) спілкуюсь с друзями;
 Б) дивлюсь цікаві фільми;
 В) займаюсь своєю улюбленою справою.

Обробка результатів. Кожній відповіді у стовпчику “Найбільш привабливо” надається 2 бали, відповіді у стовпчику “Найменш привабливо” - 0 балів, відповідям, що не потрапили в жодний стовпчик – 1 бал. Бали, набрані за всіма судженнями, додаються для кожного виду спрямованості окремо (за ключем).

Ключ

№	Я	С	Д	№	Я	С	Д
1.	А	В	Б	15.	Б	В	А
2.	Б	В	А	16.	А	В	Б
3.	А	В	Б	17.	А	В	Б
4.	В	Б	А	18.	А	Б	В
5.	Б	А	В	19.	А	Б	В
6.	В	А	Б	20.	В	Б	А
7.	В	Б	А	21.	Б	А	В
8.	А	Б	В	22.	Б	А	В
9.	В	А	Б	23.	В	А	Б
10.	А	В	Б	24.	Б	В	А
11.	Б	В	А	25.	А	В	Б
12.	Б	А	В	26.	В	А	Б
13.	В	А	Б	27.	Б	А	В
14.	А	В	Б				

Інтерпртація результатів. За допомогою методики визначаються такі види спрямованості особистості:

Спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряме винагородження та задоволення, агресивність у досягненні статусу, схильність до суперництва, тривога, інтровертованість, роздратованість, прагнення до влади.

Спрямованість на спілкування (С) – прагнення передусім підтримувати стосунки з людьми, орієнтація на спільну діяльність (не обов'язково для виконання справи, а заради самого спілкування), орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в емоційних стосунках з людьми.

Спрямованість на справу, діло (Д) – зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділове співробітництво, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення загальної мети.

Тест “Якою є ваша адаптивність?”

Допомагає визначити рівень адаптованості до умов навчання.

Інструкція. Розгляньте кожне з наведених тверджень і зробіть висновок, чи стосуються вони Вас. Залежно від вашого рішення оберіть один із варіантів відповідей “так” або “ні”.

Бланк опитувальника

1. Я втомлююся, коли працюю.
2. Я не можу зосередитися на чомусь одному.
3. У мене виникає занепокоєння з будь-якого приводу.
4. Коли я щось роблю, у мене тремтять руки
5. Я часто хвилююся.
6. Мені часто сняться кошмари.
7. Я пітнію навіть у прохолодну погоду.
8. Я весь час відчуваю голод.
9. У мене часто болить шлунок.
10. Іноді через занепокоєння я страждаю на безсоння.
11. Мене легко роздратовати.
12. Я чутливіший, ніж інші.

-
-
13. Я часто чимось занепокоєний.
 14. Шкода, що я не такий щасливий, як інші.
 15. Я легко можу заплакати.
 16. Я нервую, коли мені доводиться чекати.
 17. Іноді я відчуваю себе таким щасливим, що не можу всидіти на місці.
 18. Я гублюся перед труднощами.
 19. Іноді я відчуваю свою нікчемність.
 20. Я сором'язлива людина.
 21. Мені здається, що в усьому для мене є труднощі.
 22. Я завжди напружений.
 23. Іноді я почуваюся розбитим.
 24. Я уникаю труднощів.

Обробка та аналіз результатів. Підраховується кількість позитивних відповідей. За їх кількістю визначається рівень вашої адаптивності. Якщо відповідей “так”:

– не більше 3 – ви маєте високу адаптивність і порівняно легко зможете пристосуватись до нових умов навчання;

– від 4 до 10 – адаптивність середня; у навчальному закладі при виникненні певних труднощів, зможете порівняно легко їх подолати, якщо налаштуєтесь на успіх.

– від 11 до 20 – адаптивність низька, зміна умов навчання може спричинити багато негативних емоцій, відчуття неспроможності здолати труднощі, проте за наполегливої роботи над собою й завдяки терпінню ви маєте шанси їх подолати. Не замикайтеся в собі і поділіться своїми проблемами з друзями.

– понад 20 – адаптивність дуже низька; у Вас може виникнути враження, що все в цьому світі спрямоване проти Вас; не соромтеся звернутись за допомогою до кваліфікованого фахівця-психолога або психотерапевта. Корисною буде для вас участь у соціально-психологічних тренінгах.

Методика

“Дослідження труднощів у встановленні контактів”

Запропонована В. Бойко, допомагає визначити рівень та структуру перешкод особистості у встановленні емоційних контактів.

Інструкція. Прочитайте судження та дайте відповіді “так” або “ні”.

Бланк до методики В. Бойко

1. Зазвичай після закінчення занять на моєму обличчі помітна втома.
2. Буває так, що при першому знайомстві емоції заважають мені справити враження на партнера (я звільнююся та мовчу або збуджуюсь, багато говорю та поведжусь якимось штучно).
3. У спілкуванні мені не вистачає емоційності, виразності.
4. Мабуть, я здаюся оточуючим дуже суворим.
5. Я в принципі проти того, щоб виражати ввічливість, якщо мені не хочеться.
6. Я вмію приховувати від партнерів сплески емоцій.
7. Часто у спілкуванні з однолітками я міркую про щось своє.
8. Буває так, що я бажаю виразити партнеру емоційну підтримку (уважність, співчуття), але він цього не відчуває, не сприймає.
9. Найчастіше на моєму обличчі або в очах можна побачити стурбованість.
10. У діловому спілкуванні я прагну приховати свої симпатії до партнерів.
11. Усі мої неприємні переживання зазвичай написані на моєму обличчі.
12. Якщо я захоплююсь розмовою, то міміка обличчя стає надто виразною, експресивною.
13. Мабуть, я дещо емоційно скований, затиснутий.
14. Я часто знаходжуся в стані нервової напруги.
15. Зазвичай я відчуваю дискомфорт, коли треба потиснути руку партнеру по спілкуванню.
16. Іноді близькі люди звертають мою увагу на моє обличчя (напруженість м'язів, скривлення посмішки тощо).

-
-
17. Розмовляючи, я надмірно жестикулюю.
 18. За нової ситуації мені важко бути природнім, спонтанним.
 19. Моє обличчя часто виражає сум або стурбованість, хоча на душі спокійно.
 20. Мені важко дивитися в очі малознайомій людині.
 21. Якщо я хочу, то завжди приховую свою неприязнь до поганой людини.
 22. Мені часто буває весело без жодної причини.
 23. Мені легко за бажанням виражати різні емоції на обличчі: сум, радість, хвилювання, відчай тощо.
 24. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.
 25. Мені щось заважає виражати теплоту, симпатію людині, навіть коли я справді відчуває це до неї.

Обробка результатів. Визначення “перешкод” у встановлення контактів відбувається за “ключем”:

- 1) Невміння керувати емоціями, дозувати їх: +1, -6, +11, +16, -21.
- 2) Неадекватний прояв емоцій: -2, +7, +12, +17, +22.
- 3) Негнучкість, нерозвинутість, невиразність емоцій: +3, +8, +13, +18, -23.
- 4) Домінування негативних емоцій: +4, +9, +14, +19, +24.
- 5) Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі: +5, +10, +15, +20, +25.

Підраховується сума балів за типом перешкод. Вона може бути в межах від 0 до 25. Чим більше балів, тим більша емоційна проблема окремої особистості в посякденному спілкуванні.

0-2 бали – нещирість та небажання подивитися на себе з боку;

3-5 балів – емоції не заважають спілкуватися з партнерами;

6-8 балів – незначні емоційні проблеми в посякденному спілкуванні;

9-12 – балів – посякденні емоції деякою мірою ускладнюють взаємодію з партнерами;

13 та більше балів – емоції заважають встановлювати контакти з людьми (слід звернути увагу на конкретний тип перешкод у спілкуванні – це шкали, де набрано більше трьох балів).

Методика

“Діагностика агресивності і ворожих реакцій”

Запропонована А. Басса і А. Дарки (адаптація О. К. Осницького), допомагає визначити форми агресивності і ворожих реакцій.

Інструкція. Уважно прочитайте кожне висловлювання і з'ясуйте, наскільки воно відповідає Вашому стилю поведінки, способу життя та дайте відповідь: “так”, “мабуть, так”, “мабуть, ні”, “ні”.

Бланк до методики А. Басса і А. Дарки

1. Іноді я не можу подолати бажання нашкодити кому-небудь.
2. Іноді я можу пліткувати про людей, яких не люблю.
3. Я легко роздратовуюсь, але легко й заспокоююсь.
4. Якщо мене не улестити, прохання не виконаю.
5. Не завжди одержую те, на що маю право.
6. Знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчутти.
8. Якщо обманюю кого-небудь, відчуваю почуття провини.
9. Мені здається, я здатен вдарити людину.
10. Ніколи не роздратовуюсь так, щоб кидатися речами.
11. Завжди розумію чужі недоліки.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочу порушити його.
13. Інші люди завжди вміють використовувати сприятливі обставини.
14. Мене хвилюють люди, які ставляться до мене надто дружньо.
15. Часто не погоджуюсь з людьми.
16. Іноді міркую над такими речами, яких соромлюсь.
17. Якщо хтось ударить мене, я йому не відповім.
18. Роздратовуючись я грюкаю дверима.
19. Я більше роздратований, ніж здається.
20. Якщо хтось намагається управляти мною, я роблю все навпаки.
21. Мене дещо пригнічує моя доля.
22. Вважаю, що деякі люди мене не поважають.

-
-
23. Не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
 24. Уникання роботи має викликати почуття провини.
 25. Я ладен побити того, хто грубо ставиться до мене або моєї сім'ї.
 26. Я не здатен на грубі жарти.
 27. Мене охоплює гнів, коли наді мною сміються.
 28. Коли люди виставляють себе керівниками, я намагаюся довести їм протилежне.
 29. Майже кожний тиждень зустрічаю когось із тих, хто мені не подобається.
 30. Дуже багато людей заздять мені.
 31. Вимагаю, щоб люди поважали мої права.
 32. Мене пригнічує факт, що я мало чого роблю для своїх батьків.
 33. Люди, які постійно дратують вас, заслуговують на ляпас.
 34. Від злості іноді буваю похмурим.
 35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
 36. Якщо хтось намагається порушити мій настрій, я не звертаю на це увагу.
 37. Хоча я й не показую цього, але іноді мене заводить заздрість.
 38. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
 39. Навіть коли злюся, не вдаюся до здослів'я.
 40. Бажаю, щоб мої гріхи були пробачені.
 41. Лише інколи даю здачі, якщо хтось вдарить мене.
 42. Ображаюсь, коли не виходить по-моєму.
 43. Іноді люди дратують мене навіть своєю присутністю.
 44. Людуй, до яких я відчував ненависть, немає.
 45. Мій принцип: "Ніколи не довіряй чужинцям".
 46. Якщо хтось дратує мене, я ладен сказати про нього все, що думаю.
 47. Роблю багато такого, про що потім жалкую.
 48. Якщо злюся, можу вдарити кого-небудь.
 49. З десяти років у мене не було сплесків гніву.
 50. Часто відчуваю себе як запал, що може вибухнути.

-
-
51. Якби б люди знали, що я відчуваю, мене б вважали важкою людиною.
 52. Завжди думаю про те, що змушую людей робити щось приємне для мене.
 53. Коли на мене кричать, я кричу у відповідь.
 54. Невдачі пригнічують мене.
 55. Б'юся не більше й не менше за інших.
 56. Можу пригадати такі випадки, коли хапав якісь речі та ламав їх від гніву.
 57. Іноді відчуваю, що можу першим почати бійку.
 58. Іноді відчуваю, що життя до мене несправедливе.
 59. Раніше вважав, що більшість людей говорить правду, тепер так не вважаю.
 60. Сварюся тільки від злості.
 61. Коли чиню неправильно, то відчуваю почуття провини.
 62. Якщо для захисту своїх прав треба застосувати силу, я її застосовую.
 63. Іноді виражаю свій гнів тим, що стукаю по столу.
 64. Буваю грубим з людьми, які мені не подобаються.
 65. У мене немає ворогів, які б намагалися скривдити мене.
 66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.
 67. Часто думаю, що живу неправильно.
 68. Знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
 69. Не переймаюся через дрібниці.
 70. Мені рідко здається, що люди намагаються зробити мені зло.
 71. Часто погрожую людям, не маючи наміру виконати погрози.
 72. Останнім часом став занудою.
 73. У розмові часто підвищую голос.
 74. Намагаюся приховувати погане ставлення до людей.
 75. Краще погоджуся з ким-небудь, ніж буду сваритися.

Обробка результатів.

Відповіді “так” і “мабуть, так” об'єднуються, так само і відповіді “мабуть, ні” та “ні”.

У випадку збігу відповіді з ключем, ставиться 1 бал. Сума балів, помножена на коефіцієнт, вказаний внизу таблиці кожного параметру агресивності, дає можливість одержати нормовані показники, які характеризують індивідуальні й групові результати (нульові значення не враховуються).

Ключ:

“1”	“3”	“5”	“4”	“7”	“6”	“2”	“8”
1+	2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+
9-	10+	11-	12+	13+	14+	15+	16+
17-	18+	19+	20+	21+	22+	23+	24+
25+	26-	27+	28+	29+	30+	31+	32+
33+	34+	35-	36-	37+	38+	39-	40+
41+	42+	43+		44+	45+	46+	47+
48+	49-	50+		51+	52+	53+	54+
55+	56+	57+		58+	59+	60+	61+
62+	63+	64+			65-	66-	67+
68+		69-			70-	71+	
		72+				73+	
						74-	
						75-	
<i>K=11</i>	<i>K=13</i>	<i>K=9</i>	<i>K=20</i>	<i>K=13</i>	<i>K=11</i>	<i>K=8</i>	<i>K=11</i>

Сумарні показники:

(“1” + “2” + “3”): 3 = ІА – індекс агресивності;

(“6” + “7”): 2 = ІВ – індекс ворожості.

“1” – фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої людини.

“2” – вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вереск), так і через зміст мовних звертань до інших (погрози, прокляття).

“3” – непряма агресія – використання непрямим шляхом спрямованих проти інших чуток, погослів, пліток та прояв неупорядкованих афектів у криках, тупотінні ногами тощо.

“4” – негативізм – опозиційна форма поведінки, спрямована проти авторитетів та керівництва, яка може мати прояв від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів.

“5” – роздратування – схильність до збудження, готовність виявити грубість, запальність.

“6” – підозрілість – схильність до недовіри та обережного ставлення до людей, впевненість у недобрих намірах оточуючих.

“7” – образа – прояв ненависті до оточуючих та заздрості, що обумовлено почуттям гніву, незадоволеності однією людиною або всім світом за дійсні або уявні страждання.

“8” – почуття провини – ставлення та дії щодо себе або оточуючих, які спираються на переконання в тому, що досліджуваний є поганою людиною або діє неправильно: безсовісно, некорисно, зле.

Методика “Діагностика рівня емпатії” (В. Бойко)

Допомагає визначити рівень емпатійних здібностей людини.

Інструкція. Прочитайте запитання і на кожне з них дайте відповідь “так” або “ні”.

Опитувальник до методики

№ п/п	Запитання	Так	Ні
1.	У мене є звичка уважно вивчати особистість і поведінку людей, їх характер, схильності, можливості.		
2.	Якщо оточуючі виявляють ознаки знервованості, я зазвичай залишаюся спокійним.		
3.	Я більше вірю своєму розуму, ніж інтуїції.		
4.	Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися сімейними проблемами колег.		
5.	У раз потреби я можу легко ввійти в довіру до людини.		
6.	Зазвичай я з першої зустрічі вгадую “родинну душу” у новій людині.		
7.	Я з інтересом розмовляю про життя, роботу, політику з випадковими попутниками в потягу, літаку.		
8.	Я втрачаю рівновагу, якщо оточуючі чимось захоплені.		

№ п/п	Запитання	Так	Ні
9.	Моя інтуїція – надійніший засіб розуміння оточуючих, ніж знання або досвід.		
10.	Виявляти інтерес до внутрішнього світу іншої особистості – безтактно.		
11.	Часто своїми словами я кривджу близьких мені людей, не помічаючи того.		
12.	Я легко можу уявити себе якою-небудь твариною, відчувати її поведінку і стан.		
13.	Я рідко міркую про причини вчинків людей, що мають до мене безпосереднє відношення.		
14.	Я рідко беру близько до серця проблеми своїх друзів.		
15.	Звичайно за кілька днів я почуваю: щось повинно трапитися з близькою мені людиною, і очікування здійснюються.		
16.	У спілкуванні з діловими партнерами намагаюся уникати розмов про особисте.		
17.	Іноді близькі дорікають мені за черствість, неуважність до них.		
18.	Мені легко вдається копіювати інтонацію, міміку людей.		
19.	Під моїм зацікавленим поглядом нові партнери часто ніяковіють.		
20.	Чухий сміх заражає мене.		
21.	Часто діючи навмання, я знаходжу правильний підхід до людини.		
22.	Плакати від щастя нерозумно.		
23.	Я здатний цілком злитися з улюбленою людиною, ніби розчинившись у ній.		
24.	Мені рідко зустрічалися люди, яких я розумів без зайвих слів.		
25.	Я мимоволі або з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей.		
26.	Я можу залишатися спокійним, навіть якщо усі навколо мене хвилюються.		
27.	Мені простіше підсвідомо відчувати сутність людини, ніж зрозуміти її, “розклавши по полицках”.		
28.	Я спокійно ставлюся до дрібних прикростей, що трапляються в кого-небудь із членів сім’ї.		

№ п/п	Запитання	Так	Ні
29.	Мені було б важко задушевно, довірливо розмовляти із замкнутою людиною.		
30.	У мене творча натура – поетична, художня, артистична.		
31.	Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих.		
32.	Я нервую, коли бачу людину, яка плаче.		
33.	Моє мислення більше вирізняється конкретністю, суворістю, послідовністю, ніж інтуїцією.		
34.	Коли друзі починають говорити про свої прикрощі, я намагаюся перевести розмову в інше русло.		
35.	Якщо я бачу, що в когось із близьких важко на душі, то зазвичай утримуюся від запитань.		
36.	Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.		

Обробка результатів. Підраховується кількість правильних відповідей (згідно з ключем) за кожною шкалою, а потім визначається сумарна оцінка.

Ключ:

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, +19, +25, -31.
2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, +32.
3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33.
4. Настанови, що підкріплюють емпатію: +4, -10, -16, -22, -28, -34.
5. Здатність до проникнення в емпатії: +5, -11, -17, -23, -29, -35.
6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36.

Інтерпретація результатів. Аналізуються показники окремих шкал і їх загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки за кожною шкалою варіюються від 0 до 6 балів і вказують на значущість конкретного параметра в структурі емпатії. Шкальні оцінки виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника – рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися в межах від 0 до 36 балів. За даними експериментальних досліджень, можна вважати, що: 30 і вище – дуже високий рівень емпатії; 29-22 – середній рівень; 21-15 знижений; менше 14 – дуже низький.

Раціональний канал емпатії характеризує спрямованість уваги, сприймання і мислення на сутність кожної людини – на її

стан, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до інших, що відкриває шляхи емоційного й інтуїтивного відображення партнера. Партнер приваблює своєю побутовістю, що дає змогу правильно оцінювати його сутність.

Емоційний канал емпатії. Фіксується здатність людини входити і емоційний резонанс з оточуючими – співчувати, співпереживати, допомагати. Емоційна чутливість у цьому випадку стає засобом “входження” в енергетичне поле партнера, яке дає можливість зрозуміти його внутрішній стан, прогнозувати поведінку та ефективно впливати на нього.

Інтуїтивний канал емпатії. Оцінка в балах свідчить про здатність респондента передбачати поведінку партнерів, діяти за умов дефіциту початкової інформації про них, спираючись на досвід підсвідомого. На рівні інтуїції узагальнюються різні відомості про партнерів. Інтуїція менше залежить від оцінкових стереотипів, ніж усвідомлене сприйняття партнерів.

Настанови, що підкріплюють емпатію, полегшують дію всіх емпатичних каналів. Ефективність емпатії знижується, якщо людина прагне уникнути особистих контактів з іншими, вважає нетактовним виявляти інтерес до інших, переконує себе спокійно ставитися до переживань та проблем оточуючих. Такі умовиводи обмежують діапазон емоційної чутливості та емпатичного сприймання. Навпаки, різні канали діють активніше та надійніше, якщо немає перешкод з боку настанов особистості.

Здатність проникати в емпатії оцінюється як важлива комунікаційна властивість людини, яка дає можливість створювати атмосферу відкритості, щирості, любові. Поведінка і ставлення до партнерів впливає на інформаційно-енергетичний обмін між людьми з позитивного чи негативного боку. Розслаблення партнерів веде до емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрливості заважає розкриттю й емоційному пізнанню.

Ідентифікація в емпатії – це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживання, поставити себе на місце іншого. В основі ідентифікації покладено легкість, рухливість, гнучкість емоцій, здатність до наслідування.

ТЕМА 10. Психологія дорослості

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Поняття про період дорослості. Періодизація віку дорослості.
2. Анатомо-фізіологічні особливості розвитку людини в період дорослості.
3. Когнітивна сфера у період дорослості.
4. Психосоціальний розвиток дорослих. Основні новоутворення.
5. Кризи віку дорослості.

Література: [13; 16; 37; 38; 58; 62; 65; 69; 71; 73; 76]

Поясніть такі поняття: зрілість, “акме”, гетерохронність, діалектичне мислення, гнучкість мислення, смислові системи, генеративність, мудрість, життєва криза.

Теми доповідей і рефератів

1. Вік і проблеми сенсу життя.
2. Планування майбутнього у період молодості як вирішення кризи цього віку.
3. Особливості розвитку “Я-концепції” як складової психічного здоров’я молоді.
4. Розвиток близьких стосунків та створення сім’ї в період ранньої дорослості.
5. Психологічна підготовка молодого подружжя до виховання дітей у перші роки існування сім’ї.
6. Особливості спілкування дорослих: ділове та безпосереднє. Специфіка спілкування чоловіків та жінок, любов та сім’я.
7. Особливості афективної сфери у різні періоди дорослості.
8. Особливості навчання дорослих у різні періоди їх життя.
9. Криза “зустрічі зі старістю” та особливості психосоціальної підтримки людей похилого віку.
10. Психосоціальна допомога при переживанні втрати (смерті) близької людини.

-
-
11. Основні чинники, що впливають на ставлення людини до смерті та процесу вмирання. Психологічна підготовка людини до закінчення життя.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Порівняйте закономірності психічного розвитку у дитячо-підлітково-юнацькому і дорослому віці.
2. З якими основними психологічними проблемами зустрічається людина у ранній дорослості? Як вони вирішуються?
3. Як сучасні жінки і чоловіки можуть розв'язати суперечність між різними соціальними ролями?
4. Які зміни в пізнавальній сфері характерні для ранньої дорослості? Які наслідки вони спричиняють? Чи можна уникнути цих змін?
5. У чому полягають особливості спілкування чоловіків та жінок, любов та сім'я?
6. Яка специфіка новоутворень психіки та особистості в період середньої дорослості?
7. З якими основними психологічними проблемами зустрічається людина у середній дорослості? Як вони вирішуються?
8. У чому суть кризи середини життя? Які Ви пропонуєте шляхи виходу з цієї кризи?
9. Якими хворобами часто хворіють люди середнього віку, і покажіть зв'язок між шкідливими звичками і виникненням таких хвороб?
10. Які закономірності розвитку в періоді пізньої дорослості? Які зміни в цей період відбуваються в життєдіяльності людини на біологічному, психологічному і соціальному рівні?
11. Охарактеризуйте кризи періоду пізньої дорослості (криза похилого віку та криза індивідуального життя в стадії старості).
12. Дайте визначення понять "старіння", "старість", "геронтогенез". Охарактеризуйте теорії старіння й старості.
13. Охарактеризуйте соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність у старості.

-
-
14. Охарактеризуйте пізнавальну сферу людини похилого віку.
 15. Як середня тривалість життя людини залежить від соціальних, економічних та історичних умов?
 16. Які особливості емоційних станів у старості? Які стресори є типовими для старості?
 17. На прикладі досвіду своїх рідних і знайомих опишіть, як вихід на пенсію впливає на психологічний стан людини і стосунки з дітьми.
 18. У чому полягають особливості сімейних криз у різні періоди дорослості?
 19. Які зовнішні та внутрішні чинники впливають на задоволеність старістю?
 20. Що таке життєва мудрість людини? Від чого вона залежить?
 21. Визначте основні підходи до проблеми профілактики старіння, що існують на сьогодні.
 22. Які існують наукові пояснення феномена довголіття та які фактори сприяють активному довголіттю? Що Вам відомо про еволюцію тривалості людського життя та її перспективи?

III. Самостійна робота студентів.

Випробуйте запропоновані методики.

Методика “Діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності і настрою (САН)”

Допомагає визначити ступінь вираження тієї або іншої характеристики свого стану на момент обстеження.

Інструкція. Вам пропонується описати свій стан, який ви відчуваєте на даний момент, за допомогою наведеної нижче таблиці, що складається з 30 полярних ознак. Ви повинні в кожній парі обрати ту характеристику, яка найточніше описує Ваш стан, і видзначити цифру, яка відповідає ступеню (силі) вираженості даної характеристики.

Типова карта методики САН

Прізвище, ім'я _____

Стать _____ Вік _____

Дата _____ Час _____

Самопочуття гарне	3 2 1 0 1 2 3	Самопочуття погане
Відчуваю себе сильним	3 2 1 0 1 2 3	Відчуваю себе слабким
Пасивний	3 2 1 0 1 2 3	Активний
Малорухливий	3 2 1 0 1 2 3	Рухливий
Веселий	3 2 1 0 1 2 3	Сумний
Гарний настрої	3 2 1 0 1 2 3	Поганий настрої
Працездатний	3 2 1 0 1 2 3	Розбитий
Повний сил	3 2 1 0 1 2 3	Знесилений
Повільний	3 2 1 0 1 2 3	Швидкий
Бездіяльний	3 2 1 0 1 2 3	Діяльний
Щасливий	3 2 1 0 1 2 3	Нещасний
Життєрадісний	3 2 1 0 1 2 3	Похмурий
Напружений	3 2 1 0 1 2 3	Розслаблений
Здоровий	3 2 1 0 1 2 3	Хворий
Безучасний	3 2 1 0 1 2 3	Захоплений
Байдужий	3 2 1 0 1 2 3	Схвильований
Захоплений	3 2 1 0 1 2 3	Похмурий
Радісний	3 2 1 0 1 2 3	Засмучений
Відпочивший	3 2 1 0 1 2 3	Втомлений
Свіжий	3 2 1 0 1 2 3	Виснажений
Сонливий	3 2 1 0 1 2 3	Збуджений
Бажання відпочити	3 2 1 0 1 2 3	Бажання працювати
Спокійний	3 2 1 0 1 2 3	Стурбований
Оптимістичний	3 2 1 0 1 2 3	Песимістичний
Витривалий	3 2 1 0 1 2 3	Стомлений
Бадьорий	3 2 1 0 1 2 3	Млявий
Міркувати важко	3 2 1 0 1 2 3	Міркувати легко
Розсіяний	3 2 1 0 1 2 3	Уважний
Повний надій	3 2 1 0 1 2 3	Розчарований
Задоволений	3 2 1 0 1 2 3	Незадоволений

Обробка результатів. При підрахунку крайній ступінь вираженості негативного полюсу пари оцінюється в 1 бал, а

крайній ступінь вираженості позитивного полюса пари – у 7 балів. При цьому потрібно враховувати, що полюси шкал постійно змінюються, позитивні стани завжди одержують високі бали, а негативні – низькі. Одержані бали групуються відповідно до ключа в три категорії і підраховується кількість балів по кожній з них.

Самопочуття (сума балів за шкалами): 1, 2, 7, 8, 13, 14, 19, 20, 25, 26.

Активність (сума балів за шкалами): 3, 4, 9, 10, 15, 16, 21, 22, 27, 28.

Настрій (сума балів за шкалами): 5, 6, 11, 12, 17, 18, 23, 24, 29, 30.

Отримані результати по кожній категорії діляться на 10. Середній бал шкали дорівнює 4. Оцінка, що перевищує 4 бали, вказує на сприятливий стан досліджуваного, оцінки нижче 4 свідчать про зворотне. Нормальні оцінки стану лежать у діапазоні 5,0 – 5,5 балів. Слід врахувати, що при аналізі функціонального стану важливі не тільки значення окремих його показників, але і їх співвідношення.

Методика А. АССІНГЕРА (Оцінка агресивності у відносинах)

Допомагає визначити, чи достатньо людина коректна у відносинах зі своїми колегами, і чи легко їм спілкуватися з нею.

Інструкція. Прочитайте твердження і оберіть один варіант відповіді. Обраний номер варіанта підкресліть.

Бланк до методики А. Ассінгера

- I. Чи схильні Ви шукати шляхи до примирення після чергового службового конфлікту?
 1. Завжди.
 2. Іноді.
 3. Ніколи.
- II. Як Ви поведетесь в критичній ситуації?
 1. Стримуєтесь.
 2. Зберігаєте повний спокій.
 3. Втрачаєте самовладання.
- III. Яким вважають Вас колеги?
 1. Самовпевненим і заздрисним.

-
-
2. Доброзичливим.
 3. Спокійним і незаздрісним.
- IV. Як Ви відреагуєте, якщо вам запропонують відповідальну посаду?
1. Приймете її з деякими побоюваннями.
 2. Погодитесь без коливань.
 3. Відмовитесь від неї ради власного спокою.
- V. Як Ви будете себе вести, якщо хто-небудь з колег без дозволу візьме з Вашого столу папір?
1. Посваритесь.
 2. Примусите повернути.
 3. Запитайте, чи не потрібне йому ще чого-небудь.
- VI. Якими словами Ви зустрінете чоловіка (дружину), якщо він (вона) повернувся(лась) з роботи пізніше за звичайне?
1. “Що тебе так затримало”?
 2. “Де ти лазиш допізна”?
 3. “Я вже почав(ла) хвилюватися”.
- VII. Як Ви поведетеся за кермом автомобіля?
1. Прагнете обігнати машину, яка показала вам хвіст?
 2. Вам все одно, скільки машин вас обігнало.
 3. Помчитесь з такою швидкістю, щоб ніхто не наздогнав вас.
- VIII. Якими Ви вважаєте свої погляди на життя?
1. Збалансованими.
 2. Легковажними.
 3. Вкрай жорсткими.
- IX. Що Ви робите, якщо не все вдається?
1. Намагаєтесь звалити провину на іншого.
 2. Залишаєте незакінченим.
 3. Стаєте надалі обережнішим.
- X. Як Ви відреагуєте на фейлетон про випадки розбещеності серед сучасної молоді?
1. “Пора вже заборонити їм такі розваги”.
 2. “Треба створити їм можливість організовано і культурно відпочивати”.
 3. “І чого ми стільки з ними возимось”?

-
-
- XI. Що Ви відчуваєте, якщо місце, яке Ви хотіли зайняти, дісталось іншому?
1. “І навіщо я тільки на це нерви витрачав”?
 2. “Видно, що його обличчя шефу більш приємніше”.
 3. “Можливо, мені це вдасться іншим разом”.
- XII. Як Ви дивитесь страшний фільм?
1. Боїтеся.
 2. Нудьгуєте.
 3. Одержуєте задоволення.
- XIII. Якщо через дорожню пробку Ви спізнюєтеся на важливу нараду?
1. Нервуватимете під час засідання.
 2. Спробуєте викликати поблажливість партнерів.
 3. Засмутитесь.
- XIV. Як Ви ставитесь до своїх спортивних успіхів?
1. Обов’язково прагнете виграти.
 2. Цінуєте задоволення відчутти себе знов молодим.
 3. Дуже гніваєтесь, якщо не везе.
- XV. Як Ви поступите, якщо Вас погано обслужили в ресторані?
1. Стерпите, уникаючи скандалу.
 2. Викличете метрдотеля і зробите йому зауваження.
 3. Звернетесь зі скаргою до директора ресторану.
- XVI. Як Ви поведетесь, якщо Вашу дитину образили в школі?
1. Поговорю з вчителем.
 2. Влаштуєте скандал з батьками “малолітнього злочинця”.
 3. Порадите дитині дати здачу.
- XVII. Як Ви вважаєте, яка Ви людина?
1. Середня.
 2. Самовпевнена.
 3. Пробивна.
- XVIII. Що Ви скажете підлеглому, з яким зіткнулися у дверях установи, якщо він почав би вибачатися перед вами?
1. “Вибачте, це моя провина”.
 2. “Нічого страшного, дурниці”.
 3. “Уважніше треба бути”!

XIX. Як Ви відреагуєте на статтю в газеті про випадки хуліганства серед молоді?

1. Коли ж, нарешті, будуть вжиті конкретні заходи?
2. Треба ввести тілесні покарання.
3. Не можна все валити на молодь, винні і вихователі.

XX. Уявіть, що Ви заново народитесь, але вже твариною. Якій тварині ви віддасте перевагу?

1. Тигру або леопарду.
2. Домашньому коту.
3. Ведмедю.

Обробка результатів. Перегляньте підкреслені відповіді. Підрахуйте суму номерів відповідей.

45 і більше балів. Ви надмірно агресивні і при цьому нерідко буваєте невірноваженими і надмірно жорстокими по відношенню до інших людей. Ви сподіваєтесь дістатись до управлінських верхів, розраховуючи на власні методи, і домогтися успіху, жертвуючи інтересами тих людей, що Вас оточують. Тому вас не дивує неприязнь товаришів по службі, але при найменшій можливості ви намагаєтесь їх за це покарати.

36-44 бали. Ви помірно агресивні, але цілком успішно йдете по життю, оскільки у вас достатньо здорового честолюбства і самовпевненості.

35 і менше балів. Ви надмірно миролюбиві, що обумовлено недостатньою упевненістю у власних силах і можливостях. Це зовсім не означає, що ви, як “травичка”, гнетесь під будь-яким вітерцем. Та все ж таки більше рішучості вам не зашкодить!

Якщо по 7 і більше питанням ви набрали по 3 бала і менш ніж по 7 питанням – по 1 балу, то вибухи вашої агресивності носять швидше руйнівний, ніж конструктивний характер. Ви схильні до непродуманих вчинків і запеклих дискусій. Ви ставитеся до людей зневажливо і своєю поведінкою провокуєте конфліктні ситуації, яких цілком могли б уникнути.

Якщо ж по 7 і більше питанням ви одержали по 1 балу, і менш ніж по 7 питанням – по 3 бали, то ви надмірно замкнуті. Це не означає, що вам не властиві спалахи агресивності, але ви пригнічуєте їх аж надто ретельно.

**Методика діагностики
рівня соціальної фрустрованості Вассермана
(модифікація В. В. Бойко)**

Допомагає визначити рівень соціальної фрустрованості людини.

Соціальна фрустрація – вид (форма) психічної напруги, яка обумовлена незадоволеністю досягненнями і положенням особи в соціально заданих ієрархіях. Соціальна фрустрація передає емоційне ставлення людини до позицій, які вона зуміла зайняти в суспільстві на даний момент свого життя.

Інструкція. Необхідно прочитати питання і вказати “+” найбільш придатні відповіді, виходячи з таких значень: “цілком вдоволений”, “скоріше вдоволений”, “важко відповісти”, “скоріше не вдоволений”, “цілком не вдоволений”.

Бланк до методики Вассермана

№	Чи задоволені Ви	цілком вдоволений	скоріше вдоволений	важко відповісти	скоріше не вдоволений	цілком не вдоволений
1.	Своєю освітою.					
2.	Взаєминами з колегами по роботі.					
3.	Взаєминами з керівництвом на роботі.					
4.	Взаєминами з суб'єктами своєї професійної діяльності (пацієнти, підлеглими, клієнти).					
5.	Змістом своєї роботи в цілому.					
6.	Умовами професійної діяльності (навчання).					
7.	Своїм положенням в суспільстві.					
8.	Матеріальним положенням.					
9.	Житлово-побутовими умовами.					
10.	Відносинами з чоловіком (дружиною).					
11.	Відносинами з дитиною (дітьми).					
12.	Відносинами з батьками.					
13.	Обстановкою в суспільстві (державі).					

№	Чи задоволені Ви	цілком вдоволений	скоріше вдоволений	важко відповісти	скоріше не вдоволений	цілком не вдоволений
14.	Відносинами з друзями, найближчими знайомими.					
15.	Сферою послуг і побутового обслуговування.					
16.	Сферою медичного обслуговування.					
17.	Проведенням дозвілля.					
18.	Можливістю проводити відпустку.					
19.	Можливість вибору місця роботи.					
20.	Своїм способом життя в цілому.					

Обробка результатів. По кожному пункту визначається показник рівня фрустрованості. Він може варіюватися від 0 до 4 балів. Кожному варіанту відповіді присвоюється бали: цілком вдоволений – 0, скоріше вдоволений – 1, важко відповісти – 2, скоріше не вдоволений – 3, не вдоволений цілком – 4 бали.

Підсумковий середній індекс рівня соціальної фрустрованості визначається сумою показників фрустрованості по всіх пунктах і поділений на число пунктів (20).

Інтерпретація результатів. Висновки про рівень соціальної фрустрованості робляться з урахуванням величини бала (середнього бала) кожному пункту. Чим більше бал, тим вище рівень соціальної фрустрації:

3,5-4 бали – дуже високий рівень фрустрованості;

3,0-3,4 бали – підвищений рівень фрустрованості;

2,5-2,9 – помірний рівень фрустрованості;

2,0-2,4 – невизначений рівень фрустрованості;

1,5-1,9 – знижений рівень фрустрованості;

0,5-1,4 – дуже низький рівень;

0-0,5 – відсутність (майже відсутність) фрустрованості.

МОДУЛЬ III. ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ТЕМА 11. Психологія учіння

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Загальне поняття про учіння. Учіння як процес і діяльність. Види учіння.
2. Учбова діяльність учнів як одна з форм учіння. Структура учбової діяльності.
3. Зв'язок понять “учіння”, “научіння”, “навченість”, “навчальність” (научуваність). Види научіння та його механізми. Види навчальності.
4. Концепції учіння.
5. Процес засвоєння як зміст учбової діяльності учнів.
6. Вміння самостійно вчитися. Рівні сформованості вчитися самостійно.
7. Особливості оволодіння учнями учбовою діяльністю. Вікова динаміка процесу учіння.
8. Успішність та неуспішність учнів. Причини неуспішності.
9. Відмінність між неуспішністю і відставанням.

Поясніть такі поняття: учіння, научіння, навчальність, научуваність, учбова діяльність, засвоєння знань, самостійна робота, розумова самостійність, успішність, неуспішність, відставання.

Література: [13; 18; 23; 27; 30; 31; 45; 48; 54; 59; 60; 62; 63]

Теми доповідей і рефератів

1. Учбова діяльність як форма учіння.

-
-
2. Формування мотивів учіння у молодших школярів.
 3. Психолого-педагогічні умови формування уміння вчитись самостійно.
 4. Самостійна робота як специфічний вид учбової діяльності школяра.
 5. Психічний розвиток і наuczіння.
 6. Особливості наuczіння у тварини та людини.
 7. Проблеми учіння і розумовий розвиток людини.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. У чому полягає взаємозв'язок між поняттями: “учіння”, “навчання” “наuczіння”, “наученість” та “навчальність”?
2. Поясніть, як ви розумієте наuczіння на рівні оперантної поведінки. Наведіть приклади.
3. У чому полягає взаємозв'язок ендогенних і екзогенних факторів у розвитку особистості школяра в процесі учбової діяльності?
4. Які основні типи організації учбової діяльності виділяє сучасна педагогічна психологія?
5. У чому полягають особливості учбової діяльності?
6. Поясніть зміст понять: “мотив”, “мотивація учіння”. Назвіть мотиви учіння.
7. Як розвивається потребово-мотиваційна сфера особистості в процесі учіння?
8. Які умови повинна створити школа для появи внутрішніх спонукань (мотивів, цілей, емоцій) у школяра та його бажання вчитися?
9. Зробіть порівняльний аналіз теорій оволодіння школярами науковими поняттями в процесі учіння.
10. Назвіть основні компоненти засвоєння.
11. За допомогою яких способів здійснюється учбова діяльність?
12. Що є продуктом учбової діяльності?
13. У чому полягають дії контролю в структурі учбової діяльності та оцінка отриманих результатів?

-
-
14. Як Ви можете пояснити думку вчених про те, що парадокс учбової діяльності полягає в тому, що, засвоюючи знання, дитина не змінює їх, а предметом змін стає сама як суб'єкт, що здійснює цю діяльність.
 15. У чому полягають психологічні властивості, які характеризують ступінь оволодіння суб'єктом знаннями і вміннями.
 16. Як формується вміння самостійно застосовувати засвоєнні знання у практичній діяльності?
 17. Поясніть, як ви розумієте думку Д. Б. Ельконіна про те, що учбова діяльність є специфічним видом людської діяльності, у якій засвоюється соціальний досвід і сама ця діяльність теж є об'єктом засвоєння.
 18. Що є показниками навчальності?
 19. На які сфери соціальних відносин дитини диференціюється система “дитина-дорослий”?
 20. Порівняйте особливості учбової діяльності молодшого школяра, підлітка, старшокласника.
 21. Що означає вміти вчитися самостійно? Від яких характеристик особистості учня це залежить?
 22. Які рівні розумової самостійності виділяють науковці?
 23. Як Ви можете пояснити такі поняття: “низькі навчальні досягнення” та “низька результативність в учінні”? Чи є між ними різниця?
 24. Назвіть групи причин стійкої неуспішності.
 25. Охарактеризуйте типологію учнів, які є стійко невстигаючими?
 26. Чим відрізняється неуспішність від відставання? Назвіть основні форми роботи вчителя з учнями, які відстають в учінні.

III. Роз'язання психологічних задач.

Сучасні психологи у своїх дослідженнях доводять, що самостійна пізнавальна діяльність школяра має свою специфіку, яка проявляється насамперед у залежності сприйняття нової інформації

від рівня (глибини і повноти) раніше засвоєної системи понять (знань), і розвитку мислення, і вмілого використання раніше засвоєних знань при вирішенні навчальної задачі. Уважно ознайомтеся з наведеними нижче прикладами учбової діяльності школярів, їх помилками при вирішенні навчальних завдань і дайте відповідь на сформульовані нижче запитання.

Задача 1. Опанування учнями молодших класів поняттями “іменник”, “дієслово” і “прикметник” ґрунтується на розумінні ними граматичного складу слів “предмет”, “дія”, “ознака”. Часто учні правильно відносять до іменників такі слова, як “ліжко”, “будинок”, але не відносять до цієї частини мови слова “щастя”, “багатство” тощо. В іншому випадку слово “стояти”, на думку деяких учнів, позначає предмет (“парта стоїть”), а слово “столяр” – дію (“живий, ходить”).

Задача 2. На уроці геометрії учитель вводить поняття прямокутного трикутника, розкриваючи його суттєву ознаку – наявність прямого кута, і водночас креслить (а за ним і учні) прямокутний трикутник в певному положенні: прямий кут знаходиться знизу – біля основи. Згодом з’ясовується, що деякі учні, усвідомлюючи правильне поняття прямокутного трикутника, не впізнають його в тому випадку, якщо він знаходиться у другому положенні.

Задача 3. На уроці математики у 6 класі вчитель пояснює поняття “коефіцієнт”. Даючи його визначення, він говорить, що під ним слід розуміти число, яке показує, скільки разів стоїть після нього вираз, який повторюється в якості доданка. Вчитель наводить приклад: $(a+b)+(a+b)+(a+b)+(a+b)=4(a+b)$.

Надалі проводиться закріплення матеріалу за допомогою спеціальних вправ. Контрольні питання щодо теми уроку ілюструють, що майже всі учні успішно справляються із завданням. Через деякий час вчителем вводиться поняття “показник степеня”, який визначається як число, що показує, скільки разів даний вираз виступає як співмножник. Піднесення до степеня – є окремий випадок множення, коли перемножується кілька однакових співмножників. Знову вчитель наводить приклад: $a \cdot a \cdot a = a^3$.

Учні виконують вправи для закріплення даного матеріалу. Вчитель помітив, що при вирішенні такого типу завдань школярі не відчують серйозних труднощів. Проте, коли вони переходять до виконання завдань, в яких вправи на коефіцієнт чергуються з вправами на показник степеня, починають допускати помилки.

Запитання. 1. Поясніть психологічні особливості розумової діяльності школярів в кожному конкретному випадку і поясніть труднощі у відповідях на запитання вчителя. 2. Визначте причини неправильного вирішення навчальних завдань учнями.

Задача 4. Вітю мати віддала навчатися у престижну школу за більш складною навчальною програмою, вважаючи, що отримувати освіту необхідно гарну. Але очікування матері не виправдались: син став приносити зі школи низькі відмітки. Мати почала звинувачувати хлопчика у небажанні краще навчатися.

Запитання. Чи права мати у своїх діях? Які можуть бути причини слабкої успішності Віті?

IV. Самостійна робота студентів.

Випробуйте запропоновану методику.

Методика дослідження навіювання

Допомагає визначити індивідуальну некритичну піддатливість особистості впливам оточуючих людей та розвиток певних властивостей особистості, таких як: невпевненість – впевненість у собі, сором'язливість або розкутість, комунікабельність тощо.

Інструкція. “Зараз Ви почуєте декілька завдань. Після кожного з них буде лунає слово “Пора!”. Коли Ви почуєте це слово, то повинні будете приступити до виконання завдання. Вони такі легкі, що, якщо будете слухати уважно, все зробите правильно”.

Стимульний матеріал для проведення дослідження

1. Напиши будь-яке число, наприклад 3. Хоча можеш написати будь-яке інше число Пора!
2. Тепер напиши ще одне число, наприклад, 12. Можеш вибрати і написати будь-яке інше число. Пора!

-
-
3. Напиши прізвище якої-небудь відомої людини, наприклад, Шевченко, Можна написати й інше прізвище. Пора!
 4. Напиши яку-небудь фразу, наприклад: “Прийшла золота осінь”. Або напиши будь-яку іншу фразу. Пора!
 5. Напиши ще: одну фразу, наприклад, про тварин: “Я хочу, щоб у мене була собака”. Можеш сам придумати фразу і записати її. Пора!

Обробка результатів. За кожне виконане завдання виставляється певна кількість балів.

1. За число “3” – 3 бали; за “2” чи “4” – 2 бали; за таке, де є “3” (13, 31, 30 і та. ін.) – 1 бал, решта чисел – 0 балів.
2. За число “12” – 3 бали; “11” чи “13” – 2 бали; де є “1”, “2” чи “21” – 1 бал; решта – 0 балів.
3. Шевченко – 3 бали; український поет – 2 бали; прізвище іншого поета 1 бал; інші прізвища – 0 балів.
4. Фраза про осінь – 3 бали; про зиму, весну, літо – 2 бали; про погоду чи природу – 1 бал; інші фрази – 0 балів.
5. Фраза про собаку – 3 бали; про інших домашніх тварин – 2 бали; про диких тварин – 1 бал; інші фрази – 0 балів.

Підраховується сума балів за всі п'ять завдань. Якщо набрано; 0-4 бали – досліджуваний не піддається навіюванню; 5-8 балів – слабо піддається навіюванню; 9-12 балів – піддається навіюванню; 13 і більше балів – легко піддається навіюванню.

ТЕМА 12. Психологія навчання

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Поняття про навчання та його психологічні механізми.
2. Психологічні погляди на дидактичні принципи.
3. Теорії навчання.
4. Класифікація навчання.
5. Моделі навчання.
6. Психологічні основи та вимоги до змісту навчання.

-
-
7. Управління як забезпечення єдності основних функцій діяльності вчителя та учнів.
 8. Основні напрями психологічного аналізу уроку.

Література: [11; 12; 16; 18; 20; 23; 27; 30; 45; 54; 59; 60; 61; 62; 72]

Поясніть основні поняття: навчання, навчальна діяльність, учбова діяльність, управління, рефлексія, зворотній зв'язок, принцип наступності, принцип доступності, принцип свідомості, принцип науковості, принцип наочності, покроковий зворотній зв'язок, відстрочений, прогностичний, когнітивний зворотній зв'язок, програмоване навчання, алгоритмізоване навчання, проблемне навчання, розвивальне навчання.

Теми доповідей і рефератів

1. Основні напрями реформи школи та завдання педагога із вдосконалення процесу навчання учнів.
2. Психологічні аспекти групової організації навчання та її вплив на розвиток особистості учня.
3. Особливості застосування індивідуального підходу в процесі навчання учнів (навести приклад уроку як застосовується цей підхід).
4. Інтелектуальна пасивність учнів: причини, способи виявлення і подолання.
5. Особливості індивідуального підходу до слабких у навчанні і недисциплінованих учнів (навести приклад застосування цього підходу).
6. Основні тенденції розвитку творчих здібностей учнів на різних етапах навчання.
7. Соціально-психологічні передумови розвитку самосвідомості особистості впродовж шкільного навчання.
8. Система безперервної освіти як умова всестороннього розвитку особистості.
9. Психологічні основи індивідуалізації та диференціації навчання.
10. Психологічні проблеми розвивального навчання.

-
-
11. Спільне та відмінне в теоріях навчання у вітчизняних і зарубіжних авторів.
 12. Формування позитивного ставлення школярів до навчання.
 13. Особливості превентивного навчання.
 14. Психологічний ефект групової організації навчання.
 15. Особливості впровадження інклюзивної освіти у загальноосвітніх навчальних закладах.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Як Ви можете пояснити думку Ю. І. Машбиць про те, що навчання – це управління учбовою діяльністю учнів?
2. Який вид навчання сприяє розвитку мислення?
3. Як Ви розумієте поняття “зворотній зв’язок”. Які види зворотніх зв’язків Ви знаєте? Від чого залежить застосування вчителем того чи іншого зворотнього зв’язку на уроках?
4. Назвіть механізми навчання.
5. У чому суть теорії П. Я. Гальперіна?
6. У чому суть теорії Л. В. Занкова?
7. У чому полягають переваги розвивального навчання над традиційним.
8. В чому полягає сутність управління, яке спрямоване на забезпечення основних функцій діяльності вчителя та учнів? Назвіть ці функції.
9. Чому працюючи з усіма класом або групою (при лабораторних заняттях) вчитель повинен застосовувати індивідуальний підхід? Дайте обґрунтовану відповідь.
10. Як оптимізувати процес навчання в загальноосвітніх школах? Які умови необхідно створити?
11. Як проблемне навчання сприяє розвитку навчально-пізнавальних мотивів?
12. У чому полягають основні умови і критерії оптимального вибору вчителем методів навчання?
13. У чому полягає сутність інтеріоризації, екстеріоризації, проблемності і рефлексії як стратегій навчання і розвитку?

-
-
14. У чому полягають особистісні фактори розвитку пізнавальної активності учнів в процесі навчання?
 15. Враховуючи вікові особливості і розумовий розвиток учнів як відбувається зміна ролей комунікатора і реціпієнта при спілкуванні на уроці?
 16. Поясніть таке поняття “формальні знання”. Причини та шляхи подолання формалізму у засвоєнні учнями знань.
 17. У чому полягає суть особистісно-орієнтованого навчання (І. С. Якиманська).
 18. У чому полягає індивідуальний підхід до учнів, які мають низькі навчальні досягнення та недисципліновану поведінку?
 19. У чому полягає відмінність термінів “психологічний” і “педагогічний” аналіз уроку. Зміст психологічного аналізу уроку. Назвіть основні напрями психологічного аналізу уроку.

III. Розв’язання психологічних задач.

Задача 1. Володимир, учень 7 класу, не виявляє інтересу до уроку географії. Вчителька використовувала всілякі заходи впливу на учня, але ставлення до предмета не змінилося. Володимир непосидючий: хвилини не може просидіти спокійно, зосередившись на чомусь одному; ні до чого не виявляє інтересу. На зауваження вчительки під час уроку Володимир без сорому казав: – Не люблю я географію, не цікаво мені, – і продовжував займатися сторонніми справами. Перед вчителькою постало питання: як привернути Володимира до активної роботи на уроці. З цією метою вона ретельно вивчила характер і поведінку недбайливого учня, відвідала його домівку. З бесіди з батьками вчителька дізналася, що у хлопчика є свої захоплення. Перше - це собака. Годинами хлопчик міг займатися зі своєю собакою, дресирувати її. А по-друге – столярна справа. Бабуся покаржилася вчительці, що Володимир “зіпсував” чимало дощечок: весь час щось майструє. Після цього на уроці вчителька почала з учнями бесіду про дику собаку Дінго, про її батьківщину – Австралію, а потім почала розмову про службових собак, про те, як їх дресирують, і тут розповіла учням, як вчить свою собаку

Володимир. І непосидючий Володимир затих, підняв свої очі на вчительку і вона перший раз побачила в них інтерес до своєї розповіді. А коли вчителька розповідала про Володимира і його улюблені захоплення, він, завжди жвавий і зухвалий, почервонів і дуже зніяковів. Але незабаром хлопчик заспокоївся і з великим задоволенням став відповідати на запитання однокласників, як він дресирує свою собаку, хто його навчив цьому, що вона вміє робити.

За дорученням вчительки Володимир охоче зробив з дерева багато різних підручних матеріалів. На уроках вона давала йому додаткове навантаження – скласти план до оповідання уроку, виписати з нього важкі слова, підібрати ілюстрації т. д. Володимир змінився. Він перестав нудьгувати на уроках, припинив нерозумні жарти і витівки, а до кінця чверті сказав: “Виявляється, географія не такий вже нудний предмет!”.

Запитання. Наскільки діяльність вчительки відповідає сучасним поглядам на співвідношення навчання і розвитку? Встановіть процеси розвитку дитини, згідно теорії Л. С. Виготського.

Задача 2. Визначте, про які рівні розвитку дитини йде мова в наступних прикладах?

1. На уроці діти самостійно і правильно виконали всі завдання вчителя.

2. Вчитель учням дав розв’язати задачу, яку ніхто не зміг вирішити. Після складання короткої умови, завдання розв’язали п’ять учнів, а після складання плану задачу розв’язали усі учні.

3. Вчитель на уроці запропонував таке завдання, яке ніхто не зміг вирішити. Пояснення не допомогло, завдання ніхто не виконав.

Задача 3. Оцініть з точки зору розвитку наступний фрагмент позакласного заняття.

У 7 класі проводилося позакласне заняття з правил дорожнього руху. Студент задавав школярам наступні питання: – Що таке світлофор? Що таке “зебра”? – Що означає кожен колір світлофора? – Як потрібно переходити вулицю?

Задача 4. Прочитайте. Традиційна побудова уроку фізичного виховання полягає у наступному:

1. Шикуйтесь. Повідомлення завдань уроку учителем.

2. Вчитель проводить загально-розвивальні вправи.

3. Реалізація завдань уроку. Вчитель дає завдання – учні виконують. Вчитель надає поради, вибирає учня, який краще виконує вправи і той демонструє ті самі вправи перед усіма учнями.

4. Підведення підсумків уроку. Вчитель каже про активність учнів, оцінює ступінь досягнення завдань уроку, виставляє оцінки за урок.

Запитання. Проаналізуйте, які компоненти та етапи навчання застосовані вчителем на уроці. Які зміни в організації уроку необхідно внести, щоб навчальна діяльність учнів була повноцінною?

Задача 5. Урок математики в 7 класі вчитель почав так:

– Постарайтеся згадати, які відомі вам геометричні фігури і форми тіл представляють предмети, які ви бачили вдома. Назвіть предмети і визначте, яку геометричну фігуру вони вам нагадують. Дане запитання викликало велике пожвавлення у класі. Учні говорили, що кришка столу, вікно, стіна будинку нагадують прямокутник, сидіння табуретки – квадрат, обідній стіл – коло, шафа – паралелепіпед тощо.

– Знайдіть геометричні тіла і фігури в класі, – сказав вчитель. Знову багато прикладів. Далі вчитель пропонує хлопцям вирізати з паперу прямокутник, квадрат і обчислити їх площину.

– Подивіться, що у мене в руках, знову привертає увагу учнів учитель, показуючи їм паралелепіпеди, куби і кулі різних розмірів. Учні правильно називали геометричні тіла. Потім з'ясували, що границею геометричного тіла є поверхня, а границею поверхні – лінія. В результаті порівняння діти зрозуміли, що геометричне тіло має три виміри, поверхня – два, лінія – одне, а точка виміру не має. Цей висновок кожен учень повинен був записати собі самостійно в зошит. Домашнім завданням для учнів було: поспостерігати, запам'ятати і на наступному уроці назвати 10 різних геометричних тіл і фігур, які учні побачать по дорозі до дому. Таке завдання викликало великий інтерес в учнів вже під час уроку, і підготовка його почалася відразу ж по виході зі школи.

Запитання. Оцініть правильність організації навчальної діяльності на уроці. Які компоненти навчальної діяльності можна виділити з даного опису уроку?

Задача 6. Йде урок. Вчитель запитує – діти відповідають.

– А ти, Микола, чому руку не піднімаєш? Знову не слухав? Дивись, як інші учні працюють. Оксана вже три приклади розв’язала, а ти все ще над першим сидиш. Хлопчик занервувався, засоромився. “Звідки вона взяла, що я не слухав, – подумав Микола. – Слухав я, весь час слухав, та тільки зрозуміти не можу”. А урок тривав. Давши завдання класу, вчителька підійшла до Миколи. Сторінка зошита розмальована карлечками. Вчителька зітхнула. Таких, як він, у класі ще четверо учнів.

Запитання. Проаналізуйте ситуацію уроку. Незнання яких закономірностей процесу навчання призводить вчителя до педагогічних труднощів у навчальній роботі?

Задача 7. Учень VI класу Сергій. Розумові здібності розвинені повноцінно, але вчиться посередньо. У характеристиці вчителя зазначається: “Не старанний. Недбало ставиться до своїх шкільних обов’язків, наспіх виконує домашні завдання, неуважний. Не обов’язковий, безвідповідальний по відношенню до вчителя, батьків, товаришів”. Ця характеристика складена вчителем в кінці навчального року, протягом якого з Сергієм проводилась виховна робота. Уся робота зводилася до того, що його критикували, обговорювали перед всім класом і сторонніми людьми, але хлопчик не виявляв при цьому ніяких ознак сорому, ніяковості. Зрештою з нього вдавалося “видавити” обіцянки: “Більше не буду”, але вимовляв він їх, немов під диктовку, щоб позбутися від подальших докорів.

Запитання. У чому причини негативного ставлення підлітка до навчального процесу? Психологи стверджують, що “ставлення до навчання як умова успішності всього навчально-виховного процесу в школі має неодмінно спиратися на ставлення до самого себе, пережити у вигляді особливого комплексу моральних почуттів, які утворюють внутрішньо пов’язане ціле”. Виходячи з цього положення, виявить помилки, допущені педагогом у виховній

роботі. Намітьте програму перебудови подальшої діяльності вчителя.

Задача 8. У практиці навчання широко застосовують метод бесіди. Перед вами наведені приклади розмови вчителя з молодшими школярами:

I варіант

– Діти, що ми вивчали на минулому уроці? Скажи, Вася.

– Ми вивчали особливості води. Вона буває і водою, і туманом, і льодом.

– Діти, хто доповнить Васю? Олена!

– Він не сказав, що вода буває у вигляді пару, снігу.

– Правильно, Олена, сідай. Тільки сніг – це теж лід.

Так, хто може тепер усе узагальнити і підвести підсумок?

II варіант бесіди з тієї ж теми:

– Діти, згадайте основні властивості води. Скажіть, без яких із них люди не можуть жити, а без яких можуть. (Діти вже знають про жаркі країни, де живуть без снігу і льоду.)

– Чи може лід перетворюватися в пар, не танучи і не перетворюючись на воду? (Діти бачили, як взимку сушать випрану білизну, як вона спочатку замерзає, а потім полощеться на вітру, немов влітку).

– Якого кольору пар? Якого кольору туман? (Тут можливі метаморфози: пар безбарвний і прозорий, а туман може виявитися семиколірний – у вигляді веселки).

– А тепер підніміть руку, у кого в парті є пар? – провокаційне запитання. Ніхто не зізнається, що в парті є пар. Але тут-то і випадок пояснити: там, де знаходяться люди, трохи пару завжди є – в повітрі. А значить, і в парті є пар, і над партою, і під партою.

Запитання. Порівняйте два типи бесіди, наведених вище. Яка з них є результативнішою? Які вимоги пред'являються до кожної з них? Від чого залежить їх результативність на уроці?

Задача 9. Йде урок історії. Вчитель захоплююче розповідає про події, читає учням уривки з книг, що викликає у них жвавий інтерес. Педагог рекомендує школярам прочитати книги, з яких цитувалися уривки, і диктує учням для запису в зошитах назви книг. У цей час один із учнів піднімає руку.

-
-
- Слухаю тебе, – говорить вчитель.
 - А ось ще одна цікава книга, – каже хлопчик.
 - Сядь і помовчи, – сказав вчитель.

Запитання. Проаналізуйте ситуацію на уроці, що склалася. Яку помилку допустив вчитель при обранні та використанні методів навчання і виховання? Які наслідки можуть бути через таку поведінку вчителя на уроці?

Задача 10. Першокласниця розповідає матері: “Коли я ходила до садочку, то мені там було краще ніж зараз коли я відвідую школу. Я намагаюся, а Марія Василівна ставить мені низькі бали. Моя подружка отримує високі бали і наді мною сміється. Хіба це хороша подружка? Мамо, не подобається мені в школі”

Запитання. Чим можна пояснити втрату інтересу до навчання у дівчинки? Яку помилку допускає педагог при оцінюванні знань? Чи можлива заміна бальної оцінки як цифрового показника навчальних досягнень в початкових класах “оцінними судженнями”? Що може дати така заміна для педагогічної практики?

Задача 11. Вчителька, знаючи сором'язливий характер Наталки, попередила її: – Зараз ти будеш відповідати. Приготуйся. Ось текст, з яким ти впораєшся самостійно.

Вона дає дівчинці картку з текстом, який та повинна прочитати. У Наталки є час побороти хвилювання, вона готується, потім впевнено і майже спокійно читає вголос. Багатьом дітям вчителька вже виставила заохочувальні бали, а у Наталки оцінок, ще немає. Дівчинка дуже збудлива, навчання їй дається нелегко. Відмінну оцінку поставити не можна, а з трійкою можна і почекати. Але коли Наташа написала рядок красивих літер, – всього одну строчку! – вчителька рішуче вивела її “відмінно”.

Запитання. Дайте оцінку діям вчителя. Чи не призведе таке оцінювання знань до зниження виховної функції оцінки, до втрати її об'єктивності?

Задача 12. П'ятикласник Михайло погано запам'ятовував вірші та оповідання. Біля дошки зазвичай виголошував дві-три фрази і замовкав або починав говорити зовсім не те. Кожна його

двійка боляче озивалася в серці вчительки. Від його друзів вона дізналася, що хлопчик дуже самолюбивий.

– І тоді я ризикнула, – говорить вчителька. Після чергового виклику до дошки поставила в щоденнику вищу оцінку – трійку, сказавши, що сьогодні він набагато краще знає вірш і можна було б поставити чотири, якби не було помилок в інтонації. Хлопчик засяяв і гордо пішов до своєї парти.

– Ось тоді я вперше відступила від свого звичаю: не пояснила хлопцям, чому я так вчинила, – продовжує вчителька.

– Назавтра викликала Михайла знову до дошки. І всім на подив він відмінно переказав зміст оповідання. У щоденнику та журналі з'явилася п'ятірка. Це була перемога. Незабаром хлопчик став встигати з уроку української літератури.

Запитання. У чому причина успіху Михайла? Яку функцію в даній ситуації виконала перша оцінка, виставлена педагогом?

Задача 13. Урок у 7 класі вчитель побудував так:

1. Усне опитування біля дошки (один учень відповідає, інші слухають).
2. Пояснення вчителем нової теми (розповідь, пояснення).
3. Самостійне читання параграфу підручника.
4. Коротка бесіда щодо прочитаного матеріалу.

Запитання. Оцініть ефективність уроку. Чи були враховані вчителем особливості підліткового віку? Які зміни щодо проведення уроку ви б запропонували? Доведіть їх обґрунтованість.

IV. Самостійна робота студентів.

Спробуйте запропоновані методики на собі та залучіть знайомих.

Навчальний процес на уроці відбувається у спілкуванні. Якість його залежить від того, як учитель володіє діалогічним і монологічним мовленням, що у продовж уроку змінюють один одного. Перевірьте себе за допомогою поданого тесту.

Анкета на “Виявлення ступеня сформованості психолого-педагогічного такту”

Допомагає визначити стадії розвитку психолого-педагогічного такту.

Інструкція. Прочитайте запитання анкети та дайте на них відповідь з твердженням “так” або запереченням “ні”.

Бланк анкети

1. Чутливі Ви до образ. Ви образливий?
2. Скоро Ви забуваєте, коли когось образили?
3. Чи залежить Ваш настрій від зовнішніх причин?
4. Чи схильні Ви інколи до душевних поривань, внутрішньої стурбованості?
5. Чи енергійно відстоюєте Ви свої інтереси, коли у ставленні до Вас виявили несправедливість?
6. Чи відстоюєте Ви інтереси несправедливо ображених учнів?
7. Чи легко Ви впадаєте у гнів?
8. Чи захищаєте Ви сторонніх людей, у ставленні до яких було допущено несправедливість?
9. Чи комунікабельна Ви людина?
10. Можете Ви сказати, що навіть при невдачі не втрачаєте почуття гумору?
11. Чи намагаєтесь Ви змиритися з тим, кого образили?
12. Чи робите Ви перші кроки до примирення?
13. Чи можете Ви дати волю рукам, коли хто-небудь сердиться?
14. Чи може трагічний фільм Вас так схвилювати, що на очах виступлять сльози?
15. Чи легко Ви пристосовуєтесь до нових умов?
16. Чи зможете Ви звернутися до людини, яку недолюблюєте, по-дружньому так, що вона й не помітить Вашого справжнього ставлення до неї?
17. Чи дуже переживаєте Ви від несправедливості?
18. Ви ставитесь до майбутнього ви песимістично?
19. Чи вдається Вам при спілкуванні з людьми створити певний настрій?
20. Чи довго Ви зберігаєте почуття гніву, роздратування?

-
-
21. Чи довгий час Ви переживаєте горе інших людей?
 22. Чи можна сказати, що Ви ставитесь до людей радше насторожено, недовірливо, ніж довірливо?
 23. Чи вдається Вам відволікатися від гнітючих проблем, щоб не думати про них постійно?
 24. Чи здійснюєте Ви раптові, імпульсивні вчинки?

Обробка результатів. Встановіть кількість позитивних відповідей на запитання: 1, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 23 і кількість негативних відповідей на запитання: 3, 5, 7, 13, 18, 20, 22, 24. Знайдіть суму цих двох показників.

12 балів. Перша стадія розвитку такту. Такт нестійкий, його виховний вплив ще не має глибокої педагогічної ефективності.

16 балів. Друга стадія розвитку такту. Значних порушень такту не спостерігається. Проте вчителів не вистачає гнучкості у реагуванні на різні ситуації, які вимагають тонко психологічного підходу.

20 балів. Третя стадія розвитку такту. Такт є стійким педагогічним умінням вчителя. Легше встановити діловий контакт з школярами, ніж більш складний – психологічний.

24 бали. Четверта стадія розвитку такту. Такт є звичкою, стійкою рисою характеру вчителя.

Тест “Тактика взаємодії”

Допомагає визначити у людини тенденції свого спілкування при розв’язанні конфліктів.

Інструкція. Прочитайте твердження. Оберіть у кожному з них один із варіантів відповіді: “а” або “б”.

Стимульний матеріал для проведення дослідження

1. а) Зазвичай я наполегливо добиваюсь свого.
б) Переважно я намагаюсь знайти точки зіткнення.
2. а) Я намагаюсь уникнути неприємностей.
б) Вважаю, що, коли доведеш те, у чому вважаєш себе правим, на дискомфорт уваги звертати не треба.
3. а) Мені неприємно відмовлятися від своєї точки зору.
б) Я завжди намагаюсь ввійти у становище іншої людини.

-
-
4. а) Думаю, не варто хвилюватися через суперечності в іншими людьми.
б) Розбіжності завжди хвилюють мене.
 5. а) Я намагаюсь заспокоїти іншого і зберегти взаємини.
б) Я вважаю, що завжди необхідно доводити свою точку зору.
 6. а) Вважаю, що завжди необхідно шукати спільні точки зору.
б) Думаю, що необхідно прагнути до здійснення своїх задумів.
 7. а) Я, зазвичай, повідомляю свою точку зору, прошу людей висловлюватися.
б) Я вважаю, що краще демонструвати переваги своєї точки зору.
 8. а) Я зазвичай намагаюсь переконати інших людей.
б) Часто я намагаюсь зрозуміти точку зору інших людей.
 9. а) Я завжди схильюсь до прямого обговорення проблеми.
б) Бесідуючи, я стежу за розвитком думки співбесідника.
 10. а) Я зазвичай відстоюю свою позицію.
б) Якщо мене переконують, змінюю свою позицію.

Обробка результатів: Підрахуйте кількість співпадінь із ключем “П” (протидіяння) і “С” (співробітництво).

Ключ:

П = 1а, 2б, 3а, 4а, 5б, 6б, 7б, 8а, 9а, 10а.

С = 1б, 2а, 3б, 4б, 5а, 6а, 7а, 8б, 9б, 10б.

Там, де більший показник, то можна казати про ступінь вираженості даної тенденції у спілкуванні при розв’язанні конфліктів: протидіяння або співробітництво.

3. Самостійно відвідайте та проаналізуйте будь-який урок з навчального предмету, бажано в V-VII класах, так як в цих класах на уроці зазвичай частіше змінюються форми спілкування вчителя з учнями. Проаналізуйте урок та дайте відповідь на такі запитання:

1. Які цілі уроку поставив вчитель?
2. Яка форма викладу матеріалу була обрана вчителем?
3. В якій мірі матеріал уроку відповідав цій формі (постановка проблеми, розкладання її на частини, потреба в образному описі)?

-
-
4. Чи відповідав метод викладу навчального матеріалу цілям уроку?
 5. Які види зворотного зв'язку були використані вчителем?
 6. Чи враховував вчитель під час уроку вікові особливості учнів та здійснював до них індивідуальний підхід. Як це відбувалося?
 7. Чи була досягнута мета уроку?

ТЕМА 13. Психологія виховання

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Поняття про виховання та його явища. Функції виховання.
2. Принципи та види виховання.
3. Теорії виховання.
4. Психологічні механізми виховання.
5. Психолого-педагогічні прийоми виховання.
6. Самовиховання як вища форма самоуправління. Структура самовиховання.
7. Самостійність, дисциплінованість і відповідальність як механізми особистісного росту.
8. Поняття про мораль та її категорії.
9. Вікові аспекти виховання та індивідуальний підхід.
10. Вчинок як вираження моральності. Аналіз вчинку.
11. Показники і критерії вихованості особистості.

Література: [8; 11; 12; 18; 19; 23; 27; 30; 45; 53; 54; 59; 60; 61; 62]

Поясніть основні поняття: виховання, вихованість, виховуваність, принципи, прийоми виховання, самовиховання, мораль, моральна свідомість, моральна норма, моральна культура, моральне виховання, моральна виховуваність, вчинок, моральний вчинок, аморальний вчинок, прагматичний вчинок, альтруїстичний вчинок.

Теми доповідей і рефератів

1. Порівняльна характеристика виховання і самовиховання.
2. Модель процесу виховання та характеристика її складових.
3. Психологічні проблеми виховання учнів з неповних та неблагополучних сімей.
4. Батьківські стилі виховання та їх вплив на розвиток особистості дитини.
5. Психологічний аналіз інтерактивних виховних технологій (тренінги, вправи, ділові ігри) та їх вплив на розвиток особистості.
6. Психолого-педагогічні проблеми статевого виховання школярів.
7. Встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин у виховному процесі на основі застосування технології особистісно-орієнтованого виховання.
8. Стратегії поведінки психологічно неблагополучної дитини.
9. Основні підходи до вивчення проблеми відхилень у поведінці, які існували в науці в період XIX – XX ст.
10. Критичний аналіз психологічних теорій виховання.
11. Особливості виховного впливу колективу на особистість.
12. Особливості взаємовідносин між братами та сестрами та їх виховне значення.
13. Оптимізація взаємовідносин особистості і колективу у виховному процесі.
14. Профілактика відхилень у поведінці школярів – учасників неформальних молодіжних груп.
15. Моральне виховання. Формування ціннісно-сміслової сфери учня.
16. Роль емпатії у моральному вихованні учнів.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Поясніть сутність понять: виховання, виховуваність і вихованість.
2. Які є функції виховання?

-
-
3. Що є принципами виховання? Яких принципів слід дотримуватись в організації виховного процесу?
 4. Які принципи функціонування особистісно-орієнтованих виховних технологій виділяє І. Д. Бех?
 5. У чому полягає відмінність положень біогенетичної та соціогенної концепцій виховання?
 6. Що є психологічними механізмами виховання?
 7. Що є методами виховання? Які методи виховання Ви знаєте?
 8. У чому полягає сутність методів стимулювання і корекції поведінки?
 9. Що таке самовиховання?
 10. Що є вищим рівнем розвитку саморегуляції і самоуправління?
 11. Яку роль відіграє колектив у формуванні особистості школяра?
 12. Що є складовими компонентами самостійності?
 13. Що таке відповідальність? Через які якості розкривається її зміст?
 14. Що таке мораль, моральна свідомість? Які рівні моральної свідомості виділяє Л. Колберг?
 15. Що є показниками і критеріями вихованості?
 16. Яку роль відіграє педагогічне спілкування в системі “вчитель-учень” на становлення та розвиток особистості учня?
 17. Які ви знаєте види вчинку, та в чому полягає їх сутність?
 18. Як здійснюється аналіз вчинку?
 19. У чому полягають причини, які заважають зрозуміти і правильно оцінити вчинок дитини?
 20. Чому вчинок можна зрозуміти тільки в діалогічному контексті?
 21. У чому полягає організація взаємодії сім’ї та школи з питань виховання дітей.

III. Розв’язання психологічних задач.

Задача 1. Вчитель математики зауважив, що на уроці у IV класі учениця К. під час відповіді іншої учениці розмовляла зі своєю подругою. Коли доповідач відповів, вчитель запропонував їй

продовжити далі відповідати. Дівчинка правильно і повно виклала матеріал, причому при відповіді не обмежилася матеріалом підручника. Але вчитель поставив у журнал “трійку”, мотивуючи оцінку тим, що “наступного разу вона не буде розмовляти на уроці”.

Запитання. Чи правий учитель у даній ситуації? Чому? Як необхідно йому було вчинити?

Задача 2. У 8 класі самим “важким” учнем, на думку класного керівника, був Юрко. Навчався він погано, часто порушував дисципліну. Але все це можна було зрозуміти, якщо врахувати, що його батько часто випивав і скандалив вдома, бив сина. Хлопчик почував себе самотнім, у нього не було близьких товаришів у класі. На жаль, класний керівник нічого цього не бачив, він просто недолюблював і пригнічував його самолюбство. Якось він привів Юрка до директора, скаржачись на те, що хлопчик його образив. Дійсно, Юрко при всіх нагрубив йому на уроці. Як же і чому це сталося? Викликавши Юрка до дошки, вчитель іронічно сказав: “Ну, “розумник”, йди, покажи свої знання”. Юрко відповів вчителю тією ж грубістю. Директор не став розбирати конфлікт. Він дорікнув хлопцеві за нестриманість і попросив його піти, а з вчителем залишився для бесіди наодинці.

Запитання. Які помилки з точки зору психології виховання допущені класним керівником? Сплануйте подальші дії щодо виправлення ситуації.

Задача 3. Мати тривожиться: син запізнюється зі школи. Нарешті, розчиняються двері. – Мамо! Нас сьогодні виховували! – випалює вбігає школяр. І, віддихавшись, пояснює: – Тепер у нас по п’ятницях шостий урок – класна година. Ось вже нудьга! Називається він годиною, а сиділи ми цілих дві: спочатку обговорювали двієчників і порушників, потім говорили про гарні вчинки ...

Запитання. Проаналізуйте наведений приклад з точки зору психології виховання. Запропонуйте свій варіант проведення цієї класної години.

Задача 4. Батьки сваряться: тато кричить на матір, та б'ється в істериці, ображає чоловіка. Дитини це як би не стосується, але насправді вона все бачить і чує, а тільки не все розуміє.

Запитання. До яких результатів виховання можуть призвести постійні сімейні сварки? Обґрунтуйте свою відповідь.

Задача 5. Іноді говорять: “Якщо хлопчик у дитинстві не навчиться любити батьків, братів, сестер, свою Батьківщину, то подорослішав, він не зможе покохати свою дружину”.

Запитання. Аргументуйте дане судження.

Задача 6. Мати Тамари (5 років 9 міс.) хоче, щоб її донька багато знала і вміла, і вирішила займатися з нею систематично. Мати багаторазово показувала їй як складати кубики, щоб побудувати будинок. Малювання зводилося до копіювання малюнків, зроблених самою матір'ю. Аж у грі доньці нав'язувались певні дії.

Запитання. Проаналізуйте методи виховання матері. Чи правильні вони?

Задача 7. Іноді у житті ми орієнтуємося не на звичайну дитину, а на ідеальну. Вона повинна вміти все робити, бути завжди дорослою і слухняною. Дитина тримається, намагається для улюбленої матері, але потім зривається.

Запитання. Чому так відбувається? Наведіть аргументи.

Задача 8. Існує думка про те, що “погані” діти вчиняють погані вчинки, а “гарні” діти – хороші.

Запитання. На чому засновані такі судження?

Задача 9. У родині ростуть двоє дітей, Ніна і Тетянка, абсолютно різні за характерами і здібностями.

Запитання. Чому діти одних і тих самих батьків, вихованих в одній родині, виростають такими різними? Обґрунтуйте свою відповідь.

Задача 10. Нині народжується велика кількість дітей так званої “групи ризику”. Вітя (6 років) і Миколка (6 років) мають несприятливу спадковість, але вони виховувались у різних сім'ях. Вітя – у сприятливих соціальних умовах, Миколка – ні.

Запитання. Проаналізуйте психічний розвиток дітей в умовах виховання (різні сім'ї), враховуючи, що інші умови однакові.

Задача 11. М. Бекон вивчав особливості виховання дітей у 48 громадах. Його цікавили традиції виховання і як вони пов'язані з рівнем злочинності. Виявилось, що:

1) в громадах, де батьки були дбайливі, чуйні на потреби своїх дітей, ласкаві і не суворі, рівень злочинності виявився низьким;

2) в громадах, де спостерігалось суворість і покарання, де хлопчиків виховували тільки матері, а з батьками не було емоційного контакту, процвітало злодійство, злочинність.

Запитання. Чи впливає стиль батьківського виховання на становлення особистості дитини? Дайте аргументовану відповідь.

IV. Самостійна робота студентів.

Спробуйте запропоновані методики на собі та залучіть знайомих.

Методика “Вибір” (І. Д. Бех)

Дозволяє виявити ставлення школярів до суспільно визнаних норм, пов'язаних з моральними якостями: відповідальність, колективістська спрямованість, самокритичність, сумлінність, принциповість, чуйність.

Інструкція. Учню пропонується прочитати уважно твердження, яка буде тотожному вчинку у наступних ситуаціях.

Бланк опитуванльника

1. Під час канікул, коли ти збирався поїхати на відпочинок, класний учитель несподівано попросив тебе допомогти навести порядок у класній кімнаті. Як ти вчиниш?
 - а) погодишся допомогти і відкладеш свій від'їзд;
 - б) мобілізуєш ровесників і за день виконаєте всю роботу;
 - в) пообіцяєш зробити це після повернення;
 - г) пообіцяєш залучити на допомогу того, хто залишається у місті.
2. Тобі дали доручення, яке не зовсім подобається, але його виконання необхідне для досягнення поставлених перед колективом завдань Як ти поведешься?
 - а) сумлінно виконаєш доручення;
 - б) залучиш товаришів;

-
-
- в) попросиш дати цікавіше доручення;
г) знайдеш причини для відмови.
3. Ти випадково почув, як група твоїх однокласників висловила цілком слухне, але неприємне зауваження на твою адресу. Як ти вчиниш?
- а) спробуєш пояснити однокласникам, чим саме були викликані прорахунки в твоїй діяльності або поведінці;
б) переведеш розмову на жарт, або намагатимешся якнайшвидше виправити недоліки, про які йшлося;
в) зробиш вигляд, що нічого не чув;
г) зауважиш товарищам, що вони не кращі від тебе, бо говорять про тебе у твою відсутність.
4. Під час роботи на пришкольній ділянці у тебе з'явилися мозолі. Як ти поведешся?
- а) долаючи біль, виконуватимеш, як і всі;
б) звернешся до друзів з проханням допомогти тобі виконати норму;
в) попросиш звільнити тебе від цієї роботи і дати іншу;
г) залишиш роботу незакінченою і підеш відпочивати.
5. Ти став свідком, як твій одноліток несправедливо образив іншого. Як ти вчиниш?
- а) вимагатимеш від кривдника вибачитися перед потерпілим;
б) з'ясуєш причини конфлікту і допоможеш його усунути;
в) висловиш співчуття тому, кого образили;
г) зробиш вигляд, що тебе це не стосується.
6. Ти випадково, сам того не бажаючи, завдав шкоди чи вчинив зле іншій людині. Як ти поведешся?
- а) зробиш усе можливе, аби усунути наслідки причиненого тобою зла;
б) вибачишся, поясниш, що не хотів цього;
в) постараєшся, щоб ніхто не помітив заподіяної тобою шкоди, зробиш вигляд, що ти не винний;
г) звалиш провину на того, хто потерпів.

Обробка отриманих даних. Вибір школярем відповіді “а” свідчить про активне, позитивно стійке ставлення до згаданих моральних норм. Відповідь “б”, що це ставлення хоча й активне,

але недостатньо стійке (можливі компроміси). Якщо учень вибрав відповідь “в”, то його ставлення - пасивне і недостатньо стійке. Вибір останньої відповіді “г” є свідченням негативного ставлення школяра до моральних норм.

Методика вивчення совісності (І. Д. Бех)

Інструкція. Учні пропонують прочитати та дати відповіді на твердження: якщо вони відповідають почуттям – поставити поряд із номером твердження знак “+”, якщо ні – знак “-”.

Бланк опитувальника

1. Коли я когось обманював, то відчував докори сумління.
2. Мені більше подобаються картини із зображенням природи, ніж сцен із життя.
3. Люди, що уникають роботи, повинні відчувати провину.
4. Часто людина хворіє тому, що надто песимістично сприймає життя.
5. Щоб чогось досягти, необхідно докласти значних зусиль.
6. Совість – це вигадка людей.
7. Недосконала людина не буває по справжньому щасливою.
8. Я роблю багато такого, про що пізніше шкодую.
9. Кожна людина є тим, що вона про себе думає.
10. Ненавмисно образивши когось, я довго почуваюся винним.
11. Там, де немає проблем, немає і цікавого життя.
12. Мене пригнічує те, що я мало роблю (робив (-ла)) для своїх батьків.
13. Життя треба сприймати таким, яке воно є, а не таким, яким хочеш його бачити.
14. У дитинстві, побивши когось чи забравши іграшку, я ніколи не шкодував (-ла) про це.
15. У кожному явищі є свої позитивні і негативні сторони.
16. Я б хотів (-ла), щоб мої гріхи були прощені.
17. Лозунг “Хто не працює, той не їсть” абсолютно правдивий.
18. Я рідко відчуваю докори сумління.
19. Там, де є бадьорість духу, немає місця хворобам і суму.
20. Лише розв’язуючи проблеми, я можу зростати як особистість.
21. Коли я чиню неправильно, мене мучить совість.

Опрацювання результатів.

Ключ до опитувальника. За кожну позитивну відповідь “+” нараховується по 1 балу на такі твердження: 1, 3, 8, 10, 12, 14, 16 та за відповіді “ні” на твердження: 6, 18, 21. Відповіді на інші твердження не враховуються.

Підраховується набрана сума балів – від 0 (мінімум) до 10 балів (масимум).

Чим більша сума балів, тим вищий рівень совісності (схильності до відчуття провини).

Опитувальник “Самооцінка організованості”

Техніка проведення. Учні дається бланк опитувальника, ручка.

Інструкція. Прочитайте твердження, подані далі в опитувальнику, і якщо Ви згодні, то поставте знак “+”, якщо не погоджуєтесь — знак “-”. Усі твердження сформульовано від першої особи і стосуються виконання яких-небудь соціальних і шкільних правил, домашніх обов’язків і т. ін.

Текст опитувальника

1. З вечора я складаю портфель, одяг та інші речі на завтрашній день.
2. Я завжди радію успіхам інших людей.
3. Часто мені не вдається повністю виконати домашнє завдання та інші справи, заплановані на день (відвідування спортивних секцій, занять з музики і т. ін.).
4. Вважаю, що готуватися одразу до декількох справ неможливо.
5. На моїй парті, в школі та вдома, зазвичай, порядок.
6. Свої обіцянки я завжди виконую.
7. Я зазвичай відтягую розв’язання додаткової вправи чи задачі з домашнього завдання.
8. Повернувшись додому в брудному взутті, я одразу ж привожу його до порядку.
9. Буває, що я говорю про речі, в яких не розуміюся.
10. Не відкладаю на завтра те, що можу зробити сьогодні.
11. Виконання шкільних, домашніх обов’язків, заняття спортом і т. ін. несприятливо відбиваються на моєму учінні.

-
-
12. Мене не тривожить, якщо на наступний день припадає багато різноманітних справ, оскільки підготовку до них я планую завчасно.
 13. За будь-яких обставин надаю перевагу навчанню, а не розвагам.
 14. Часто я йду до школи, не встигнувши поспіяти.
 15. Я можу запізнитися на урок без усяких серйозних причин.
 16. Можу продовжити розпочату розповідь на будь-яку тему.
 17. Якщо мені не щастить у школі (погані оцінки, посварився з другом і т. ін.), то в мене зникає бажання туди ходити.
 18. Кожну річ одразу кладу на місце.
 19. Інколи я кажу вголос не те, про що думаю.
 20. Коли доводиться спізнюватися у різноманітних ситуаціях, то мені стає ніяково.
 21. Мій стиль – ретельно виконувати завдання лише тоді, коли їх може перевірити вчитель.
 22. На уроки я приходжу щонайменше за 10 хвилин до початку навчання.
 23. Я завжди виконую усі правила поведінки в школі.
 24. Я роблю ранкову зарядку.
 25. Якщо я ретельно виконую яку-небудь одну справу, то інші залишаються невиконаними.
 26. Я завжди переходжу вулицю по пішохідному переходу.
 27. Інколи я йду до школи, не застеливши ліжко.
 28. Шкільні доручення я виконую без нагадувань.

Обробка отриманих даних здійснюється таким чином: спершу за ключем +2; +6; +9; +13; +16; -19; +23; +26 перевіряється щирість відповідей досліджуваного. Якщо він набрав 4 бали і більше, то анкета далі не опрацьовується. У протилежному випадку рівень розвитку організованості школяра виначався за іншим ключем: +1; +5; +8; +10; +12; +18; +20; +22; +24; +28; -3; -4; -7; -11; -14; -15; -17; -21; -25; -27. За кожне співпадання з ключем нараховувався 1 бал. Чим більшою є сума балів, тим вищим є рівень організованості дитини.

Опитувальник для оцінки власної наполегливості (Є. Ільїна, О. Фещенко)

Техніка проведення. Учню дається бланк опитувальника, ручка.

Інструкція. Опитувальник для оцінки власної наполегливості складається з 18 тверджень, сформульованих від першої особи. Учням пропонується прочитати кожне із тверджень і поставити знак “+” у випадку згоди з твердженням чи знак “-” – у випадку незгоди.

Бланк опитувальника

1. Якщо це необхідно, я до кінця виконую навіть нудну, одноманітну роботу, наприклад, розв’язання багатьох схожих прикладів.
2. Зазвичай я працюю доти, доки є бажання.
3. Мені подобається розв’язувати важкі задачі, головоломки, все, що називають “важким горішком”.
4. Навіть, якщо в мене не все виходить, я намагаюся продовжувати розпочату справу.
5. Я багато разів намагався планувати свій день, але не зміг виконати запланованого.
6. По можливості я уникаю розв’язання важких навчальних завдань.
7. Якщо в мене що-небудь не виходить, то я роблю це до тих пір, поки не вийде.
8. Встановивши розклад дня, я ретельно його дотримуюся, навіть якщо мені цього не хочеться.
9. При появі ускладнень я часто розпочинаю сумніватися, чи варто продовжувати розпочату роботу.
10. Якщо мені хто-небудь не дозволяє зробити те, що я хочу, я все одно намагаюся виконати задумане.
11. Якщо в мене що-небудь не виходить, то я стаю нетерплячим і готовий все кинути.
12. Коли я граю в шахи чи в яку-небудь іншу гру, то опираюся до останньої можливості.

-
-
13. В суперечці я найчастіше не намагаюся переконати інших.
 14. Завжди намагаюся виконати до кінця доручену мені справу, незважаючи на труднощі, які з'являються.
 15. Я завжди обстоюю власну думку, якщо впевнений у своїй правоті.
 16. Під час розв'язання важкої задачі я намагаюся самостійно розібратися в ній, а не сподіваюся на допомогу інших.
 17. У суперечці я зазвичай замовкаю перед натиском супротивника.
 18. Коли я впевнений у своїй правоті, то доводити її я можу скільки потрібно, навіть, якщо мені будуть заважати.

Обробка результатів. Результати опитувальника опрацьовуються за ключем: 1+, 2-, 3+, 4+, 5-, 6-, 7+, 8+, 9-, 10+, 11-, 12+, 13-, 14+, 15+, 16+, 17-, 18+. За кожне співпадання з ключем нараховується 1 бал. Більша кількість балів відповідає більшому рівню самооцінки наполегливості. Самооцінка власної наполегливості є низькою, якщо ця сума знаходиться у межах від 1 до 6 балів. Про середній рівень самооцінки наполегливості свідчить кількість балів від 7 до 11. На високий рівень самооцінки власної наполегливості вказує така кількість балів, що дорівнює та більше 12.

Анкета “Саморегуляція прояву лінощів”

(Д. Богданова, С. Порохова)

Техніка проведення. Учню дається бланк для відповідей з 8 найбільш типових проявів лінощів (утома, хвороба, немає настрою, нудьга, хочеться спати, хочеться їсти, нецікава справа, важка справа), що є однаковими до кожної серії. Завдання полягає у тому, щоб визначити, чи необхідно виконувати це навчальне завдання – у першій серії (або йти розважатися – у другій серії) за тих чи інших проявів лінощів і чи буде школяр виконувати таке завдання (чи буде розважатися). Перша серія стосується саморегуляції прояву лінощів у ситуації учіння, а друга – у ситуації розваги. Анкета проводиться з групою школярів. Тривалість її проведення 15-20 хвилин.

Серія 1

Інструкція. “Уявіть собі, що закінчився шкільний день і Ви отримали домашнє завдання з того навчального предмету, до якого Ви ставитеся байдуже. Зараз подивіться на бланк анкети. Ви бачите 8 ситуацій, в яких Ви можете опинитися. Утома означає, що Ви втомилися. Нецікава справа означає, що домашнє завдання для Вас нецікаве і т. д. Ваше завдання полягає в тому, щоб визначити, чи необхідно у кожній з цих ситуацій виконувати домашнє завдання”.

Бланк для відповідей

Ситуація	Потрібно	Не потрібно	Буду	Не буду
Утома				
Хвороба				
Немає настрою				
Нудьга				
Хочеться спати				
Хочеться їсти				
Нецікава справа				
Важка справа				

Серія 2

Інструкція. “Уявіть собі, що закінчився шкільний день і Ви отримали запрошення розважитися, наприклад, піти погратися в гру з другом чи подругою. Зараз подивіться на бланк анкети. Ви бачите 8 ситуацій, в яких Ви можете опинитися. Утома означає, що Ви втомилися. Ваше завдання полягає в тому, щоб визначити, чи необхідно у кожній з цих ситуацій йти розважатися”.

Бланк для відповідей

Ситуація	Потрібно	Не потрібно	Буду	Не буду
Утома				
Хвороба				
Немає настрою				
Нудьга				
Хочеться спати				

Ситуація	Потрібно	Не потрібно	Буду	Не буду
Хочеться їсти				
Нецікава справа				
Важка справа				

Обробка результатів. Отримані дані дають можливість визначити загальну здатність до саморегуляції, здатність до саморегуляції у ситуації учіння та здатність до саморегуляції у ситуації розваги. Кожному варіанту вибору присвоюється певна кількість балів: “потрібно” – 8 балів, “буду” – 4 бали (обов’язковість); “не потрібно” – 6 балів, “не буду” – 2 бали (виконання). Частка від ділення показника обов’язковості на показник виконання – це коефіцієнт саморегуляції.

Коефіцієнт саморегуляції може приймати значення від 1 до 4:

- 1 – високий рівень саморегуляції, тобто велика здатність до подолання лінощів;
- 2 – середній рівень саморегуляції, тобто середня здатність до подолання лінощів;
- 3 – низький рівень саморегуляції, тобто низька здатність до подолання лінощів;
- 4 – нездатність до подолання лінощів за допомогою саморегуляції.

• Тест-опитувальник особистісної зрілості учнів Ю. Гільбуха

Особистісна зрілість учнів визначається сформованістю п’яти базових психологічних якостей: мотивація досягнень, ставлення до свого “Я”, почуття громадянського обов’язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншою людиною.

1. *Мотивація досягнень:* загальна спрямованість діяльності індивіда на значущі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів у діяльності.
2. *Ставлення до свого “Я” (Я-концепція):* упевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, уміннями і навичками;

-
-
- адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, відсутність самовдоволення, скромність, повага до інших людей. Усі ці якості несумісні з комплексом неповноцінності, що нерідко виявляється в неусвідомлюваному прагненні підбадьорити себе хвастощами, бравадою, саморекламою і т. ін.
3. *Почуття громадянського обов'язку*: патріотизм, інтерес до подій суспільно-політичного життя, почуття відповідальності, потреба в спілкуванні, колективізм.
 4. *Життєва установка*: розуміння відносності речей, перевага інтелекту над почуттями, емоційна врівноваженість, розважливність (на противагу імпульсивності).
 5. *Здатність до психологічної близькості з іншою людиною*: доброзичливе ставлення до людей, емпатія (здатність о співчуття і співпереживання), уміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми.

Бланк опитувальника

1. Більшість моїх учителів:
 - а) намагаються постійними зачіпками зробити моє життя нещасним;
 - б) критикують мене скрізь, де тільки можуть;
 - в) байдужі до мене доти, поки я дотримуюсь установлених ними правил і виконую роботу задовільно;
 - г) недостатньо вимогливі до моєї роботи;
 - д) мало винагороджують мене за мої старання;
 - е) сварять мене за помилки і заохочують, коли я цього заслуговую;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
2. Коли я програю в шахи, шашки чи інші ігри, то, зазвичай:
 - а) намагаюся з'ясувати причину невдачі, щоб удосконалити свої уміння;
 - б) захоплююся майстерністю суперника, причому це почуття замінює всі інші переживання;
 - в) переживаю почуття своєї неповноцінності перед суперником;

-
-
- г) усвідомлюю, що зате я перевершую багатьох учомусь іншому і, отже, при бажанні зможу домогтися успіху в цій грі;
- д) усвідомлюю несуттєвість поразки чи перемоги в таких іграх і швидко забуваю про те, що сталося;
- е) намагаюся будь-що домогтися реваншу;
- ж) не можу відповісти на це питання.
3. Коли я змушений відмовитися від якого-небудь плану чи власних бажань (наприклад, перемогти на олімпіаді, стати кращим учнем класу, потрапити в групу учнів, які виїжджають за кордон на екскурсію тощо), то вважаю, що:
- а) буду нещасним до кінця життя;
- б) маю стільки інших інтересів, що незабаром знайду яку-небудь заміну;
- в) сповнений рішучості домогтися здійснення свого плану за будь-яку ціну, навіть якщо на це піде все життя, що залишилося;
- г) намагаюся витягти з невдачі якнайбільше життєвих уроків;
- д) ні на що краще не міг сподівався;
- е) буду нещасним протягом якогось часу, але переборю цей стан;
- ж) не можу відповісти на це питання.
4. Якою мірою мені подобаються люди:
- а) людина мені або дуже подобається, або ж не подобається зовсім;
- б) під час першого знайомства людина може мені сподобатися, але не настільки, щоб я відразу ж захотів стати її кращим другом;
- в) кожна людина начебто подобається мені під час першої зустрічі, але потім я часто розчаровуюся;
- г) люди подобаються мені тоді, коли я знаю їх дуже добре;
- д) мені не подобається ніхто;
- е) багато людей до деякої міри мені подобаються;
- ж) не можу відповісти на це питання.

-
-
5. Я схильний розповідати малознайомим людям про свої невдачі, провали чи негативні якості у такій спосіб:
- а) розповідаю про них, якщо це викликає в когось щирий інтерес;
 - б) мимохідь розповідаю про свої невдачі і тільки тоді, коли це доречно в ході розмови;
 - в) іноді згадую про свої невдачі з метою вилити душу і викликати співчуття співрозмовника;
 - г) зазвичай, не згадую про свої невдачі, щоб не створювати проблем для співрозмовника;
 - д) часто не можу втриматися від бажання покаржитися на свої невдачі;
 - е) свої невдачі намагаюся зобразити як успіхи;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
6. Люди, чия думка відрізняється від моєї:
- а) іноді виявляються, що мали рацію;
 - б) зазвичай, є досить підготовленими і тому впевненими в собі;
 - в) просто недостатньо освічені;
 - г) знаходять для себе задоволення в тому, що мають власну думку;
 - д) висловлюють інший погляд на це питання з почуття суперечливості;
 - е) іноді перевершують мене в компетентності чи в інтелектуальному розвитку;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
7. Я волю мати у грі чи у змаганні такого суперника, який:
- а) є майстром і перевершує мене, тому що в цьому разі в мене буде більше шансів удосконалити свої уміння;
 - б) трохи перевершує мене, тоді випробування більше стимулює мене;
 - в) є рівним мені за силою, у цьому разі обидва суперники показують свій максимум і мають рівні шанси здобути перемогу;
 - г) слабкіший за мене, і я знаю, що зможу в нього виграти;
 - д) буде сам прагнути, щоб я виграв і зберіг віру у свої сили;

-
-
- е) трохи слабкіший, і в мене буде шанс виграти;
ж) не можу відповісти на це питання.
8. Для мене життя варте чого-небудь лише тією мірою, якою я можу:
- а) домагатися успіхів у всіх своїх починаннях;
б) цілком реалізувати свій творчий потенціал;
в) отримувати у своє розпорядження всі необхідні матеріальні блага в готовому вигляді і займатися лише тим, що подобається;
г) мати можливість здобувати засоби для власного розвитку;
д) мати можливість порівняно спокійного життя;
е) вести забезпечений, безтурботний спосіб життя;
ж) не можу відповісти на це питання.
9. Моє прагнення дискутувати з однокласниками полягає в тому, що:
- а) мені важко втриматися від суперечки з будь-якого приводу;
б) я беру участь у дискусіях, якщо тема мене цікавить;
в) я рідко сперечаюсь, тому що зазвичай дискусанти прагнуть не до істини, а до визнання своєї точки зору;
г) не люблю втягуватися в дискусії через їхню сумбурність;
д) не люблю дискусії, тому що рідко виходжу з них переможцем;
е) уникаю брати участь у дискусіях через свою боязкість;
ж) не можу відповісти на це питання.
10. Коли хто-небудь не з членів моєї родини критикує мене, то моя звичайна реакція полягає в тому, щоб:
- а) проаналізувати причини і мотиви критики;
б) поцікавитися в автора критики її підставами і врахувати їх у своїх подальших діях;
в) нічого не сказати, забути про неї;
г) при нагоді самому піддати опонента критиці;
д) при впевненості у своїй правоті захистити себе;
е) нічого не сказавши, затаїти на критика образу;
ж) не можу відповісти на це питання.

-
-
11. У своїх спробах домогтися успіхів у житті покладаюся переду сім на:
- а) допомогу сім'ї, батьків;
 - б) власні зусилля і наполегливість;
 - в) відсутність могутніх ворогів;
 - г) талант;
 - д) наявність впливових знайомих;
 - е) наявність вірних друзів;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
12. Стосовно довіри до людей я дотримуюсь такого принципу:
- а) потрібно людям довіряти, але при цьому усіх без винятку перевіряти;
 - б) довіряти не можна нікому, навіть самому собі;
 - в) якоюсь мірою довіряти потрібно кожній людині;
 - г) усе залежить від конкретної людини: одним можна довіряти цілком, іншим – ні на йоту;
 - д) люди зазвичай не виправдовують вашої довіри;
 - е) надмірна довірливість - мій найбільший гріх;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
13. Моя реакція на думку про власну смерть полягає:
- а) у сильному відхиленні цієї думки;
 - б) у тому, що я часто думаю про смерть і мрію, щоб вона була миттєвою;
 - в) у тому, що я сприймаю це як даність – як кінцеву неминучість і часто про це не думаю;
 - г) у тому, що я часто про це думаю, мріючи мати сильну волю для гідної зустрічі зі смертю;
 - д) у тому, що я боюся смерті, але не часто говорю про це іншим;
 - е) думаю про смерть і страшуся її лише під безпосереднім враженням від звістки про чийсь смерть;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
14. Якою мірою я намагаюся справити позитивне враження на інших людей?
- а) будую щодо цього певні плани і присвячую цьому багато часу;

-
-
- б) рідко заздалегідь планую робити це, але, якщо трапляється можливість, намагаюся справити гарне враження;
 - в) присвячую цьому мало часу;
 - г) не люблю цього прагнення в інших і ніколи не роблю цього сам;
 - д) дуже глибоко і довго страждаю, якщо виявляється, що про мене склалося неприємне враження у середовищі шанованих мною людей;
 - е) відчуваю приємні почуття, якщо виявляється, що про мене склалося приємне враження;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
15. Стикаючись з незвичайною проблемою в особистих справах, я:
- а) ніколи не вагаюсь – відразу звертаюся по допомогу до кого-небудь, хто знає про це більше, ніж я;
 - б) якщо є можливість, відразу прошу кого-небудь із друзів допомогти мені;
 - в) дуже рідко турбую кого-небудь із друзів проханням допомогти мені;
 - г) ніколи не звертаюся за допомогою до стороннього;
 - д) докладаю всіх зусиль для її розв'язання, перш ніж звернуся до кого-небудь за допомогою;
 - е) після деяких вагань звертаюся до друзів за допомогою;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
16. Моє ставлення до родичів і друзів таке, що я:
- а) ціную тих із них, хто є для мене близькими за своїми духовними інтересами;
 - б) ціную тих із них, хто сприяє моєму інтелектуальному розвитку;
 - в) мені потрібно більше друзів і родичів, ніж я маю в цей час;
 - г) тієї кількості друзів і родичів, що я зараз маю, мені досить;
 - д) вони не є необхідними для мого щастя;

-
-
- е) ціную тих із них, хто, як і я, цікавиться головню матеріальними речами;
- ж) не можу відповісти на це питання.
17. Коли який-небудь член сім'ї несправедливо, як мені здається, критикує мене чи просто чіпляється до мене. Моєю звичайною реакцією є:
- а) обурюватися, але нічого не говорити;
- б) підтримувати мир у сім'ї, погоджуючись із критиком, догоджаючи йому;
- в) нічого не говорити, але спробувати пізніше порахуватись;
- г) намагатися зрозуміти, чому мене критикують, і, виявляючи витримку, гідно захистити себе;
- д) не приймати почуте близько до серця, тому що згодом усе минеться;
- е) розсердившись, вступити в суперечку;
- ж) не можу відповісти на це питання.
18. Моє ставлення до релігії полягає в тому, що:
- а) не потребую ніякої релігії, але думаю, що для більшості людей вона необхідна;
- б) читаю і спостерігаю за різними релігіями і в результаті згодом вирішу для себе це питання;
- в) створюю власну релігію, що, як я сподіваюся, згодом буде мене задовольняти;
- г) маю релігію, що мене задовольняє;
- д) вважаю релігію моїх батьків найбільш придатною для мене;
- е) приймаю релігію моїх батьків, хоча вона мене і не задовільняє;
- ж) не можу відповісти на це питання.
19. Якою мірою я читаю і вивчаю інформацію про соціально-політичні й економічні зміни в інших країнах:
- а) я зовсім не цікавлюся такою інформацією;
- б) я занадто зайнятий розв'язанням власних проблем, щоб багато думати про проблеми, які існують в інших частинах світу;

-
-
- в) я роблю це дуже рідко і з випадкових приводів;
- г) виявляю до неї мінімальний інтерес;
- д) роблю це із задоволенням, але без яких-небудь конкретних висновків для своєї країни;
- е) прагну вивчати умови в інших частинах світу, щоб зіставляти з ними становище у власній країні і мріяти про його поліпшення;
- ж) не можу відповісти на це питання.
20. Коли я змушений виступати публічно, то:
- а) це надзвичайно важко і викликає в мене зниковілість і заїкання;
- б) це важко, але я можу володіти собою без помітних ознак зниковілість;
- в) це надзвичайно важко, але, оскільки під сумнівом моя самоповага, не намагаюся ухилитися;
- г) зазвичай я можу говорити без особливих зусиль;
- д) я часто відчуваю задоволення, виступаючи привселюдно;
- е) це важко, оскільки я не відчуваю впевненості в доброзичливості аудиторії;
- ж) не можу відповісти на це питання.
21. Якою мірою я читаю і вивчаю інформацію про соціальні, політичні та економічні зміни в рідній країні:
- а) читаю багато стосовно цієї теми, тому що мене глибоко хвилюють події, які відбуваються в нашому суспільстві;
- б) читаю таку інформацію тільки тоді, коли більше нічого читати чи коли я повинен це робити;
- в) читаю таку інформацію регулярно;
- г) вважаю це заняття безглуздом, тому що проста людина все одно ні на що вплинути не може;
- д) читаю таку інформацію тільки для того, щоб за нагоди могли взяти участь в її обговоренні;
- е) глибоко байдужий до всього, що виходить за межі моїх особистих справ;
- ж) не можу відповісти на це питання.
22. Моя реакція на позитивну публікацію в пресі мого імені чи імені кого-небудь з моїх рідних і близьких полягає в тому, що я:

-
-
- а) відчуваю велике задоволення і часто з гордістю показую відповідне місце своїм друзям і знайомим;
- б) внутрішньо має приємні почуття, але утримуюся від їхнього зовнішнього вираження;
- в) побачивши своє ім'я в пресі, не відчуваю ніякого радісного хвилювання, тому що розумію незначущість цієї події;
- г) у перший момент відчуваю приємні почуття, але відразу забуваю про цю подію;
- д) відчуваю приємні почуття, хоча і вважаю, що це вияв славолюбства;
- е) протягом деякого часу відчуваю приємні почуття, про які можу стримано розповісти близьким і друзям;
- ж) не можу відповісти на це питання.
23. Моє ставлення до символів, прикмет, передчуттів і т.д. полягає в тому, що:
- а) у своєму життєвому досвіді я переконався: вони майже завжди вказують на успіх чи невдачу в якій-небудь діяльності;
- б) вони зазвичай передбачають успіх чи невдачу в якій-небудь діяльності;
- в) я не можу вирішити, чи є це випадковістю, чи вони дійсно передбачають певну подію;
- г) я не вірю, що вони передбачають що-небудь для когось-небудь, і тому не запам'ятовую їх;
- д) я розумію, що вони помилкові, але ловлю себе на увазі до них;
- е) борючись з їхнім впливом на мене, дію всупереч їм;
- ж) не можу відповісти на це питання.
24. Якою мірою я активний у класі?
- а) завжди прагну відігравати провідну роль у дискусіях;
- б) іноді втягуюся в дискусію, не будучи досить компетентним в обговорюваному питанні;
- в) не беру участі в дискусіях, якщо не впевнений в істинності і цінності того, про що збираюся сказати;

-
-
- г) ніколи не беру участі в дискусії, тому що не вірю в їхню корисність;
 - д) беру участь, якщо потрібно підтримати дискусію, але не керую нею;
 - е) завжди беру участь у дискусіях, хоча й не прагну до лідерства;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
25. Моє ставлення до віщунів полягає в тому, що:
- а) вони можуть бути корисні тільки тоді, коли стикаєшся із серйозною проблемою і не знаєш, яке прийняти рішення;
 - б) іноді можна звернутися до них – коли знаєш, що друзі теж збираються це зробити (для розваги);
 - в) вони заслуговують на те, щоб консультиватися з ними за кожної нагоди;
 - г) ніколи не слід до них звертатися, тому що вони шахраї;
 - д) вони мають дивну інтуїцію, що дає їм змогу іноді правильно пророкувати долю людини;
 - е) вони непогані психологи;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
26. Якою мірою я готовий ризикувати?
- а) часто йду на значний ризик, тому що, якщо виграю, то виграю багато;
 - б) йду на серйозний ризик тільки тоді, коли баланс справді на мою користь;
 - в) не допускаю серйозного ризику й у разі програшу не піддаюся ніякому азарту;
 - г) використовую невеликі шанси, тому що у цих умовах в разі програшу можу продовжувати свої спроби;
 - д) не покладаюся ні на які випадки; хочу мати стовідсоткову гарантію;
 - е) не можу жити без постійного ризику;
 - ж) не можу відповісти на це питання.
27. Моє ставлення до світу загалом полягає в тому, що:
- а) він сповнений зла, і я не чекаю від нього нічого радісного;

-
-
- б) він має багато спокус, так що важко кому-небудь залишитися безгрішним, але прагнути до цього треба;
- в) світ – це цікава панорама; я прагну використовувати свої сили для його вдосконалення;
- г) світ може бути гарним, якщо життя людей буде сповнене гідності і справжньої доброти; потрібно присвячувати цьому всі сили;
- д) я живу тільки раз, тому хочу насолоджуватися життям, а не мріяти про благо всього людства;
- е) я є частиною світу, гарний він чи поганий, тому приймаю його таким, яким він є;
- ж) не можу відповісти на це питання.
28. З огляду на те, що кожний хоче мати багато грошей для задоволення своїх потреб, я також хочу більше грошей для того, щоб:
- а) жити, ні в чому собі не відмовляючи, мати кращий будинок, кращий автомобіль, багато красивого і модного одягу і т.д.;
- б) здійснити свої життєві плани, такі як удосконалення свого бізнесу чи професійних здібностей, одержання якісної освіти тощо;
- в) мати можливість купувати лотерейні квитки, жетони для ігрових автоматів і т.д.;
- г) мати можливість допомагати родичам і близьким людям, що бідують;
- д) застрахувати своє життя;
- е) щоб у мене була можливість робити те, що побажаю;
- ж) не можу відповісти на це питання.
29. Під час читання щоденних газет моє ставлення до матеріалів, які стосуються моєї професії, полягає в тому, що:
- а) завжди уважно прочитую такі матеріали;
- б) читаю тільки ті матеріали, які особливо мені цікаві;
- в) дуже рідко читаю будь-що про свою професію; мені вистачає того, що маю на роботі;
- г) рідко читаю матеріали про свою професію;
- д) не читаю таких матеріалів, бо вони мені нудні;

-
- е) ненавиджу такі матеріали, бо не люблю свою професію;
ж) не можу відповісти на це питання.
30. Як би Ви вчинили, якби начальство запропонувало Вам посаду, для зайняття якої у Вас, як Ви самі розумієте, немає достатніх даних, але яку вам дуже хочеться зайняти:
- а) рішуче відмовилися б, посилаючись на невідповідність Вашої кандидатури;
б) погодилися б через побоювання викликати своєю відмовою не вдоволення;
в) погодилися б, але тільки за умови, що буде надано тривалий іспитовий термін, за час якого ви прикладете максимальні зусилля для розвитку в себе відповідних умінь;
г) відразу погодилися б, діючи за принципом “не святі горшки ліплять”;
д) погодилися б після деяких вагань, виходячи з того, що люди, які займають подібні посади, анітрошки не кращі за Вас;
е) погодилися б, але тільки тимчасово виконувати обов’язки, щоб якимось допомогти справі;
ж) не можу відповісти на це питання.
31. У Будинку відпочинку Ви жили в одному номері з людиною, з якою у Вас виявилось багато спільного, розлучаючись, обмінялися номерами телефонів. Яка ймовірність того, що надалі Ви першим спробуєте відновити контакт:
- а) 100%; б) 80%; в) 60%; г) 40%; д) 20%; е) 0%;
ж) не можу відповісти на це питання.
32. Якби у Вас були для цього необмежені можливості, як часто Ви зустрічалися б для спілкування зі своїми близькими, друзями, цікавилися їхніми проблемами, намірами:
- а) щодня;
б) приблизно 3 рази на тиждень;
в) приблизно 2 рази на тиждень;
г) 1 раз на тиждень;
д) 1 раз на 2 тижні;
е) 1 раз на місяць;

ж) не можу відповісти на це питання.

33ю. (Варіант для юнаків). Як би Ви діяли в ситуації нерозділеної любові за наявності щасливого суперника, в порядності якого Ви, однак, дуже сумніваєтесь:

- а) залишили б цю пару і намагались якомога скоріше загасити своє почуття, шукаючи заміну серед інших дівчат;
- б) доклали б усіх зусиль для дискредитації конкурента в очах Вашої обраниці;
- в) зберігали б і не приховували свого почуття, але, тримаючись гідно, ніяк його не нав'язували б;
- г) погодилися б із роллю відданого друга, якому ваша обраниця скаржилася б на те, що їй не відповідають взаємністю (робили б це з надією на її прозріння);
- д) намагались б стати для цієї пари відданим другом, щоб мати можливість частіше зустрічатися з предметом своєї любові;
- е) мовчки і безсило страждали б від горя;
- ж) не можу відповісти на це питання.

33д. (Варіант для дівчат). Якби Ви діяли в ситуації нерозділеної любові за наявності щасливої суперниці, в порядності якої Ви, однак, дуже сумніваєтесь:

- а) залишили б цю пару і намагались якомога скоріше загасити своє почуття, переключившись на спілкування з іншими людьми;
- б) доклали б усіх зусиль для дискредитації конкурентки в очах Вашого обранця;
- в) зберігали б своє почуття, але, тримаючись гідно, ніяк його не нав'язували;
- г) мовчки і безсило страждали б;
- д) доклали б усіх зусиль для того, щоб виключити можливість навіть випадкових зустрічей з предметом своєї нерозділеної любові;
- е) зберігали б своє почуття, але, тримаючись гідно, водночас намагались б звернути увагу свого обранця на наявні у вас внутрішні і зовнішні позитивні риси;
- ж) не можу відповісти на це питання.

Бали з окремих питань виставляються відповідно до наведеного нижче ключа.

Ключ для виставлення балів

№	а	б	в	г	д	е	ж	№	а	б	в	г	д	е	ж
1.	-3	-2	-1	+3	+1	+2	0	18.	-1	+1	+2	+3	-2	-3	0
2.	+3	-1	-3	+1	-2	+2	0	19.	-3	-2	-1	+1	+2	+3	0
3.	-3	+2	-2	+3	+1	-1	0	20.	-3	+1	-2	+2	+3	-1	0
4.	-2	+2	-1	+3	-3	+1	0	21.	+3	+1	+2	-2	-1	-3	0
5.	+2	+1	-2	+3	-3	-1	0	22.	-3	+2	-2	-1	+1	+3	0
6.	+1	+2	-3	-1	-2	+3	0	23.	-3	-2	-1	+3	+1	+2	0
7.	+3	+2	+1	-2	-3	-1	0	24.	-3	-2	+3	-1	+2	+1	0
8.	+3	+2	-1	+1	-2	-3	0	25.	-2	-1	-3	+3	+2	+1	0
9.	-1	+3	+1	+2	-2	-3	0	26.	-2	-1	+3	+2	+1	-3	0
10.	+2	+3	-2	-1	+2	-3	0	27.	-2	+1	+2	+3	-3	-1	0
11.	+1	+3	-2	-3	-1	+2	0	28.	-3	+2	-1	+3	+1	-2	0
12.	+1	-2	-1	+3	+2	-3	0	29.	+3	+2	-1	+1	-2	-3	0
13.	-3	-1	+2	+3	-2	+1	0	30.	+1	-1	+3	-3	-2	+2	0
14.	-2	+1	+2	+3	-3	-1	0	31.	+3	+2	+1	-1	-2	-3	0
15.	-3	-2	+1	+2	+3	-1	0	32.	+3	+2	+1	-1	-2	-3	0
16.	+3	+2	+1	-1	-3	-2	0	33ю	+1	-3	+3	+2	-1	-2	0
17.	-1	-2	-3	+3	+2	+1	0	33д	-2	-3	+2	-1	+1	+3	0

Правила виставлення і тлумачення оцінок

Оцінкою особистісної зрілості досліджуваного служить алгебраїчна сума балів, набраних зі всіх 33 питань тексту. (Отже, ця оцінка може перебувати в межах від +99 до -99 балів). На основі теоретичних міркувань і деяких даних емпіричного характеру встановлено такі рівневі оцінки особистісної зрілості:

(+99) – (+75) – надто високий рівень;

(+74) – (+50) – високий;

(+49) – (+25) – задовільний;

Менше (+25) – незадовільний.

Аналогічно визначають оцінки з окремих шкал:

1. Мотивація досягнень (питання 1, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 26, 28, 29, 30).

(+33) – (+24) – надто високий рівень;

(+23) – (+15) – високий;

(+14) – (+7) – задовільний;

-
-
- Менше (+7) – незадовільний.
2. Ставлення до свого “Я” (“Я-концепція”) (1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 30).
(+54) – (+42) – надто високий рівень;
(+41) – (+30) – високий;
(+29) – (+20) – задовільний;
Менше (+20) – незадовільний.
3. Почуття громадянського обов’язку (9, 16, 19, 21, 24, 27)
(+18) – (+12) – надто високий рівень;
(+11) – (+7) – високий;
(+6) – (+4) – задовільний;
Менше (+4) – незадовільний.
4. Життєва настанова (3, 4, 9, 11, 12, 13, 17, 18, 20, 26, 27, 28).
(+36) – (+27) – надто високий рівень;
(+26) – (+19) – високий;
(+18) – (+11) – задовільний;
Менше (+11) – незадовільний.
5. Спроможність до психологічної близькості з іншою людиною (4, 12, 15, 16, 31, 32, 33ю або 33д)
(+21) – (+15) – надто високий рівень;
(+14) – (+10) – високий;
(+9) – (+7) – задовільний;
Менше (+7) – незадовільний.

Опитувальник

“Визначення індексу групової згуртованості СШОРА”

Групова згуртованість – надзвичайно важливий параметр, що вказує на ступінь інтегрованості групи або колективу людей.

Інструкція. Перед Вами 5 запитань, на кожне з яких є кілька варіантів відповіді. Виберете для вас найбільш підходящий. Відповіді кодуються в балах згідно приведених в дужках значень (максимальна сума – 19 балів, мінімальна – 5). В ході опитування бали вказувати не потрібно.

Бланк опитувальника

1. Як би Ви оцінили свою приналежність до групи?
 1. Відчуваю себе її членом, частиною колективу (5)
 2. Беру участь в більшості видів діяльності (4)
 3. Беру участь в одних видах діяльності і не беру участь в інших (3)
 4. Не відчуваю, що є членом групи (2)
 5. Живу і існую окремо від неї (1)
 6. Не знаю, важко відповісти (1)
2. Перейшли б Ви до іншої групи, якби випала така можливість (без зміни інших умов)?
 1. Так, дуже хотів би перейти (1)
 2. Швидше перейшов би, ніж залишився (2)
 3. Не бачу ніякої різниці (3)
 4. Швидше за все залишився б у своїй групі (4)
 5. Дуже хотів би залишитися в своїй групі (5)
 6. Не знаю, важко сказати (1)
3. Які взаємовідносини між членами Вашої групи?
 1. Краще, ніж в більшості колективів (3)
 2. Приблизно такі ж, як і в більшості колективів (2)
 3. Гірші, ніж в більшості колективів (1)
 4. Не знаю, важко сказати (1)
4. Які у Вас взаємовідносини з керівництвом?
 1. Кращі, ніж в більшості колективів (3)
 2. Приблизно такі ж, як і в більшості колективів (2)
 3. Гірші, ніж в більшості колективів (1)
 4. Не знаю. (1)
5. Яке відношення до справи (навчання, виконання службових обов'язків і т.д.) у вашому колективі?
 1. Краще, ніж в більшості колективів (3)
 2. Приблизно таке ж, як і в більшості колективів (2)
 3. Гірше, ніж в більшості колективів (1)
 4. Не знаю (1)

Аналіз індивідуальних результатів. Максимальна сума балів (19) відповідає суб'єктивній оцінці рівня групової згуртованості як

високого, клас є дуже привабливим для школяра, всі учні відчують сильну прихильність і симпатію один до одного.

18-13 – рівень вище середнього, більшість учнів відчують симпатію і прихильність один до одного, проте є випадки неприязні та незадоволення.

12 балів – середній рівень групової згуртованості, половина учнів симпатизують один одному, решта ставиться до класу без особливої приязні.

11-6 балів – рівень нижче середнього, учні здебільшого не відчують прихильності і симпатії один до одного, клас викликає більше негативних ніж позитивних почуттів.

5 балів – низький рівень групової згуртованості, більшість учнів ставляться один до одного неприязно, низькі показники свідчать про відсутність процесу інтеграції, ставлення школяра до класу негативне, особа упевнена у відсутності згуртованості, в роз'єднаності та індивідуалістичності членів групи.

На основі індивідуальних результатів опитування роблять загальну оцінку групової згуртованості в класі. Для цього всі результати заносять у зведену таблицю:

Групова матриця результатів для визначення індексу групової згуртованості групи

№ п/п	Прізвище	Номер запитань					Загальна сума балів
		1	2	3	4	5	
1.							
2.							
3.							
4.							
5.							
6.							
7.							
8.							
9.							
Середнє арифметичне							

Аналіз групової матриці результатів.

19 балів – високий рівень групової згуртованості, всі студенти відчують сильну прихильність і симпатію один до одного.

18-13 балів – рівень вище середнього, більшість студентів відчують симпатію і прихильність один до одного, проте є випадки неприязні та незадоволення.

12 балів – середній рівень групової згуртованості, половина студентів симпатизують один одному, решта ставиться до групи без особливої приязні.

11-6 балів – рівень нижче середнього, студентів здебільшого не відчують прихильності і симпатії один до одного.

5 балів – низький рівень групової згуртованості, більшість студентів ставляться один до одного неприязно.

ТЕМА 14. Психологія педагогічної діяльності та особистості вчителя

I. Питання, які виносяться на практичне заняття.

1. Значення та особливості професії вчителя.
2. Поняття про психологію педагогічної праці, педагогічну діяльність. Компоненти педагогічної діяльності.
3. Рівні результативності діяльності вчителя.
4. Структурна – ієрархічна модель особистості вчителя.
5. Педагогічні здібності вчителя та їх види.
6. Поняття про педагогічну майстерність, основні складові та шляхи формування.
7. Педагогічне спілкування та його функції. Стилі педагогічного спілкування.
8. Психологічні особливості педагогічного колективу.

Література: [3; 11; 12; 13; 14; 18; 20; 22; 23; 25; 27; 30; 32; 45; 54; 59; 62; 63; 67; 74]

Поясніть основні поняття: педагогічна діяльність, педагогічна праця, педагогічні здібності, педагогічний такт,

педагогічна майстерність, психологічний клімат, педагогічне спілкування, згуртованість педагогічного колективу.

Теми доповідей і рефератів

1. Особистісне спілкування вчителя і учнів як один із аспектів педагогічної майстерності.
2. Педагогічні конфлікти: чинники, розвиток та шляхи подолання. Методи профілактики і психогієни конфліктів.
3. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів у педагогів.
4. Психологічні бар'єри в професійній діяльності вчителя.
5. Особливості педагогічної оцінки у різні вікові періоди (порівняльний аналіз).
6. Педагогічна діяльність педагога, її творчий характер. Особливості педагогічної творчості.
7. Особливості зв'язку між поняттями: мистецтво спілкування, майстерність спілкування, талант спілкування, артистизм спілкування, наука спілкування (встановити та порівняти).
8. Шляхи цілеспрямованого педагогічного впливу на соціальні установки дітей.
9. Міжособистісне розуміння і його роль в педагогічному спілкуванні.
10. Психологічні особливості педагогічного спілкування як засобу управління процесом виховання учнів.
11. Вплив стилю педагогічного спілкування вчителя на ефективність учбової діяльності учнів.
12. Особливості взаємовідносин вчителів та створення позитивного психологічного клімату в колективі педагогів.

II. Індивідуальна робота студентів.

1. Якими особистісними рисами повинен володіти вчитель?
2. У чому полягає відмінність понять педагогічна праця та педагогічна діяльність вчителя?
3. Що є предметом, продуктом та результатом педагогічної діяльності вчителя?

-
-
4. Які компоненти педагогічної діяльності Ви знаєте?
 5. У чому полягає структурна – ієрархічна модель особистості вчителя за Л. М. Мітіной.
 6. Що таке педагогічні здібності вчителя? Назвіть види педагогічних здібностей.
 7. Як співвідносяться педагогічні здібності та педагогічні вміння?
 8. Назвіть групи вмінь вчителя.
 9. Що таке педагогічна майстерність? Назвіть основні складові педагогічної майстерності.
 10. Доведіть, що самоосвіта та самовиховання вчителя є умовою його успішної педагогічної діяльності.
 11. Як стиль педагогічного спілкування впливає на ефективність навчальної діяльності та міжособистісні відносини в колективі учнів. Охарактеризуйте відомі Вам стилі педагогічного спілкування.
 12. Як педагогічна оцінка впливає на навчальну діяльність та поведінку учнів.
 13. У чому полягає педагогічний такт вчителя і як він впливає на учбову діяльність та поведінку учнів.
 14. Що є психологічним кліматом педагогічного колективу?
 15. Від яких характеристик психологічного клімату педагогічного колективу залежить ефективність реалізації спільної діяльності?
 16. Охарактеризуйте показники згуртованості педагогічного колективу.

III. Розв'язання психологічних задач.

Задача 1. Урок біології в 7-ому класі веде молода вчителька. Через п'ять хвилин з гуркотом розчиняються двері і, нахабно крикнувши “можна ввійти”, на порозі зупиняються троє учнів. Вчителька просить їх вийти і увійти до класу як слід. Учні виходять у коридор. Через хвилину двері відкриваються знову і підлітки вже заповзають до класу.

Запитання. Сформулюйте виховну проблему і запропонуйте варіант її розв'язання.

Задача 2. Прочитайте. Керівники однієї з середніх шкіл практикують систематичне проведення відкритих уроків найбільш кваліфікованими вчителями. Вони заздалегідь попереджають молодих вчителів про те, який урок буде відкритим і що з нього слід винести для роботи.

– Відкритий урок, – говорить директор, – буде давати Неллі Петрівна. Врахуйте, вона є методистом, її уроки є зразковими; зверніть увагу, як вона будує урок, як планує час на уроці, як економно використовує кожну хвилину і стимулює активність всіх учнів, як організовує індивідуальну роботу.

– Наступний відкритий урок Віри Василівни буде зразковим для використання наочних посібників. Не кожен вчитель вміє правильно вирішувати питання про те, в якій мірі і в якій формі застосовувати наочність на уроках. Підготуйтеся до обговорення уроку Віри Василівни і постарайтеся з'ясувати всі ваші запитання про методику застосування наочності на уроках.

– Днями буде відкритий урок Костянтина Васильовича, майстра опитування. Подумайте над тим, що зазвичай ускладнює вас в опитуванні, і простежте, як вирішує ці методичні питання Костянтин Васильович. Зверніть увагу на те, який стиль взаємин використовує цей педагог, як він вміє врахувати внутрішній стан учнів і на основі цього будувати свою подальшу роботу з ними.

Запитання. Прослідкуйте, які компоненти педагогічної діяльності найкращим чином проявилися у діяльності вчителів. Аргументуйте свою відповідь.

Задача 3. Молода вчителька англійської мови, зайшовши у 7-й клас, побачила, що всі хлопці сидять в окулярах найрізноманітніших фасонів і кольорів. Учні, затамувавши подих, чекали “вибуху”. Але Ніна Іванівна нічого “не помітила”. Вона відкрила журнал і почала урок. Власник найоригінальнішого оптичного приладу вийшов до дошки. Усі почали читати текст, і хвилин через десять учні один за одним ховали окуляри, які їм заважали.

Запитання. Проаналізуйте дії вчителя. Чому учні не досягли мети? Що допомогло новому педагогу налагодити контакт з учнями? Які здібності виявила вчителька у цій ситуації?

Задача 4. Семикласники вирішили зірвати урок математики нового вчителя. Колишній дозволяв учитися абияк, ставив за слабкі відповіді гарні оцінки. Новий у своїх вимогах був твердий, здавалося, занадто суворий. Він не сподобався – учні почали з ним боротися, міркуючи: він нам робить погано.

– Ми йому робимо погано. Ініціатором бойкоту став Вітя І. – міцний, сильний, але не дуже працьовитий лідер. “Братки, – запропонував він, – математик заходить до класу, а ми його не бачимо. Зрозуміли?! Репетуємо, розмовляємо, пишемо, читаємо. Нехай хоч розірветься – не реагуємо”. Вчитель заходить до класу. На нього ніхто не звертає уваги. По очах хлопців, по фальшивій їх збудженості вчитель здогадується про бойкот.

Запитання. Чому виник конфлікт? Чи можна було його уникнути? Якими особистими якостями повинен володіти вчитель, щоб правильно зорієнтуватися в подібній ситуації? Що робити вчителю? Запропонуйте свій варіант вирішення конфлікту.

Задача 5. Тетяна закінчила 9-й клас і за відмінні успіхи у навчанні отримала атестат з відзнакою. Але так трапилося в житті, що родина переїхала, і 10-й клас дівчина відвідувала в іншій школі. Зустріли її в новому класі добре, але через місяць батьки були вражені появою негативних оцінок у щоденнику доньки. Свої невдачі Тетяна пояснювала тим, що побоюється вчительки, соромиться запитати, коли щось не розуміє на уроці. Батьки вирішили poradитися з класним керівником. Розмова відбулася. На наступному ж уроці фізики розгнівана вчителька посварила дівчинку за те, що та, мовляв, передає батькам усякі плітки і пригрозила, що викличе комісію для перевірки знань Тетяни. Вчителька кілька разів протягом уроку вигукувала: “Треба ж, засумнівалася в моїй оцінці! Та мене перевіряли...” і перерахувала усіх, хто колись був у неї на уроці. Дівчинка, засоромлена і пригнічена, сиділа в класі і не могла підняти очі. Батьки спробували поговорити з учителькою, але це лише загостило конфлікт.

Запитання. Чому виник конфлікт? Чи можна було його уникнути? Запропонуйте свій варіант вирішення цієї проблеми.

Задача 6. Контрольну роботу в 9-му класі написали погано. Вчителька аналізувала, думала про причини, шукала їх сама. Коли черга дійшла до Віктора С., вона без пояснень попросила щоденник, щоб виставити “незадовільно”. Юнак не погодився. Вчителька, підвищивши голос, повторила вимогу. У відповідь – мовчання. У настороженій тиші класу пролунав вирок: “Твоїй впертості я не дивуюся, брат твій точно такий же. Недарма, очевидно, і батько від вас пішов, від таких синів утечеш мимоволі...”. Могильна тиша тяжко опустилася на урок. Клас зовсім стих, а Віктор піднявся і сказав: “Батько Вам розповість, чому він пішов... Я його про це попрошу. Спеціально для Вас...”.

Запитання. В чому Ви бачите головну причину того, що трапилося? Які принципи педагогічного такту були порушені? У чому Ви не згодні з учителькою?

Задача 7. Десятикласники пишуть контрольну роботу. Один з них підглядає у зошит і намагається списувати. Вчитель робить учню зауваження і намагається забрати зошит. Учень ховає зошита у портфель і твердо відповідає: – Не віддам! І скільки вчитель не наполягав, все було марно. Довелося хлопця виставити за двері, а в журнал поставити двійку. Лише пізніше з’ясувалося, що зошит був з іншого класу, і юнакові не хотілося підводити товариша.

Запитання. Доведіть, що така ситуація є конфліктом. Чи залишився конфлікт вирішеним. Оцініть “дотримання педагогом правил поведінки в конфлікті”.

Задача 8. Хтось із учнів з останнього ряду голосно свиснув.

– Хто свиснув? Це ти? – звертається до Сашка Андрій Петрович.

– Ні, не я! Чому обов’язково я?

– А хто ж, крім тебе, може таке зробити? Тоді скажи, хто, якщо не ти?

– Я не знаю, хто.

– А-а! Не скажеш? Отже, ти, давай свій щоденник!

Сашко відмовляється і повторює, що він ні в чому не винен, але Андрій Петрович силою відбирає у нього щоденник, записує, що він “свистів на уроці”, і виганяє з класу.

Запитання. Порушення яких принципів педагогічного такту стала причиною виникнення конфлікту? Якими професійними і особистісними якостями повинен володіти педагог, щоб правильно вирішити проблему?

Задача 9. Вчитель (молодий фахівець) прийшов працювати у третьому класі, де до нього працював інший вчитель. Учні стали отримувати нижчі оцінки, ніж попереднього навчального року. На перших батьківських зборах батьки учнів у брутальній формі стали висувати претензії до вчителя. Створилася конфліктна ситуація.

Запитання. Що необхідно було зробити вчителю, щоб уникнути даної конфліктної ситуації? Як би вчинили Ви на місці вчителя?

Задача 10. Прочитайте та проаналізуйте дві ситуації. Учень прийшов до школи після хвороби. Хлопчик відвик від школи, нерішуче входить до класу. Вчителька радісно привітала його: “Діти, подивіться, Коля прийшов. Ну, як твоє здоров’я, Колю? Не болять нога? Добре. Тепер ходи обережно”. Потім, звертаючись до учнів, запитала: “Діти, куди ж ми посадимо Колю? Давайте виберемо йому найкраще місце”. Учні один поперед одного стали пропонувати хлопчикові місце поруч із собою. Коля стояв сяючий, радісний... Людність, теплота зустрічі підбадьорили його. Був і інший варіант зустрічі учня в подібній ситуації, при якій вчителька обмежилася тим, що суворо запитала: “Довідку приніс? Поклади на стіл!”.

Запитання. На основі своїх психолого-педагогічних знань спрогнозуйте, як будуть складатися стосунки між вчителькою та учнем у першому і в другому випадку?

Задача 11. Проаналізуйте ситуацію. Молода вчителька після кількох місяців роботи, яка її задовольняла і, здавалося, була успішною, раптом виявила, що учні погано знають навчальний матеріал. Вона зробила висновок про недостатність своєї вимогливості до учнів і з добрих міркувань вирішила “перебудуватися”: збільшила кількість домашніх завдань, стала суворіше запитувати. Проте результат виявився несподіваним: діти чинили опір її педагогічним діям. Вони стали виявляти невдоволення і відкрито неповагу до вчительки, поводитися з нею

грубо навіть при директорові. Вона кричала на учнів, а у відповідь бачила перед собою людей, які її цілком не розуміли і вбачали в ній ворога. Молода вчителька змушена була зізнатися у своєму безсиллі: “Я не знаю, що відбувається в класі...”.

Запитання. Що, на Вашу думку, стало причиною конфлікту між учнями і вчителькою. Як діяти у даній ситуації вчителю?

Задача 12. На одному з уроків математики у 10 класі новий учень, який нещодавно був переведений з іншої школи, самовпевнений юнак не без здібностей і тому сподіваючись “проскочити”, після чергової, цілком заслуженою двійки тут же біля дошки нагрубив вчительці: – Ну, Варвара Борисівна, зарубайте собі на носі, більше я до вашої математики і не доторкнуся. – Ну, Голубєв, – тут же з усмішкою під регіт класу відповіла вчителька, – стану я через вашу математику ніс собі калічити.

Запитання. Чи можна сказати, що у наведеному фрагменті є конфліктна ситуація? Доведіть. Якщо ні, виявіть, яким способом він є вирішеним. Оцініть дотримання педагогом правил поведінки в конфлікті.

Задача 13. Вітя, вихованець притулку, – вразливий хлопчик. Одного разу він отримав трійку з улюбленого предмета – історії і дуже засмутився. Повернувшись до притулку, він ні про що більше думати не міг, крім цієї нещасливої трійки. Під час проведення зборів вихованців Вітя сидів і машинально складав і розкладав якийсь папірець, а сам думав про те що трапилось. – Що ти там робиш? Чому не слухаєш? – Обрушився на нього вихователь. – Ти став погано поводитися ... – Ну і що ж! – зухвало буркнув Вітя. – Як ти розмовляєш з вихователем? Встань! – А чого мені вставати? Я нічого не зробив ... – Ах, так? Ну, тоді виходь звідси! – Не піду ... – Ні, підеш... – Не піду! – вже з плачем крикнув Вітя. Але вихователь, не звертаючи увагу на його протести і несхвальний шепіт всіх вихованців, виштовхав Вітю за двері.

Запитання. Розгляньте цей конфлікт. Визначте стратегію поведінки в конфлікті всіх його учасників. Оцініть дотримання педагогом правил поведінки в конфлікті. Запропонуйте свій варіант вирішення даного конфлікту.

Задача 14. У двох класах учні залишили не витертими класні дошки. Перший учитель, прийшовши на урок, накричав на учнів, наказав черговому витерти дошку і в роздратованому стані почав заняття.

Другий учитель вчинив інакше. Він сам спокійно й ретельно витер дошку й сказав: “Якщо вам важко витирати дошку, попередьте мене заздалегідь. Я приходи-тиму раніше і витиратиму дошку, щоб не втрачати часу”.

Запитання. 1. Порівняйте поведінку двох учителів. Хто з них, на вашу думку, вчинив правильно? Обґрунтуйте відповідь.

2. У якому випадку спілкування педагога з учнями ефективніше? Чому?

3. Майстерність якого педагога вища?

Задача 15. Учитель веде урок. Раптом відчиняються двері, і до кабінету заходить колега. Не звертаючи ніякої уваги на вчителя, він підходить до столу і починає там щось шукати. Потім мовчки виходить, але невдовзі знову повертається і продовжує шукати.

Запитання. Якою буде ваша реакція? Чому? Чи може педагог порушувати правила професійної етики у стосунках із колегою? Який варіант поведінки вчителя в цій ситуації найоптимальніший?

VI. Самостійна робота студентів.

Випробуйте запропоновані методики.

Методика “Рівень конкурентоздатності”

(В. Андрєєва)

Конкурентоздатність – це динамічне, системне, багаторівневе особистісне утворення, що забезпечує внутрішню впевненість у собі, гармонію з собою і навколишнім світом, характеризується вищим рівнем прояву здібностей та можливостей людини.

Конкурентоздатна особистість – це особистість, для якої характерне прагнення і здатність до високої якості та ефективності своєї діяльності, а також до лідерства в умовах змагальності, суперництва і напруженої боротьби зі своїми конкурентами.

Конкурентоздатна особистість включає в себе наступні властивості і особливості особистості:

-
- високий рівень працездатності;
 - прагнення до якісного кінцевого результату;
 - стресостійкість, здатність долати труднощі;
 - творче ставлення до справи, праці;
 - прагнення до професійного самовдосконалення;
 - здатність до прийняття відповідальних, часом ризикованих рішень;
 - комунікабельність, здатність до кооперації, співпраці, співтворчості;
 - здатність до швидкого освоєння нової справи;
 - здатність до самоосвіти, самореалізації, саморозвитку.

Інструкція. Прочитайте уважно 30 тверджень. Виберіть один із п'яти альтернативних варіантів відповідей на кожне із тверджень.

Стимульний матеріал для дослідження

1. Я точно знаю, чого хочу досягти в найближчі два-три роки:
 - а) так;
 - б) швидше так;
 - в) важко сказати;
 - г) швидше ні;
 - д) ні.
2. Я ціную ділових, практичних і завзятих людей:
 - а) так;
 - б) скоріше так;
 - в) важко сказати;
 - г) швидше ні;
 - д) ні.
3. Я точно знаю в якій сфері можу пристойно заробити:
 - а) так;
 - б) скоріше так;
 - в) важко сказати;
 - г) скоріше ні;
 - д) ні.
4. У мене завжди досить енергії, щоб довести розпочату справу до кінця:
 - а) так;

-
- б) швидше так;
в) коли як;
г) швидше ні;
д) ні.
5. Я легко стомлююся:
а) так;
б) швидше так;
в) коли як;
г) швидше ні;
д) ні.
6. Мої батьки і вчителі вважали мене старанним та справним:
а) так;
б) скоріше так;
в) коли як;
г) швидше ні;
д) ні.
7. Мені часто вдається знайти несподівано просте і навіть оригінальне вирішення проблеми, яка здається нерозв'язуваною:
а) так;
б) порівняно часто;
в) коли як;
г) рідко;
д) ні.
8. Я швидко оволодіваю новими видами діяльності:
а) так;
б) частіше всього так;
в) коли як;
г) не завжди;
д) ні.
9. Я часто буваю ініціатором нововведень в нашому колективі:
а) так;
б) швидше за все так;
в) іноді;
г) дуже рідко;
д) ні.

-
-
10. Я здатний на ризик, навіть якщо шанси на успіх невеликі:
- а) так;
 - б) швидше так;
 - в) коли як;
 - г) швидше ні;
 - д) ні.
11. Мої друзі вважають мене рішучою людиною:
- а) так;
 - б) швидше так;
 - в) коли як;
 - г) швидше ні;
 - д) ні.
12. Купуючи дорогоцінну, але необхідну мені річ, я приймаю рішення сам, покладаючись на свій смак:
- а) так;
 - б) дуже часто так;
 - в) коли як;
 - г) часто раджусь;
 - д) раджусь практично завжди.
13. Я висловлюю свою думку, навіть якщо вона комусь не подобається:
- а) так;
 - б) швидше так;
 - в) коли як;
 - г) швидше ні;
 - д) ні.
14. В дискусіях та суперечках мені частіше всього вдається наполягти на своєму:
- а) так;
 - б) швидше так;
 - в) коли як;
 - г) швидше ні;
 - д) ні.
15. Приймаючи відповідальне рішення, я покладаюся тільки на себе ні з ким не раджусь:
- а) так;

-
- б) частіше всього так;
в) коли як;
г) частіше всього ні;
д) ні.
16. В колі друзів подобається і вдається бути в центрі уваги:
а) так;
б) швидше так;
в) коли як;
г) іноді;
д) ні.
17. Мені легко вдається встановлювати контакт з новими для мене людьми:
а) так;
б) порівняно часто;
в) коли як;
г) рідко;
д) ні.
18. Я вважаю за краще брати відповідальність на себе, керуючи людьми, а не підпорядковуватись комусь:
а) так;
б) швидше так;
в) коли як;
г) швидше ні;
д) ні.
19. Я систематично займаюся самоосвітою, саморозвитком своїх особистісних якостей:
а) так;
б) швидше за все, так;
в) коли як;
г) дуже рідко;
д) ні.
20. Я веду щоденник, де планую своє життя, аналізую свої помилки:
а) так;
б) часто;
в) періодично;

-
- г) дуже рідко;
д) ні.
21. Якщо я чогось добився, то завдяки самоосвіті та саморозвитку:
а) так;
б) швидше за все, так;
в) мені важко відповісти;
г) швидше за все;
д) ні.
22. Ввечері після робочого дня я засинаю:
а) дуже швидко;
б) порівняно швидко;
в) коли як;
г) іноді страждаю безсонням;
д) часто страждаю безсонням.
23. Якщо мені хтось наговорить грубощів, я швидко забуваю про це:
а) так;
б) швидше так;
в) коли як;
г) швидше ні;
д) ні.
24. Я прагну і мені вдається не втягувати себе в конфлікти:
а) так;
б) швидше за все, так;
в) коли як;
г) швидше за все, ні;
д) ні.
25. Чи вважають Вас друзі, колеги по роботі людиною з “перспективою” (в плані професійного росту)?
а) так;
б) швидше так;
в) коли як;
г) швидше ні;
д) ні.

-
-
26. Як часто за своєю ініціативою Ви приймаєте участь в дискусіях, семінарах, конференціях?
- а) часто;
 - б) порівняно часто;
 - в) періодично;
 - г) порівняно рідко;
 - д) не приймаю участі.
27. В професійному плані (в плані професійного самовизначення та підвищення кваліфікації) за останні два роки я просунувся вперед:
- а) так;
 - б) швидше за все, так;
 - в) важко сказати;
 - г) швидше за все, ні;
 - д) ні.
28. Я вважаю, що роботу потрібно виконувати або старанно і якісно, або не виконувати взагалі:
- а) так;
 - б) частіше за все так;
 - в) не кожна робота вимагає однакової старанності;
 - г) мені не все в однаковій мірі вдається робити якісно;
 - д) я роблю все швидко, але не досить якісно.
29. Я можу одну й ту ж роботу неодноразово переробляти, якісно покращувати:
- а) так;
 - б) частіше за все так;
 - в) коли як;
 - г) швидше ні;
 - д) ні.
30. Чи буди у Вас випадки, щоб виконану роботу Ваш керівник попросив переробити ще раз?
- а) такого я щось не пригадую;
 - б) дуже рідко;
 - в) періодично;
 - г) порівняно часто;
 - д) дуже часто.

Обробка та аналіз результатів. Обрані варіанти відповідей оцінюються у такий спосіб: “а” – 5 балів, “б” – 4 бали, “в” – 3 бали, “г” – 2 бали, і “д” – 1 бал. Потім бали усі сумуються. Сума набраних балів може знаходитися в інтервалі від 30 до 150 балів. Відповідно до набраних балів визначається рівень конкурентоздатності.

Співвіднесіть набране Вами число балів з таблицею.

Бали	Рівень конкурентоздатності
30 - 42	1 – дуже низький
43 - 57	2 - низький
58 - 70	3 – нижчий за середній
71 - 83	4 – трохи нижчий за середній
84 - 96	5 – середній
97 - 109	6 – ледь вищий за середній
110 - 122	7 – вищий за середній
123 - 137	8 – високий
138 - 150	9 – дуже високий

Методика

“Визначення особистісних чинників професійної діяльності” (Дж. Холланда)

Відповідно до типології особистості американського психолога Дж. Холланда розрізняють шість психологічних типів людей: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенціональний (стандартний), заповзятливий, артистичний. Кожен тип характеризується певними особливостями темпераменту, характеру і т.п. Певному психологічному типу особистості відповідають професії, у яких людина може досягти найбільшого успіху.

Інструкція. “Припустимо, що після відповідного навчання Ви можете працювати за будь-якою спеціальністю. Але якщо б Вам довелося обирати між двома можливостями, то чому б Ви надали перевагу? Обведіть кружечком обрану Вами відповідь на реєстраційному бланку”.

Бланк відповідей

Прізвище, ім'я, по батькові _____

ТИП ОСОБИСТОСТІ					
реалістичний	інтелектуальний	соціальний	конвенціональний	заповзятливий	артистичний
1а	1б	2а		2б	3а
3б	4а		4б	5а	5б
6а			6б	7а	
	7б	8а			8б
9а		9б	10а	10б	11а
	11б	12а	12б	13а	
13б	14а	14б	15а		15б
16а	16б	17а		17б	18а
18б	19а		19б	20а	20б
21а			21б	22а	
	22б	23а			23б
24а		24б	25а	25б	26а
	26б	27а	27б	28а	
28б	29а	29б	30а		30б
31а		31б	32а	32б	
	33а	33б	34а		34б
35а	35б	36а		36б	37а
37б	38а		38б	39а	39б
40а			40б	41а	
	41б	42а			42б

Опитувальник Дж. Холланда

1а Інженер-технолог
 2а Завуч з позакласної роботи
 3а Дизайнер
 4а Вчений-хімік
 5а Політичний діяч
 6а Повар
 7а Адвокат
 8а Вихователь
 9а В'язальник
 10а Нотаріус
 11а Перекладач художньої літератури
 12а Педіатр
 13а Завідуючий магазином
 14а Філософ
 15а Програміст
 16а Садівник

1б Конструктор
 2б Голова профспілкового комітету
 3б Кресляр
 4б Бухгалтер
 5б Письменник
 6б Наборщик
 7б Редактор наукового журналу
 8б Художник по кераміці
 9б Санітарний лікар
 10б Постачальник
 11б Лінгвіст
 12б Статистик
 13б Фотограф
 14б Психіатр
 15б Карикатурист
 16б Метеоролог

17а Вчитель	17б Командир загону
18а Художник по металу	18б Маляр
19а Гідролог	19б Ревізор
20а Завідуючий господарством	20б Диригент
21а Інженер-електронщик	21б Секретар-друкарка
22а головний зоотехнік	22б Зоолог
23а Спортивний лікар	23б Фельєтоніст
24а Водій тролейбусу	24б Медсестра
25а Копіювальник	25б Директор
26а Архітектор	26б Математик
27а Працівник дитячої кімнати міліції	27б Рахівник
28а Голова агрооб'єднання	28б Агроном
29а Біолог	29б Офтальмолог
30а Науковий працівник музею	30б Скульптор
31а Стенографіст	31б Логопед
32а Економіст	32б Менеджер
33а Науковий працівник музею	33б Консультант
34а Коректор	34б Критик
35а Радіооператор	35б Спеціаліст ядерної фізики
36а Лікар	36б Дипломат
37а Актор	37б Телеоператор
38а Археолог	38б Експерт
39а Закрійник-модельєр	39б Декоратор
40а Годинникар	40б Монтажник
41а Режисер	41б Учений
42а Психолог	42б Поет

Обробка результатів. Підраховується кількість позначених у реєстраційному бланку відповідей з кожного стовпчика окремо. Стовпчик, який містить найбільшу кількість позначених відповідей, вказує на певний тип особистості за Дж. Холландом.

Характеристика професійних типів особистості за Дж. Холландом

1. Реалістичний тип. “Чоловічий” тип. Характеризується високою емоційною залежністю, орієнтований на сьогоднішній день. Надає перевагу конкретним об'єктам та їхньому використанню. Вибирає заняття, які вимагають моторних навичок (постійний рух), вправності. Надає перевагу професіям із конкретними завданнями: механік, водій, інженер, агроном. Характерними є невербальні

здібності, розвиток моторних навичок, просторової уяви (читання креслень). Має шанси досягти успіху в таких галузях, як фізика, економіка, кібернетика, хімія, спорт.

2. Інтелектуальний тип. Характерний аналітичний розум, незалежність і оригінальність суджень. Переважають теоретичні й естетичні цінності. Орієнтується на розв'язання інтелектуальних творчих завдань. Найчастіше обирає наукові професії. Структура інтелекту гармонійна: розвинуті вербальні та невербальні здібності. Характеризується високою активністю, але в діяльності на спілкування не налаштований. У розмовах найчастіше є передавачем інформації, головню – інтроверт. Бажані сфери діяльності: математика, географія, геологія, творчі професії.

3. Соціальний тип. Вирізняється вираженими соціальними вміннями (вміння спілкуватися, прагнення до лідерства), потребами в численних соціальних контактах. Незалежний від оточення, успішно пристосовується до обставин. Емоційний та чутливий. У структурі інтелекту успішно виражені вербальні здібності. Має прагнення повчати і виховувати усіх навколо, здатність до співчуття і співпереживання. Бажані сфери діяльності: психологія, медицина, педагогіка.

4. Конвенціональний тип. Надає перевагу структурованій діяльності, роботі за інструкцією, певними алгоритмами. Є здібності до переробки конкретної, рутинної (цифрової) інформації. Підхід до проблем має стереотипний характер. Риси характеру: консерватизм, підпорядкованість, залежність. У поведінці та спілкуванні дотримується стереотипів, дотримується традицій. Слабкий організатор і керівник. Найчастіше переважають невербальні (особливо лічильні) здібності. Бажані такі спеціальності: бухгалтер, фінансист, товарознавець, економіст, діловод, друкарка, канцелярської службовець.

5. Заповзятливий тип. Обирає цілі та завдання, які дають змогу виявити енергію, імпульсивність, ентузіазм. Рисами характеру є: прагнення до лідерства, потреба у визнанні, заповзятливість, деяка агресивність. Надає перевагу завданням, які пов'язані з керівництвом, особистим статусом. У структурі інтелекту переважають вербальні здібності. Не подобаються

заняття, які вимагають значної за обсягом праці, ретельності, моторних навичок, концентрації уваги. Найповніше реалізовується в професіях: дипломат, репортер, менеджер, директор, брокер, кооператор.

6. Артистичний тип. У взаєминах з оточенням спирається на свою уяву та інтуїцію. Притаманний емоційно складний погляд на життя. Риси характеру: незалежність у прийнятті рішень, оригінальність мислення. Зазвичай не живе за правилами і традиціями. Надає перевагу заняттям творчого характеру: музика, малювання, діяльність у сфері гуманітарних наук. Добре розвинуте сприймання і моторика. Високий рівень екстравертованості. У структурі інтелекту переважають вербальні здібності. Бажані сфери діяльності: історія, філологія, мистецтво.

Методика

“Експертне оцінювання стилю спілкування педагога”

(І. Юсупов)

Обладнання: бланки – опитувальники для 4-5 педагогів, ручки.

Методика проведення. Для того, щоб кількісно оцінити стиль спілкування педагога, потрібно залучити до дослідження 4-5 експертів (бажано педагогів такого самого рівня викладання). Кожний експерт працює окремо, після чого визначається середня оцінка.

Оцінювання проводиться за запропонованою шкалою, а під час обговорення необхідна зазначити, які самі дії педагога викликали ту чи іншу оцінку.

Бланк до методики

1.	Доброзичливість	7 6 5 4 3 2 1	Недоброзичливість
2.	Зацікавленість	7 6 5 4 3 2 1	Байдужість
3.	Заохочення ініціативи тих, кого навчають	7 6 5 4 3 2 1	Придушення ініціативи
4.	Відкритість (вільне вираження почуттів, відсутність “маски”)	7 6 5 4 3 2 1	Закритість (прагнення триматися за соціальну роль, страх своїх нестач, тривога за престиж)

5.	Активність (увесь час у спілкуванні, тримає учнів у “тонусі”)	7 6 5 4 3 2 1	Пасивність (не управляє процесом спілкування, пускає його на самоплин)
6.	Гнучкість (легко схоплює і вирішує виникли проблеми, конфлікти)	7 6 5 4 3 2 1	Жорстокість (не помічає змін у настрої аудиторії, спрямований на себе)
7.	Диференційованість (індивідуальний підхід) у спілкуванні	7 6 5 4 3 2 1	Відсутність диференційованості в спілкуванні (немає індивідуального підходу до учнів)

Обробка та інтерпретація результатів. Якщо середня оцінка експертів у межах 45-49 балів, то комунікативна діяльність педагога дуже напружена і схожа с моделлю активної взаємодії. Педагог досяг вершин своєї майстерності, вільно володіє аудиторією. Як диригент прекрасно розподіляє увагу, усі засоби спілкування органічно вступають у взаємодію з учнями. Усі займаються спільною справою, а заняття досягає поставленої мети.

35-44 бали – висока оцінка. В аудиторії панує дружня атмосфера. Всі учасники заняття зацікавлено спостерігають за педагогом або обговорюють поставлене питання. Активно висловлюються думки, пропонуються варіанти рішення проблеми. Стихійність відсутня. Педагог коректно спрямовує заняття, віддає належне гумору і дотепності учнів. Кожна вдала ідея схвалюється. Заняття проходить продуктивно, в активній взаємодії сторін.

20-34 бали – характеризують педагога як фахівця, що задовільно володіє прийомами спілкування. Його комунікативна діяльність досить вільна за формою, він легко входить у контакт з учнями, але не всіх охоплює своєю увагою. В імпровізованих дискусіях він спирається на найбільш активну частину учнів, інші виступають здебільшого в ролі спостерігачів. Заняття проходить активно, але не завжди досягається поставлена мета. Зміст заняття може мати менше значення, ніж форма спілкування. Тут можливі вияви

елементів моделей диференційованої уваги і негнучкого реагування.

11-19 балів – низька оцінка комунікативної діяльності. Має місце однобока спрямованість навчально-виховного впливу з боку педагога. Невидимі бар'єри спілкування заважають живим контактам сторін. Аудиторія пасивна, ініціатива пригнічується домінуючим станом педагога. Його стиль схожий на авторитарну або неконтактну модель спілкування.

При дуже низьких оцінках *7-10 балів* – будь яка взаємодія відсутня. Спілкування розвивається за моделями диктаторського або гіпореклексивного стилю. Воно за психологічним змістом є анонімним і практично не відрізняється від масової публічної лекції або програми радіо. Педагогічні функції обмежені лише інформаційною стороною.

Методика діагностики рівня емоційного вигорання (В. Бойко)

Емоційне вигорання – це вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на вибіркові психотравмуючі впливи. Представляє собою набутий стереотип емоційної, найчастіше професійної поведінки.

Ця методика дає змогу оцінити прояви синдрому за дванадцятьма основними симптомами, що зазвичай супроводжують три компоненти “професійного вигорання”. Перший компонент – “Напруження”, другий – компонент – “Резистенція”, третій компонент – “Виснаження”.

Обладнання: бланк опитувальника, ручка.

Методика проведення. Для того, щоб дізнатися, якою мірою у педагога сформувався психологічний захист у формі емоційного вигорання, психолог пропонує педагогові прочитати судження та відповісти “так” або “ні”. Слід звернути увагу на те, що коли йдеться про партнерів, то маються на увазі суб'єкти професійної діяльності (колеги, учні, адміністрація), з якими педагог працює щодня.

Час на виконання завдання не обмежується.

Блан опитувальника

<i>№ n/n</i>	<i>Твердження</i>	<i>Відповіді</i>	
		<i>Так</i>	<i>Ні</i>
1.	Організаційні недоліки на роботі постійно змушують нервуватися, переживати, напружуватися.		
2.	Нині я задоволений своєю професією не менше, ніж на початку кар'єри.		
3.	Я помилився (лася) у виборі професії або профілю діяльності (посідаю не свою посаду).		
4.	Мене турбує те, що я став (ла) гірше працювати (менш продуктивно, менш якісно, повільніше).		
5.	Теплота взаємодії з партнерами залежить від мого настрою.		
6.	Від мене як професіонала мало залежить благополуччя партнерів.		
7.	Коли я приходжу з роботи додому, то якийсь час (години дві-три) мені хочеться побути на одинці, щоб зі мною ніхто не спілкувався.		
8.	Коли я відчуваю втому чи напруження, то намагаюся якомога швидше вирішити проблеми партнера (звернути взаємодію).		
9.	Мені здається, що емоційно я не можу надати партнерам того, що вимагає професійний обов'язок.		
10.	Моя робота пригнічує емоції.		
11.	Я відверто втомився (лася) від людських проблем, із якими доводиться мати справу на роботі.		
12.	Буває, я погано засинаю (сплю) через переживання, пов'язані з роботою.		
13.	Взаємодія з партнерами потребує від мене великого напруження.		
14.	Робота з людьми приносить усе менше задоволення.		
15.	Я б змінив (ла) місце роботи, якби випала така нагода.		
16.	Мене часто засмучує те, що я не можу належними чином надати партнерові професійну підтримку, послугу, допомогу.		
17.	Мені завжди вдається запобігти впливу поганого настрою на ділові контакти.		

№ n/n	Твердження	Відповіді	
		Так	Ні
18.	Мене дуже засмучує, якщо щось нескладається у стосунках із діловим партнером.		
19.	Я настільки втомлююся на роботі, що вдома намагаюся спілкуватися якнайменше.		
20.	Через нестачу часу, втому або напруження, часто приділяю партнерові менше ніж треба уваги.		
21.	Інколи звичайнісінькі ситуації спілкування на роботі викликають роздратування.		
22.	Я спокійно приймаю обґрунтовані претензії партнерів.		
23.	Спілкування з партнерами спонукало мене цуратися людей.		
24.	Коли згадую деяких колег по роботі або партнерів, у мене псується настрій.		
25.	Конфлікти або розбіжності з колегами віднімають багато сил і емоцій.		
26.	Мені все важче встановлювати або підтримувати контакти з діловими партнерами.		
27.	Обстановка на роботі мені здається дуже важкою, складною.		
28.	У мене часто виникають тривожні очікування, пов'язані з роботою: щось повинно статися, як би не припуститися помилки; чи зможу зробити все, як слід; чи не скоротять тощо.		
29.	Якщо партнер мені неприємний, я намагаюся обмежити час спілкування з ним або менше приділяти йому уваги.		
30.	У спілкуванні на роботу я дотримуюсь принципу: "не роби людям добра, не одержиш зла".		
31.	Я охоче розповідаю домашнім про свою роботу.		
32.	Бувають дні, коли мій емоційний стан негативно впливає на результати роботи (менше роблю, знижується якість, трапляються конфлікти).		
33.	Часом я відчуваю, що треба виявити до партнера емоційну чуйність, але не можу.		
34.	Я дуже переживаю за свою роботу.		
35.	Партнерам по роботі віддаєш уваги і турботи більше, ніж одержуєш від них вдячності.		

№ n/n	Твердження	Відповіді	
		Так	Ні
36.	Коли згадую про роботу, мені зазвичай стає не по собі: починає колоти в ділянці серця, підвищується тиск, з'являється головний біль.		
37.	У мене добрі стосунки з безпосереднім керівником.		
38.	Я часто радію, коли бачу, що моя робота приносить користь людям.		
39.	Останнім часом (або як завжди), мене переслідують невдачі в роботі.		
40.	Деякі сторони (факти) моєї роботи викликають глибоке розчарування, зневіру.		
41.	Бувають дні, коли контакти з партнерами складаються гірше, ніж звичайно.		
42.	Я розглядаю погляди й інтереси ділових партнерів (суб'єктів діяльності) гірше ніж звичайно.		
43.	Утома від роботи призводить до того, що я намагаюся обмежити спілкування з друзями і знайомими.		
44.	Я зазвичай виявляю інтерес до особистості партнера, окрім того, що стосується справи.		
45.	Зазвичай я приходжу на роботу з новими силами, у добром настрої.		
46.	Я іноді ловлю себе на тому, що працюю з партнерами автоматично, без натхнення, запалу, ентузіазму.		
47.	По роботі зустрічаються настільки неприємні люди, що мимоволі бажаєш їм чого-небудь поганого.		
48.	Після спілкування з неприємними партнерами, у мене буває погіршення фізичного або психічного самопочуття.		
49.	На роботі я відчуваю постійні фізичні або психологічні перевантаження.		
50.	Успіхи в роботі надихають мене.		
51.	Ситуація на роботі здається мені безвихідною (майже безвихідною).		
52.	Я втратив (ла) спокій через роботу.		
53.	Упродовж останнього року була скарга (були скарги) на мою адресу з боку партнера (ів).		
54.	Мені вдається берегти нерви завдяки тому, що багато з того, що відбувається між мною і партнерами, я не беру близько до серця.		

№ n/n	Твердження	Відповіді	
		Так	Ні
55.	Я часто йду з роботи з негативними емоціями.		
56.	Я часто працюю через силу.		
57.	Колись я був (ла) більш чуйним (ною) і уважним (ною) до партнерів, ніж тепер.		
58.	У роботі з людьми керуюся принципом: не витрачай нерви, бережи здоров'я.		
59.	Інколи я йду на роботу з важким почуттям: як усе набридло, нікого б не бачити і не чути.		
60.	Після напруженого робочого дня я відчуваюся погано.		
61.	Контингент партнерів, із якими я працюю, дуже важкий.		
62.	Іноді мені здається, що результати моєї роботи не варті тих зусиль, які я витрачаю.		
63.	Якби мені поталанило з роботою, я був (ла) би щасливішим (ою).		
64.	Я в розпаче через те, що на роботі в мене серйозні проблеми.		
65.	Іноді я чиню щодо своїх партнерів так, як не хотів (ла) би щоб чинили стосовно мене.		
66.	Я засуджую партнерів, що розраховують на особливу легкість у спілкуванні, увагу.		
67.	Найчастіше після робочого дня у мене не вистачає сил на хатні справи.		
68.	Звичайно я кваплю час: скоріше б робочий день скінчився.		
69.	Стани, прохання, потреби партнерів мене щиро хвилюють.		
70.	Працюючи з людьми, я ставлю ніби екран, що захищає від чужих страждань та негативних емоцій.		
71.	Робота з людьми (партнерами) дуже розчарувала мене.		
72.	Щоб відновити сили, часто приймаю ліки.		
73.	Як правило, мій робочий день проходить спокійно і легко.		
74.	Мої вимоги до виконуваної роботи вищі за ті, що зумовлені обставинами.		
75.	Моя кар'єра склалася вдало.		
76.	Я дуже нервую через усе, що пов'язано з роботою.		

№ n/n	Твердження	Відповіді	
		Так	Ні
77.	Деяких із своїх постійних партнерів я не хотів (ла) би (б) бачити і чути.		
78.	Я схвалюю колег, що цілком присвячують себе людям (партнерам), забуваючи про власні інтереси.		
79.	Моя втома на роботі мало позначається (ніяке не позначається) на спілкування з домашніми і друзями.		
80.	Якщо трапляється нагода, я приділяю партнеру менше уваги, але так, щоб він цього не помітив.		
81.	Мене часто підводять нерви у спілкуванні з людьми на роботі.		
82.	До всього (майже до всього), що відбувається на роботі, я втратив (ла) інтерес, живе почуття.		
83.	Робота з людьми погано вплинула на мене як професіонала - зробила, нервовим (ою), злим (ою), притупила емоції.		
84.	Робота з людьми підриває моє здоров'я.		

Ключ до опитувальника:

“Напруження”	
1. Переживання психотравмуючих обставин	+1 (2), +13 (3), +25 (2), -37 (3), +49(10), +61 (5), -73 (5)
2. Незадоволеність собою.	-2 (3), +14 (2), +26 (2), -38 (10), -50 (5), +62 (5), +74 (3)
3. “Загнаність до клітки”	+3 (10), +15 (5), +27 (2), +39 (2), +51 (5), +63 (1), -75 (5)
4. Тривога і депресія	+4 (2), +16 (3), +28 (5), +40 (5), +52 (10), +64 (2), +76 (3)
<i>Разом по фазі “Напруження”</i>	
“Резистенція”	
1. Неадекватне вибіркоче емоційне реагування	+5 (5), -17 (3), +29 (10), +41 (2), +53 (2), +65 (3), +77 (5)
2. Емоційно-моральна дезорієнтація	+6 (10), -18 (3), +30 (3), +42 (5), +54 (2), +66 (2), -78 (5)
3. Розширення сфери економії емоцій	+7 (2), +19 (10), -31 (2), +43 (5), +55 (3), +67 (3), -79 (5)

4. Редукція професійних обов'язків	+8 (5), +20 (5), +32 (2), -44 (2), +56(3), +68 (3), +80 (10)
<i>Разом по фазі "Резистенція"</i>	
"Виснаження"	
1. Емоційний дефіцит	+9 (3), +21 (2), +33 (5), -45(5), +57(3), -69 (10), +81 (2)
2. Емоційна відчуженість	+10 (2), +22 (3), -34 (2), +46 (3), +58 (5), +70 (5), +82 (10)
3. Особистісна відчуженість (деперсоналізація)	+11 (5), +23 (3), +35 (3), +47 (5), +59 (5), +71 (2), +83 (10)
4. Психосоматичні та психовегетативні порушення	+12 (3), +24 (2), +36 (5), +48 (3), +60 (2), +72 (10), +84 (5)
<i>Разом по фазі "Виснаження"</i>	
Підсумковий показник	

Інтерпретація результатів.

Перший компонент – **"Напруження"** – характеризується відчуттям емоційної виснаженості, втоми, викликаної власною професійною діяльністю.

Це знаходить вияв у таких симптомах, як:

- 1) переживання психотравмуючих обставин – людина сприймає умови роботи та професійні міжособистісні стосунки як психотравмуючі;
- 2) незадоволеність собою – незадоволеність власною професійною діяльністю і собою як професіоналом;
- 3) "загнаність до клітки" – відчуття безвихідності ситуації, бажання змінити роботу чи професійну діяльність взагалі;
- 4) тривога й депресія – розвиток тривожності у професійній діяльності, підвищення нервовості, депресивні настрої.

Другий компонент – **"Резистенція"** – характеризується надмірним емоційним виснаженням, що провокує виникнення та розвиток захисних реакцій, які роблять людину емоційно закритою, відстороненою, байдужою. На такому тлі будь-яке емоційне

залучення до професійних справ та комунікацій викликає у людини відчуття надмірної перевтоми.

Це знаходить вияв у таких симптомах, як:

- 1) неадекватне вибіркоче емоційне реагування – неконтрольований вплив настрою на професійні стосунки;
- 2) емоційно-моральна дезорієнтація – розвиток байдужості у професійних стосунках;
- 3) розширення сфери економії емоцій – емоційна замкненість, відчуження, бажання згорнути будь-які комунікації;
- 4) редукція професійних обов'язків – згортання професійної діяльності, прагнення якомога менше часу витратити на виконання професійних обов'язків.

Третій компонент – **“Виснаження”** – характеризується психофізичною перевтомою людини, спустошеністю, нівелюванням власних професійних досягнень, порушенням професійних комунікацій, розвитком цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися з робочих питань, розвитком психосоматичних порушень.

Тут виявляються такі симптоми, як:

- 1) емоційний дефіцит – розвиток емоційної чуттєвості на тлі перевиснаження, мінімізація емоційного внеску у роботу, автоматизм та спустошення людини при виконанні професійних обов'язків;
- 2) емоційне відчуження – створення захисного бар'єру у професійних комунікаціях;
- 3) особистісне відчуження (деперсоналізація) – порушення професійних стосунків, розвиток цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися при виконанні професійних обов'язків, та до професійної діяльності взагалі;
- 4) психосоматичні та психовегетативні порушення – погіршення фізичного самопочуття, розвиток таких психосоматичних та психовегетативних порушень, як розлади сну, головні болі, проблеми з артеріальним

тиском, шлункові розлади, загострення хронічних хвороб тощо.

Показник кожного симптому має межі від 0 до 30 балів:

9 і менше – симптом не склався;

10-15 балів – симптом у стані становлення;

16 і більше балів – симптом склався.

Симптоми з показниками 20 і більше балів належать до домінуючих у фазі або в синдромі в цілому.

Подальший аналіз – це усвідомленн фаз розвитку стресу – “напруження, “резистенції” та “ виснаження”. У кожній з них оцінка можлива в межах від 0 до 120 балів. За кількісними показниками можна зробити висновок про ступінь сформованості кожної фази:

36 і менше балів – фаза не сформувалася;

37-60 – балів – фаза на стадії формування;

61 і більше балів – фаза сформована.

Підсумовуються результати за такою схемою:

- які симптоми домінують;
- якими домінуючими або сформованими симптомами супроводжується “виснаження”;
- чи можна пояснити “виснаження” чинниками професійної діяльності, що ввійшли до симптоматики “вигорання”, суб’єктивними чинниками тощо.
- який симптом (які симптоми) найбільше ускладнює (ють) емоційний стан особистості;
- у яких напрямках слід впливати на виробничі обставини, щоб зменшити нервові напруження;
- які ознаки і аспекти поведінки самої особистості потрібно коригувати, щоб “емоційне вигорання” не ускладнювало її життя, професійну діяльність і спілкування з партнерами.

Методика на визначення способу розв’язання проблемної ситуації

Вибір того чи іншого способу розв’язання кожної з пропонуванх ситуацій, а їх чотири варіанти – А, Б, В, Г, залежить від того, як зрозуміла людина запропоновану ситуацію, як

зорієнтувалася на власний соціальний досвід, якими домінуючими інтересами й мотивами керується при відповіді.

Методика вимірює чотири типи нахилів або орієнтацій педагога на виявлення власної позиції у взаєминах з людьми. Це:

Д – орієнтація на інтереси справи;

П – орієнтація на психологічний клімат і взаємини в колективі;

С – орієнтація на себе самого;

О – орієнтація на офіційну субординацію.

Орієнтація на інтереси справи (Д) відбиває мотиви, пов'язані з діяльністю: захоплення процесом роботи, прагнення до пізнання, оволодіння новими навичками й уміннями, зацікавленість у кінцевому результаті, висока продуктивність діяльності.

Орієнтація на психологічний клімат і взаємини в колективі (П) визначається потребою особистості в спілкуванні, в прагненні педагога підтримувати доброзичливі взаємини з колегами й учнями. Такий педагог виявляє інтерес до спільної діяльності, хоча не завжди сприяє її успішному завершенню. Іноді фактична допомога вчителя може бути мінімальною.

Орієнтація на себе самого характеризується перебільшенням мотивів власного добробуту. Переважно це – прагнення до особистої першості, власного престижу. Як правило, така людина частіше буває зайнята собою, своїми емоціями, почуттями і рідко реагує на запити, потреби оточуючих ї людей. Часто такий педагог байдужий до своїх колег, до емоцій вихованців.

Орієнтація на офіційну субординацію (О) визначається прагненням людини сумлінно виконувати вимоги керівника. Як правило, такий педагог орієнтується на думку адміністрації, рідко висловлює власні пропозиції, не враховую думок своїх колег та вихованців.

Інструкція. Уважно прочитайте наведені ситуації. Оберіть один із варіантів відповіді їх розв'язання.

Ситуація 1. Завуч, обминаючи вас, дає термінове завдання вашому вихованцеві, який у цей час уже виконує відповідальне доручення. Ви і завуч вважаєте свої доручення невідкладними. Оберіть оптимальний для вас варіант виходу з проблеми.

-
-
- А. Не піддаючи сумніву завдання завуча, буду суворо дотримувати посадової субординації, запропоную вихованцеві відкласти виконання поточної роботи, дорученої мною напередодні.
- Б. Все залежить від того, наскільки для мене є авторитетним завуч.
- В. Висловлю учневі свою незгоду із завданням завуча, попереджу його, що в майбутньому у подібних випадках буду відміняти завдання, що доручається без згоди зі мною.
- Г. В інтересах справи запропоную учневі виконати прийняте на себе доручення.

Ситуація 2. У найнапруженіший період – кінець чверті, коли учні виконують контрольні роботи з різних навчальних предметів, учень у класі скоїв негативний вчинок. Порушено навчальну дисципліну, психологічний мікроклімат у класному колективі. Класному керівникові невідомий винуватець, але його необхідно виявити та покарати. Як би ви вчинили на місці класного керівника? Оберіть найбільш прийнятний для вас варіант рішення.

- А. Залишу з'ясування фактів цього інциденту до закінчення чверті.
- Б. Підозрілих у скоєному вчинку викличу до себе для розмови віч-на – віч. Запропоную назвати винуватця.
- В. Повідомляю про те, що трапилося, тим учням яким найбільше довіряю. Запропоную їм самостійно з'ясувати, хто конкретно винний, і доповісти про це мені.
- Г. Після завершення контрольних робіт проведу збори класу, публічно буду вимагати виявлення і покарання винуватців.

Ситуація 3. Між двома вашими вихованцями виник конфлікт, який негативно впливає на позитивний емоційний фон класного колективу. Кожен з учнів звертається до вас окремо по допомогу і підтримку його в конфліктній ситуації. Оберіть свій варіант поведінки у цій ситуації.

- А. Я маю припинити конфлікт у класному колективі, а вирішувати конфліктні взаємини – це справа самих конфліктуючих.

-
-
- Б. Найкраще звернутися з проханням розібратися в суті конфлікту активістів класу.
 - В. Насамперед особисто спробую розібратися в мотивах конфлікту і знайти способи примирення, які влаштовують обидві сторони.
 - Г. З'ясую, хто з класного колективу є авторитетом для конфліктуючих, і спробую через нього вплинути на цих учнів.

Ситуація 4. Коли вам доводиться спілкуватися з вихованцями у неформальній обстановці під час дозвілля, для вас властивою є манера:

- А. Вести розмови, що стосуються успіхів у навчанні, дотримання учнями норм та правил у школі.
- Б. Задавати тон бесіди, уточнювати думку з питань, де є розходження, відстоювати свою точку зору, прагнути переконати в чомусь учня.
- В. Підтримувати загальну тему розмов, не нав'язувати своєї думки, підтримувати загальну точку зору, прагнути не виділятися своєю активністю, а лише вислуховувати учнів як співбесідників.
- Г. Намагатися не говорити про справи й навчання, бути посередником у спілкуванні, а також уважним і невимушеним до вихованців як співбесідників.

Ситуація 5. Учень вдруге не виконав у строк вашого завдання, хоч і обіцяв і давав слово, що подібного більше не повторить. Як би ви вчинили?

- А. Дочекатися виконання завдання, а потім суворо поговорити з ним наодинці, попередивши востаннє.
- Б. Не чекаючи виконання завдання, поговорити з ним про причини повторного зриву, домогтися виконання завдання, вдатися до прийому покарання.
- В. Порадитися з досвідченим колегою, авторитетним у колективі, яким чином вплинути на порушника. Якщо такого колеги немає, винести питання про недисциплінованість учня на збори класу або й педраду.

Г. Не чекаючи виконання завдання, поставити питання про покарання вихованця на рішення активу класу. Надалі підвищити вимогливість і контроль за діяльністю вихованців.

Ситуація 6. Учень ігнорує ваші поради й вказівки, робить усе по-своєму, не звертаючи уваги на зауваження, не виправляючи того, на що ви йому вказуєте. Як ви вчините з цим вихованцем надалі?

- А. З'ясувавши мотиви впертості, застосую різні міри покарання.
- Б. В інтересах справи викличу його на відвертість, спробую знайти з ним спільну мову, настроїти на діловий контакт.
- В. Запропоную активу класу звернути увагу на його неадекватну поведінку і застосувати міри громадського впливу.
- Г. Спробую розібратися в тому, чи я сам не припускаюся педагогічних помилок у взаєминах з цим учнем, а потім вирішу, яким чином реагувати.

Ситуація 7. У найнапруженіший період завершення роботи у підготовці до зустрічі з колишніми випускниками один з активних учасників захворів. Кожен з учнів має своє завдання, підготовчі роботи мають бути завершеними. Як правильно зробити?

- А. Подивлюся, хто з учнів менше завантажений, і дам розпорядження виконати справу учня, що захворів.
- Б. Запропоную класному колективу разом обговорити, як краще вийти з цього становища.
- В. Попрошу членів активу висловити свої пропозиції, попередньо обговоривши з однокласниками, а потім прийму рішення.
- Г. Викличу до себе найнадійнішого учня, звернуся до нього з проханням виручити колектив, виконавши роботу хворого учня.

Ситуація 8. Одного разу ви стали учасником дискусії педагогів з приводу, як краще поводитися з вихованцями. Одна з точок зору найбільше вас сподобалась. Яка саме?

- А. “Щоб вихованець добре навчався, не порушував дисципліну, треба підходити до цього з урахуванням його індивідуальних особливостей”.

-
-
- Б. “Все це дрібниці. Головне в оцінюванні людей – це їхні ділові якості, виконавська дисципліна. Кожен має роботи те, що йому належить”.
- В. “Я вважаю, що успіху у виховній роботі школи можна досягти лише в тому разі, якщо педагоги тобі довіряють, поважають тебе”.
- Г. “Це правильно, але все ж найкращими стимулами в роботі є чіткий наказ, хороша зарплата, заслужена премія”.

Аналіз результатів. Підрахувавши кількість відповідей, можна скласти уявлення про педагога, характер його педагогічної діяльності.

Визначення таких орієнтацій педагогів дозволяє ефективно розміщувати педагогічна кадри в межах конкретної школи. Зрозуміло, що, добираючи кандидатури на класних керівників, директоріві важливо враховувати такі типи, як орієнтація на інтереси справи (Д), психологічний клімат і взаємини в колективі (П).

Пропоновані ситуації можна використовувати на педраді, методичних об'єднаннях, семінарах – практикумах тощо. Ситуації можуть бути доповнені іншими, взятими з конкретного життя школи. У роботі з педагогічними кадрами пропонуємо використати усі вісім проблемних ситуацій.

ПРИКЛАД ТЕСТОВИХ ЗАПИТАНЬ ТА ЗАВДАНЬ ДО МОДУЛЕЙ

МОДУЛЬ I

1. **Вікова психологія – це ...**
 - а) галузь психологічної науки, яка вивчає особливості психічного та особистісного розвитку людини на різних етапах життя;
 - б) галузь психологічних знань, яка вивчає закономірності психологічного розвитку людини в онтогенезі;
 - в) наука про закономірності, механізми, умови, чинники та особливості розвитку й функціонування.
2. **Другий етап в становленні педагогічної психології охоплює:**
 - а) 50-60 рр. – 90 –ті роки ХХ століття;
 - б) кінець ХІХ століття – початок 50-х років ХХ століття;
 - в) середина ХVІІ століття до кінця ХІХ століття.
3. **Теорію трьох ступенів розвитку дитини розробив:**
 - а) Л. Виготський;
 - б) Арнольд Гезелл;
 - в) Карл Бюлер.
4. **Нормативний, нестабільний процес, який виникає під час переходу людини від одного вікового періоду до іншого, пов'язаний з якісними перетвореннями у соціальних відносинах, діяльності, свідомості і виявляється в цілісних психічних і особистісних змінах, це:**
 - а) розвиток;
 - б) криза;
 - в) дорослішання.
5. **Метод вікової психології, який полягає в одночасному порівнянні різних вікових груп досліджуваних, це:**
 - а) метод експерименту;

-
-
- б) психологічне тестування;
в) метод поперечних зрізів.
- 6. Необхідність враховувати у процесі вивчення психічного явища всю сукупність фактів, які його стосуються, а також виявляти ієрархію зв'язків між елементами структури цього явища, виокремлюючи в них головні і другорядні, це дотримання:**
- а) принципу єдності теорії і практики;
б) принципу всезагального зв'язку;
в) принципу конкретно-історичного підходу.
- 7. Яке з наведених нижче визначень педагогічної психології є найбільш повним:**
- а) наука, що вивчає закономірності процесу засвоєння людиною соціального досвіду в умовах навчально-виховного процесу;
б) галузь психології, що вивчає психологічні проблеми навчання та виховання;
в) наука, що вивчає закономірності розвитку особистості.
- 8. До основних закономірностей психічного розвитку людини належать:**
- а) сенситивність;
б) інтеграція;
в) гетерохронність.
- 9. Основоположник концепції конвергенції (взаємодії) двох факторів розвитку дитини:**
- а) німецько-американський психолог В. Штерн;
б) французький психолог А.Валлон;
в) німецько-американський психолог К. Левін.
- 10. Вік, який вказує на відповідність стану організму та його функціональних систем певному моменту життя людини, це:**
- а) віковий час;
б) біологічний вік;
в) психологічний вік.

МОДУЛЬ II

1. **Тривалість пренатального періоду становить:**
 - а) 240 днів;
 - б) 260 днів;
 - в) 280 днів.
2. **Який орган зумовлює елементи пізнання у новонародженого протягом перших тижнів життя:**
 - а) очі;
 - б) рот;
 - в) вуха;
 - г) руки.
3. **Ознаками кризи новонародженості є:**
 - а) яскрава освітленість;
 - б) повітряне середовище;
 - в) холод;
 - г) час доби;
 - д) напрям вітру.
4. **До яких рефлексів новонародженого відносять: чхання, кашляння, випльовування, зажмурювання очей?**
 - а) пасивно - захисні;
 - б) активно - захисні рефлекси;
 - в) орієнтувальні.
5. **Комплексом поживлення називають:**
 - а) реакцію, коли дитина фіксує предмет очима;
 - б) реакцію, коли дитина тягнеться до джерела їжі;
 - в) позитивну емоційну і рухову реакцію дитини на дорослого.
6. **Провідним видом діяльності в період немовляти є:**
 - а) безпосередньо - емоційне спілкування з матір'ю;
 - б) ігрова діяльність;
 - в) предметна діяльність.
7. **Акт хапання – це:**
 - а) чіпляння дитиною за пальці дорослого;
 - б) психічна реакція дитини на предмети;

-
- в) одинична психічна дія, складова поведінки і діяльності людини.
- 8. Демонстрація дитиною своєї влади над оточуючими її дорослими називається:**
- а) деспотизм;
 - б) протест-бунт;
 - в) свавілля;
 - г) негативізм.
- 9. Ранній дитячий вік – це сенситивний період для розвитку:**
- а) пам'яті;
 - б) мислення;
 - в) мовлення;
 - г) уяви.
- 10. Молодшого дошкільника в грі цікавить:**
- а) відношення, які складаються під час гри;
 - б) процес гри, а не її результат;
 - в) підпорядкування правилам.
- 11. Визначте, що не належить до структури сюжетно – рольової гри:**
- а) сюжет та зміст гри;
 - б) учбові дії;
 - в) уявна ситуація;
 - г) роль;
 - д) ігрові дії.
- 12. Увага і пам'ять дитини дошкільного віку переважно є:**
- а) мимовільною;
 - б) довільною;
 - в) післядовільною.
- 13. Пристосування дитини до нової системи соціальних умов, нових відношень, вимог, видів діяльності називається:**
- а) фізична адаптація;
 - б) психологічна адаптація;
 - в) шкільна адаптація.
- 14. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:**
- а) ігрова;
 - б) спілкування;

-
- в) навчальна.
- 15. Хто є первинним еталоном поведінки у молодшому шкільному віці?**
- а) встигаючи та виховані учні;
 - б) лідери в класі;
 - в) батьки;
 - г) вчитель.
- 16. Пубертатний період – це:**
- а) стадія, коли людина досягає статевого дозрівання;
 - б) покриття волоссям;
 - в) зміна роботи залоз внутрішньої секреції;
 - г) стадія коли формується статевая ідентичність.
- 17. Яке поняття відображає уявлення підлітка про себе як про особистість певної статі?**
- а) родова ідентичність;
 - б) статевая роль;
 - в) статевая ідентифікація.
- 18. Цінності та норми якої групи є найбільш значущими для особистості підлітка?**
- а) сім'ї;
 - б) групи близьких друзів;
 - в) референтної групи;
 - г) шкільного класу;
 - д) всіх вище названих груп.
- 19. Який тип ідентичності юнаків характеризується почуттям спустошеності, станом ізоляції та інфантильним бажанням не вступати у доросле життя?**
- а) зріла, реалізована;
 - б) дифузна;
 - в) мораторій – відстрочений вибір;
 - г) наперед зумовлена, приречена.
- 20. З чим пов'язане зростання пізнавального інтересу у старшокласників?**
- а) з перевагою пізнавальних мотивів учіння як у молодших школярів;
 - б) з вибірковістю мотивів вивчення навчальних дисциплін;

-
- в) з появою мотивів професійного самовизначення в структурі учіння.
- 21. Стійка своєрідна система набуття, накопичення, переробки та використання особистістю інформації називається:**
- а) індивідуальний стиль інтелектуальної діяльності;
 - б) довільність психічних процесів;
 - в) розумові здібності.
- 22. Прагнення юнаків зайняти внутрішню позицію свого місця і призначення в житті – називається:**
- а) професійне самовизначення;
 - б) морально-особистісне самовизначення;
 - в) екзистенційне самовизначення.
- 23. Генеративність – це:**
- а) розвиток близькості з товаришами;
 - б) зобов'язання дорослої любити людину і зберігати тривалі стосунки з нею;
 - в) прагнення дорослої людини психологічно увічнити себе шляхом здійснення довготривалого і значимого внеску в оточуючий світ.
- 24. Які властивості уваги змінюються в ранній дорослості?**
- а) стійкість і концентрація;
 - б) стійкість, об'єм, переключення;
 - в) обсяг, переключення, вибірковість.
- 25. Як називається вищий прояв глибини розуму людини, що ґрунтується на розвиненій у неї здатності до аналізу і узагальнення, життєвому досвіді і здоровому глузді?**
- а) ерудованість;
 - б) мудрість;
 - в) інтелектуальність;
 - г) інтегральність.

МОДУЛЬ III

1. **Про яку теорію навчання йде мова: повторення без розуміння дії, її схеми, структури не приведе до якісного навчіння.**
 - а) гештальтпсихологія;
 - б) асоціативна;
 - в) біхевіористична.
2. **При переході учня від одного ступеня навчання до вищого, не повинно бути чіткої відмінності наступної стадії від попередньої – є принцип:**
 - а) наступності;
 - б) свідомості;
 - в) науковості.
3. **Оберіть із запропонованих типів організації навчання той, який характеризує покроковий зворотний зв'язок.**
 - а) вивчається велика частина матеріалу, а потім здійснюється контроль за його засвоєнням;
 - б) матеріал поділяють на смислові одиниці і перевіряють правильність розуміння учнем кожної з них;
 - в) передбачення вчителем труднощів, які можуть виникати в учбовій діяльності учнів та у запобіганні ними.
4. **За допомогою яких навчально-інтелектуальних механізмів здійснюється навчіння?:**
 - а) мотивація, учбова задача, учбові дії, самоконтроль, самооцінка;
 - б) формування асоціацій, наслідування, інсайт, творчість;
 - в) цілі, завдання, навчальні дії, операції, прийоми.
5. **Процес цілеспрямованого і організованого впливу на особистість та поведінку дитини з метою передачі їй певного морального досвіду називається:**
 - а) навчання;
 - б) виховання;
 - в) навчіння.

-
-
6. **Рівнями психологічного аналізу уроку є:**
- а) підготовчий, поточний, результативний;
 - б) попередній, поточний, ретроспективний;
 - в) поточний, ретроспективний, передбачуваний.
7. **Педагогічним спілкуванням називається:**
- а) професійне спілкування викладача з учнями на уроці і поза ним, спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату та досягнення спільної мети;
 - б) міра педагогічного цілеспрямованого впливу вчителя на учня, вміння встановити продуктивний стиль спілкування;
 - в) комплекс психологічних умов, які сприяють ефективній реалізації спільної діяльності та всебічному гармонійному розвитку особистості в групі.
8. **Здібності вчителя доступно передавати учням навчальний матеріал, викликати інтерес до предмету, спонукати учнів до активного, самостійного мислення, мають назву:**
- а) дидактичні;
 - б) організаторські;
 - в) комунікативні.
9. **Яка із запропонованих характеристик не належить до процесу засвоєння?**
- а) міцність;
 - б) організованість;
 - в) швидкість;
 - г) залежить від віку;
 - д) самостійність.
10. **Який емпіричний метод дає можливість досліднику з'ясувати можливості психічного розвитку учнів в процесі навчання?**
- а) тести;
 - б) вивчення продуктів діяльності;
 - в) формуючий експеримент та його різновиди.
11. **Методами і прийомами формування досвіду громадянської поведінки є:**
- а) лекція, розповідь, бесіда, урок;
 - б) привчання, вправи, виховні ситуації;

-
- в) метод прикладу, вправи, доручення.
- 12. Здатність особистості здійснювати самоуправління своєю діяльністю є:**
- а) саморегуляція;
 - б) розумова самостійність;
 - в) самостійна робота.
- 13. Формами організації навчання є:**
- а) лекція, диспут, вправи, виховна ситуація;
 - б) бесіда, заняття, збори, екскурсія;
 - в) лекція, опитування, семінар, дискусія, урок.
- 14. Професійне вміння оптимізувати всі види навчально-виховної діяльності, спрямувати їх на всебічний розвиток та удосконалення особистості, що забезпечує високу організацію педагогічного процесу називається:**
- а) педагогічні вміння;
 - б) педагогічні здібності;
 - в) педагогічна майстерність.
- 15. Моральна вихованість – це:**
- а) ставлення людини до суспільства, розвиток його інтелектуального, поведінкового та емоційного компонентів;
 - б) досягнення в оволодінні основами моралі;
 - в) відображення в свідомості людини принципів і норм поведінки.

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ З КУРСУ “ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ”

1. Предмет, об'єкт, завдання вікової та педагогічної психології.
2. Основні розділи вікової та педагогічної психології.
3. Функції вікової та педагогічної психології.
4. Зв'язок вікової та педагогічної психології з іншими науками.
5. Історія розвитку вікової психології.
6. Розвиток вікової психології в Україні.
7. Основні етапи в становленні педагогічної психології (І. О. Зимня).
8. Методологічні принципи вікової та педагогічної психології.
9. Методи вікової та педагогічної психології.
10. Специфіка застосування методів при дослідженні дітей.
11. Особливості застосування методу спостереження, як основного методу вивчення психіки дітей.
12. Поняття про вік (календарний, фізичний, психічний, хронологічний соціальний, біологічний). Критерії вікових періодів. Вікова періодизація.
13. Загальна характеристика розвитку психіки (розвиток, онтогенез, філогенез, генотип, спадковість, формування, дозрівання, становлення). Кількісні та якісні зміни у фізичному та психічному розвитку. Типи розвитку.
14. Теорії психічного розвитку (Е. Геккель, К. Бюлер, З. Фрейд, Е. Еріксон, Н. Міллер, Ж. Піаже, Г. С. Костюк).
15. Взаємозв'язок навчання і розвитку, основні підходи (Ж. Піаже, У. Джеймс, С. Рубінштейн, Г. Костюк, Л. Виготський).
16. Закони дитячого розвитку за Л. С. Виготським.
17. Поняття про кризу психічного розвитку. Критичні періоди психічного розвитку (криза новонародженості, криза 1 року життя, криза 3-х років, криза 7-ми років, підліткова криза, криза 17 років, кризи віку дорослості).

-
-
18. Розвиток дитини в пренатальному періоді (гермінальний, ембріональний і фетальний періоди).
 19. Характеристика кризи новонародженості.
 20. Анатомо-фізіологічні особливості новонародженої дитини.
 21. Рефлекси новонародженої дитини.
 22. Соціальна ситуація розвитку дитини періоду новонародженості, основні протиріччя. Провідна діяльність. Психічний розвиток новонародженого, основні новоутворення.
 23. Загальна характеристика дитини періоду – немовляти. Анатомо-фізіологічні особливості. Соціальна ситуація розвитку, основні протиріччя. Провідна діяльність. Психічний розвиток, новоутворення.
 24. Розвиток рухової активності у немовляти. Вплив рухової активності та ходіння на розумовий розвиток дитини.
 25. Розвиток емоційної сфери дитини періоду немовляти.
 26. Особливості навчання дитини в період немовляти. Виховні впливи, які пов'язані з періодом немовляти.
 27. Криза першого року життя.
 28. Анатомо-фізіологічні особливості дитини раннього віку.
 29. Соціальна ситуація розвитку, основні протиріччя. Особливості провідної діяльності. Розвиток пізнавальних процесів дитини раннього віку, основні новоутворення психічного розвитку.
 30. Особливості формування особистості дитини в ранньому віці.
 31. Розвиток емоційної сфери дитини раннього віку.
 32. Криза 3 років, її характеристика.
 33. Анатомо-фізіологічні особливості дитини дошкільного віку.
 34. Характеристика відставання психічного розвитку дітей дошкільного віку. Основні труднощі розвитку дітей дошкільнят.
 35. Особливості соціальної ситуації, основні протиріччя. Ігрова діяльність, як провідна в дошкільному віці, її структура.
 36. Види ігор дошкільника. Вплив гри на психічний розвиток дитини.
 37. Розвиток пізнавальних процесів у дошкільника. Основні новоутворення.
 38. Особливості організації навчання дошкільників.

-
-
39. Розвиток емоційно-вольової сфери у дошкільника.
 40. Особистісний розвиток дитини дошкільного віку.
 41. Особливості спілкування дошкільника з дорослими та однолітками.
 42. Психологічна готовність дитини до навчання в школі. Компоненти психологічної готовності дитини до школи.
 43. Криза 7 років.
 44. Шкільна зрілість дошкільнят, її зміст та складові компоненти.
 45. Проблема навчання дітей з 6 років.
 46. Анатомо-фізіологічні особливості дитини молодшого шкільного віку.
 47. Соціальна ситуація розвитку, основні протиріччя.
 48. Учбова діяльність як провідний вид діяльності молодших школярів. Структура провідної діяльності.
 49. Розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів. Новоутворення в психічному розвитку молодшого школяра.
 50. Мотивація учіння молодших школярів. Основні мотиви учіння, їх групи та підгрупи (А. К. Маркова).
 51. Особливості спілкування молодших школярів.
 52. Особливості становлення особистості молодшого школяра.
 53. Проблема адаптації дитини до школи. Поняття про адаптацію. Види адаптації.
 54. Поняття про дезадаптацію. Причини та прояви дезадаптації.
 55. Вплив педагогічної оцінки на діяльність школярів, особливості оцінювання дітей молодшого шкільного віку.
 56. Роль педагогічної оцінки у формуванні особистості учня. Функції педагогічної оцінки (орієнтовна, стимулююча).
 57. Врахування індивідуально-типологічних особливостей учнів в навчально-виховному процесі.
 58. Анатомо-фізіологічна перебудова організму в підлітковому періоді.
 59. Особливості соціальної ситуації розвитку підлітків, основні протиріччя віку. Провідна діяльність та її особливості.
 60. Розвиток пізнавальних процесів. Новоутворення в психічному розвитку підлітків.
 61. Особистісний розвиток підлітка.

-
-
62. Поняття про акцентуації характеру та поведінкові реакції підлітків. Типи акцентуацій характеру серед підлітків.
 63. Спілкування з дорослими та однолітками як основний вид діяльності у підлітків. Утворення референтних груп.
 64. Підліткова криза та її характеристика.
 65. Поняття про “важковихованість”. Причини появи “важких” дітей. Основні групи “важких” дітей.
 66. Поняття про девіантну, деліквентну та адиктивну поведінку підлітків.
 67. Основні напрями роботи вчителя з важкими підлітками.
 68. Фізичний розвиток старшокласника.
 69. Соціальна ситуація розвитку, основні протиріччя. Особливості провідної діяльності.
 70. Розумовий розвиток юнаків. Основні риси та новоутворення психічного розвитку старшокласників.
 71. Становлення особистості в ранній юності. Моральне і професійне самовизначення.
 72. Основні потреби старшокласників за А. Маслоу.
 73. Проблема сенсу життя в ранньому юнацькому віці, основні смисложиттєві цінності за В. Франклом.
 74. Спілкування та дружба в юнацькому віці. Особливості юнацького кохання. Підготовка до сімейного життя.
 75. Юнацька криза – 17 років.
 76. Характеристика зрілої юності. Соціальна ситуація розвитку. Провідна діяльність.
 77. Розвиток самосвідомості в зрілому юнацькому віці. Вікові особливості прийняття рішень про кар’єру.
 78. Поняття дорослості та критерії досягнення дорослості. Періодизація віку дорослості за Е. Еріксоном.
 79. Анатоомо-фізіологічні особливості періоду дорослості.
 80. Розвиток когнітивної сфери у період дорослості та старості.
 81. Психосоціальний розвиток ранньої, середньої (зрілої), пізньої (старість) дорослості.
 82. Криза віку дорослості (23 роки, 33 роки, 37-40 років, 65 років).
 83. Поняття про навчання та його психологічні механізми.
 84. Психологічні погляди на дидактичні принципи.

-
-
85. Теорії навчання (асоціативна, біхевіористична, гештальтпсихологія, Л. В. Занков, В. В. Давидов, Н. О. Менчинська і Д. М. Богоявленський, П. Я. Гальперін, Б. Скіннер, Н. Краудер, Л. Ланда).
 86. Класифікація навчання.
 87. Види зворотних зв'язків.
 88. Моделі навчання.
 89. Психологічні основи змісту навчання.
 90. Управління як забезпечення єдності основних функцій діяльності вчителя та учнів.
 91. Психологічний аналіз уроку. Структура уроку.
 92. Рівні психологічного аналізу уроку.
 93. Типи уроків та їх характеристика.
 94. Чинники, які впливають на ефективність навчання.
 95. Ділова гра як метод навчання.
 96. Загальне поняття про учіння. Учіння як процес і як діяльність. Види учіння.
 97. Поняття про учбову діяльність, її характеристики. Структура учбової діяльності.
 98. Поняття про „научіння”, та його види. Психологічні механізми научіння.
 99. Поняття про навчальність (научуваність). Види навчальності.
 100. Теорії (концепції) учіння (Я. А. Коменський, І. Ф. Гербарт і В. А. Дістервег, К. Д. Ушинський, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, П. Я. Гальперін, Д. Б. Ельконін і В. В. Давидов).
 101. Психологія засвоєння знань, наукових понять, умінь та навичок. Основні компоненти та характеристики засвоєння.
 102. Поняття про успішність і неуспішність. Причини неуспішності учнів, її попередження та подолання.
 103. Відмінність між неуспішністю та відставанням. Основні методи, за допомогою яких можна визначити відставання. Допомога учневі при відставанні.
 104. Самостійна робота, її характеристика. Вміння самостійно вчитися.

-
-
105. Розумова самостійність. Рівні розумової самостійності (Т. М. Лисянська).
 106. Вікова динаміка процесу учіння (молодші школярі, підлітки, старшокласники).
 107. Поняття про виховання, вихованість, виховуваність. Функції виховання.
 108. Принципи та види виховання.
 109. Теорії виховання (персоналістичні, академічні, соціальні, спіритуалістичні, соціокогнітивні, психологічні, технологічні).
 110. Психологічні механізми виховання (переконування, навіювання, наслідування, зараження, рефлексія, ідентифікація).
 111. Психолого-педагогічні прийоми виховання.
 112. Методи формування свідомості особистості.
 113. Методи формування досвіду громадянської поведінки.
 114. Методи стимулювання і корекції поведінки.
 115. Поняття про мораль, моральні норми, моральна культура, моральна вихованість.
 116. Показники та критерії вихованості.
 117. Моральна свідомість. Характеристика рівнів моральної свідомості.
 118. Віковий підхід у моральному вихованні дітей.
 119. Психолого-педагогічні проблеми статевого виховання учнів.
 120. Вікові аспекти виховання.
 121. Поняття про самовиховання. Завдання самовиховання. Етапи самовиховання.
 122. Поняття про вчинок. Структура вчинку. Види вчинків.
 123. Причини, які заважають правильно зрозуміти і оцінити вчинок дитини.
 124. Роль діалогу у розумінні вчинку.
 125. Поняття про педагогічну діяльність. Компоненти педагогічної діяльності.
 126. Рівні результативності діяльності вчителя.
 127. Структурна – ієрархічна модель особистості вчителя (Л. М. Мітіна).

-
-
128. Поняття про педагогічні здібності вчителя та їх види.
 129. Педагогічні вміння.
 130. Педагогічна майстерність вчителя. Структура педагогічної майстерності.
 131. Шляхи формування педагогічної майстерності.
 132. Поняття про педагогічне спілкування, функції педагогічного спілкування.
 133. Стилi педагогічного спілкування і педагогічної діяльності.
 134. Основні позиції педагогічного контакту при спілкуванні вчителя за Е. Берном.
 135. Психологічні особливості педагогічного колективу (психологічний клімат, його характеристики, показники згуртованості педагогічного колективу).

ННУ ім. М.П. Драгоманова

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

1. *Абрамова Г. С.* Возрастная психология / Г. С. Абрамова. – М. : Академия, 1999. – 672 с.
2. *Амонашвили Ш. А.* Здравствуйте, дети / Ш. А. Амонашвили. – М., 1988. – 208 с.
3. *Аникеева Н. П.* Психологический климат в коллективе / Н. П. Аникеева. – М., 1989. – С. 184-196.
4. *Ануфриев А. Ф., Костромина С. Н.* Как преодолеть трудности в обучении детей / А. Ф. Ануфриев, С. Н. Костромина. – М., 1998. – 224 с.
5. *Асеев В. Г.* Возрастная психология / В. Г. Авсеев. – Иркутск, 1989. – 231 с.
6. *Баженов В. Г.* Воспитание педагогически запущенных подростков / В. Г. Баженов. – К., 1986. – 90 с.
7. *Бардин К. В.* Как предупредить нежелание учиться [Текст] / К. В. Бардин // Возрастная и педагогическая психология: хрестоматия. – М., 1999. – С. 99-103.
8. *Бех І. Д.* Виховання особистості / І. Д. Бех. – Кн. І. – К., 2003. – С. 221.
9. *Богданова Т. Г.* Диагностика познавательной сферы ребенка / Т. Г. Богданова. – К., 1996. – 68 с.
10. *Буянов М. И.* Ребенок из неблагополучной семьи: Записки детского психиатра / М. И. Буянов. – М., 1988. – 207 с.
11. *Видра О. Г.* Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О. Г. Видра. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 112 с.
12. Вікова і педагогічна психологія: інформаційне забезпечення змісту практичних занять, індивідуальної, самостійної роботи,

-
- модульного контролю знань студентів / Т. М. Лисянська. – К. : ЦП “Компринт”, 2012. – 117 с.
13. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.]. – [2-ге вид.]. – К. : Каравела, 2012. – 400 с.
 14. *Власенко В. В.* Вчителі – учні: психологія взаємних оцінних ставлень : монографія. – К. : УДПУ ім. М. П. Драгоманова, 1995. – 155 с.
 15. Возрастная и педагогическая психология : учебное пособие / М. В. Гамезо, Е. А. Петрова, Л. М. Орлова. – 2-е изд. – М., 2009. – 511 с.
 16. Возрастная психология: личность от молодости до старости : учеб. пособие для вузов / М. В. Гамезо, В. С. Герасимова, Г. Г. Горелова. – М. : Педагогическое общество России, 2001. – 268 с.
 17. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений : в 6-ти т. – Т. 4 : Детская психология / под. ред. Д. Б. Ельконина. – М. : Педагогика, 1984. – 432 с.
 18. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика - Пресс, 1996. – 536 с.
 19. *Гиппенрейтер Ю. Б.* Общаться с ребенком. Как? / Ю. Б. Гиппенрейтер. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЧеРо, 2004. – 240 с.
 20. *Гончарук П. А.* Психологія навчання / П. А. Гончарук. – К. : Вища школа, 1985. – 142 с.
 21. *Гуткина Н. И.* Психологическая готовность к школе : учеб. пособие для студентов вузов / Н. И. Гуткина. – 4-е изд., перераб. и доп. – Санкт-Петербург : Питер, 2009. – 207 с.
 22. *Добрович А. В.* Учителю о психологии и психогигиене общения / А. В. Добрович. – М., 1987. – 207 с.
 23. Дубровина И. В. Практическая психология образования : учебное пособие. – 4-е изд. / под ред. И. В. Дубровиной. – СПб. : Питер, 2004. – 592 с.

-
-
24. *Дуткевич Т. В.* Дитяча психологія : навч. посібник / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
 25. *Елканов С. Б.* Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С. Б. Елканов. – М., 1989. – 189 с.
 26. *Заброцький М. М.* Вікова психологія: навч. посібник / М. М. Заброцький ; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К., 1998. – С. 27-41.
 27. *Заброцький М. М.* Педагогічна психологія: теорет. концепції та практикум : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. М. Заброцький, Р. В. Павелків. – Рівне, 2003. – 300 с.
 28. *Запорожец А. В.* Условия и движущие причины психического развития ребенка // В кн.: Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / под ред. И. И. Ильасова, В. Я. Ляудис. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – С. 7-10.
 29. *Захаров Н. Н.* Профорієнтація школьників / Н. Н. Захаров. – М., 1989. – С. 110-165.
 30. *Зимняя И. А.* Педагогическая психология : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Дону. – 1997. – 480 с.
 31. *Ильасов И. И.* Структура процесса учения / И. И. Ильасов. – М., 1986. – 200 с.
 32. *Кан-Калик В. А.* • Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М., 1987. – С. 155-176.
 33. *Кле М.* Психология подростка (психосексуальное развитие) / М. Кле. – М., 1991. – С. 109-132.
 34. *Ковалев С. В.* Подготовка старшеклассников к семейной жизни / С. В. Ковалев. – М., 1991. – 143 с.
 35. *Коломинский Я. Л., Панько Е. А.* Учителю о психологии детей шестилетнего возраста / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько. – М., 1988. – 190 с.
 36. *Кон И. С.* Психология ранней юности / И. С. Кон. – М., 1989. – 254 с.
 37. *Крайг Г.* Психология развития / Г. Крайг. – СПб., 2000. – С. 206-341.

-
-
38. *Кулагина И. Ю.* Возрастная психология. Развитие человека от рождения до поздней зрелости : учеб. пособие для студ. высш. спец. учеб. заведений / И. Ю. Кулагина, В. Н. Коллюцкий. – 2-е изд. – М. : Творческий центр “Сфера”, 2008. – 464 с.
 39. *Кутішенко В. П.* Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Кутішенко. – 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.
 40. *Кутішенко В. П., Ставицька С. О.* Психологія розвитку та вікова психологія : практикум / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька ; [навч. посібник]. – К. : Каравелла, 2009. – 448 с.
 41. *Леонтьев А. Н.* К теории развития психики ребенка // В кн. : Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / под ред. И. И. Ильясова, В. Я. Ляудис. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – С. 5-7.
 42. *Лернер И. Я.* Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М., 1981. – 278 с.
 43. *Лешли Дж.* Работать с маленькими детьми: поощрять их развитие и решать проблемы / Дж. Лешли. – М., 1991. – 221 с.
 44. *Лисина М. И.* Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина. – М. : Воронеж, 1997. – 383 с.
 45. *Лисянська Т. М.* Педагогічна психологія [Текст] : практикум : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. М. Лисянська. – К. : Каравела, 2015. – 224 с.
 46. *Личко А. Е.* Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Л., 1983. – С. 26-30.
 47. *Маркова А. К.* Формирование мотивации учения : кн. для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – Москва : Просвещение, 1990. – 192 с.
 48. *Менчинская Н. А.* Проблемы учения и умственного развития школьника / Н. А. Менчинская. – М. : Педагогика, 1989. – 219 с.
 49. Мир детства: Младший школьник / под ред. А. Г. Хрипковой ;

-
- отв. ред. В. В. Давыдов. – М., 1988. – С. 178-190.
50. Мир детства: Подросток. – 2-е изд., доп. – М., 1989. – С. 96-114.
51. Мир детства: Юность. – 2-е изд., доп. – М. : Педагогика, 1991. – 256 с.
52. Мухина В. С. Детская психология / В. С. Мухина. – М., 1986. – С. 73-261.
53. Натанзон Э. Ш. Психологический анализ поступков ученика : книга для учителя / Э. Ш. Натанзон. – Москва : Просвещение, 1991. – 126 с.
54. Немов Р. С. Психология : в 3 кн. / Р. С. Немов. – М. : Просвещение, Владос, 1995. – Кн. 2: Психология образования. – 1995. – 496 с.
55. Обозов Н. Н. Возрастная психология: юность и зрелость / Н. Н. Обозов ; Академия психологии, предпринимательства и менеджмента. – СПб. : СаиВеда, 2000. – 135 с.
56. Обухова Л. Ф. Детская возрастная психология : учеб. пособие для студ. вузов / Л. Ф. Обухова. – 3-е изд. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 444 с.
57. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посібник / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2008. – 431 с.
58. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 468 с.
59. Педагогічна психологія : навчальний посібник / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2007. – 424 с.
60. Педагогічна психологія: хрестоматія : навч. посібник / Л. В. Долинська, Т. М. Лисянська та ін. – К. : Каравела, 2014. – 368 с.
61. Педагогическая психология : учеб для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Н. В. Ключевой. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 400 с.
62. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навчальний посібник / В. М. Поліщук. – Вид. 3-тє, виправ. – Суми :

-
- Університетська книга, 2010. – 352 с.
63. Психология педагогического взаимодействия : учебное пособие / [Я. Л. Коломинский, Н. М. Плескачёва, И. И. Заяц, О. А. Митрахович] ; под ред. Я. Л. Коломинского. – С.-Пб. : Речь, 2007. – 240 с.
 64. Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся / под ред. В. А. Татенко, Т. М. Титаренко. – К., 1989. – 128 с.
 65. *Савчин М. В., Василенко Л. П.* Вікова психологія : навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2011. – 368 с.
 66. *Самошкіна Л. М.* Вікова психологія : навч. посібник для студ. вищих навч. навч. закл. / Л. М. Самошкіна ; Дніпропетровський національний ун-т, Науково-методичний центр дистанційного навчання АПН України при ДНУ. – Д. : Видавництво ДНУ, 2006. – 248 с.
 67. *Синиця І. О.* Педагогічний такт і майстерність учителя / І. О. Синиця. – Київ : Радянська школа, 1981. – 319 с.
 68. *Смирнова Е. О.* Игра и произвольность у современных дошкольников / Е. О. Смирнова, О. В. Гударева // Вопросы психологии. – 2004. – № 1. – С. 91-103.
 69. *Титаренко Т. М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : “Либідь”, 2003. – 376 с.
 70. *Фельдштейн Д. И.* Психология развития личности в онтогенезе / Д. И. Фельдштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 206 с.
 71. *Франкл В.* Человек в поисках смысла : сборник / пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
 72. *Хон Р. Л.* Педагогическая психология. Принципы обучения / Р. Л. Хон. – М. : Деловая книга, 2002. – 736 с.
 73. *Хухлаева О. В.* Психология развития: молодость, зрелость, старость : учеб. пособие для вузов / О. В. Хухлаева. – Москва : Academia, 2005. – 208 с.

-
-
74. *Чепелева Н. В.* Психологічна культура майбутнього вчителя / Н. В. Чепелева. – К., 1989. – 32 с. – (Сер. 7 “Педагогічна”, № 8).
75. *Швалб Ю. М., Муханова И. Ф.* Возрастная психология : учеб. пособие для студ. вузов / Ю. М. Швалб, И. Ф. Муханова; Киевский национальный ун-т им. Т. Г. Шевченко, Макеевский экономико-гуманитарный ин-т. – Донецк : Норд-пресс, 2005. – 304 с.
76. *Шихи Г.* Возрастные кризисы. Ступени личностного роста / Г. Шихи. – СПб. : Ювента, 1999. – 436 с.
77. *Эльконин Д. Б.* Детская психология : пособие для студентов высш. учеб. заведений / Д. Б. Эльконин ; ред.-сост. Б. Д. Эльконин. – 4-е изд., стер. – М. : Издательский центр “Академия”, 2007. – 384 с.
78. *Эльконин Д. Б.* Психическое развитие в детских возрастах / Д. Б. Эльконин. – М. : Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж : НПО “Модэк”, 1995. – 416 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

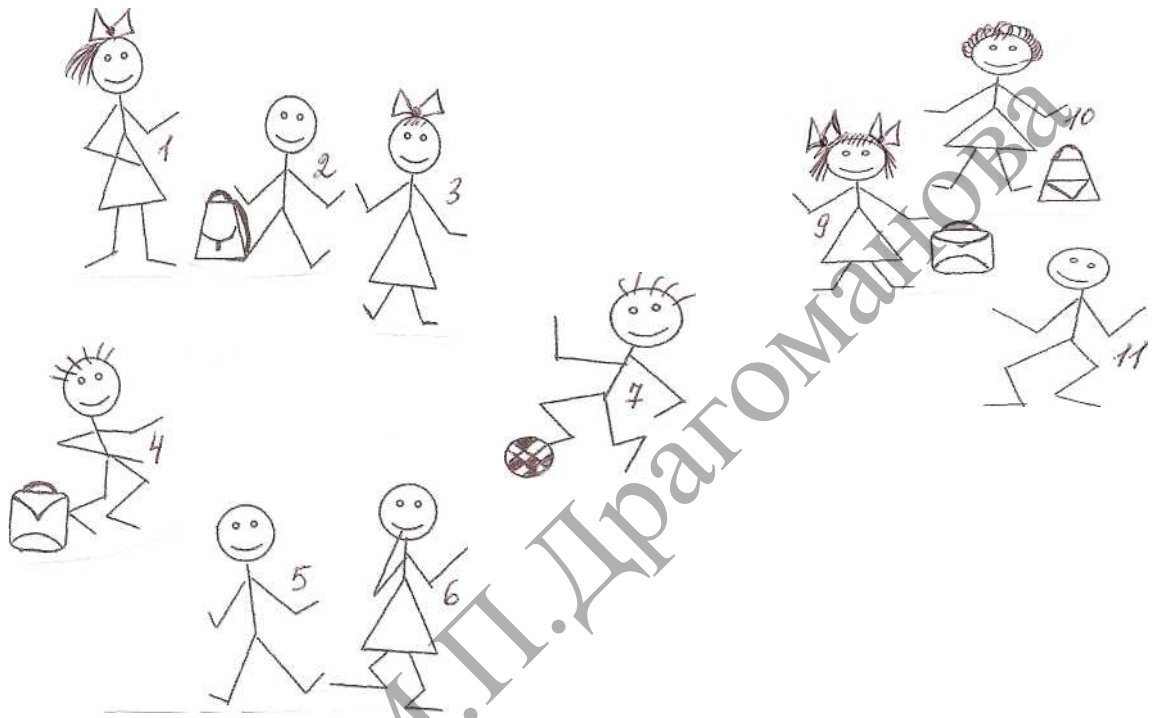
Ситуація “У класі”

Запитання:

1. Чи поводитьься так хто-небудь у твоєму класі?
2. Що говорить вчителька про таку поведінку твоїх однокласників?
3. Подивися уважно, будь ласка, чи є ти на малюнку? Якщо є, то постав ту цифру, яка відповідає твоїй поведінці?
4. Поясни, будь ласка, чому ти так себе поводиш?

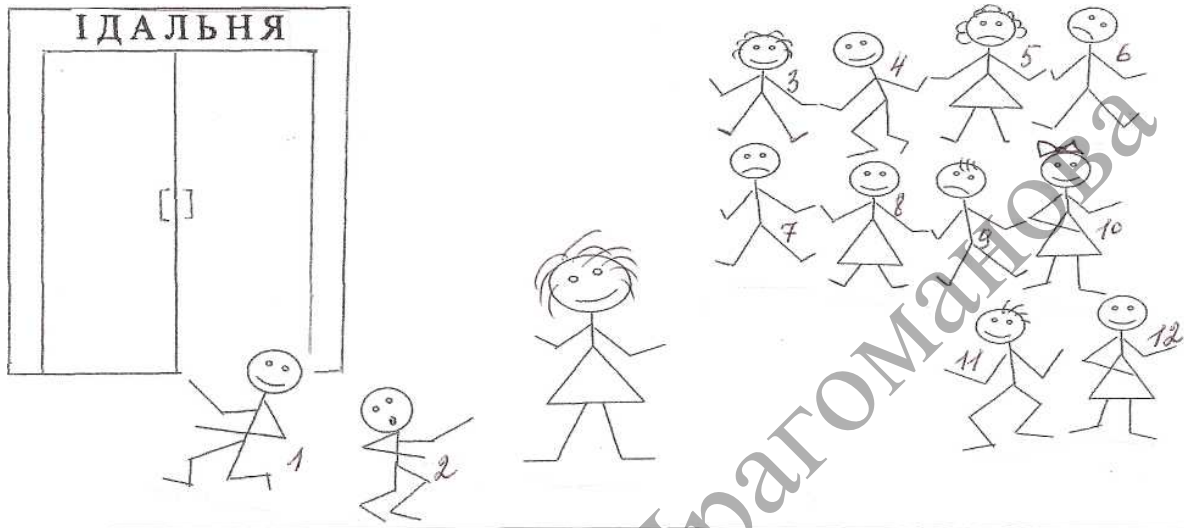
Ситуація “Після уроків”

Запитання:

1. Що ти робиш після закінчення уроків: одразу йдеш додому чи робиш що-небудь інше?
2. Після закінчення уроків ти зібрався йти до дому, однак друзі тебе покликали погуляти. Що ти будеш робити у цьому випадку?
3. Коли ти залишився погуляти, чи будеш переживати про те, що будуть телефонувати батьки, а тебе не має вдома?
4. Якщо ти відмовив друзям, що, на твою думку, вони можуть сказати?
5. Де ти на малюнку? Постав ту цифру, яка відповідає твоїй поведінці?

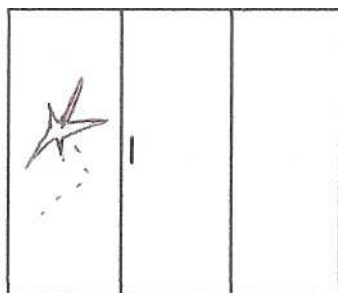
Ситуація “В їдальні”

Запитання:

1. Коли вчителька каже, щоб усі вишикувалися і йшли до їдальні, що роблять діти?
2. Чи одразу всі виконують вказівку вчителя?
3. Чи біжить хто-небудь, щоб дістатися до їдальні першим?
4. А як ти поводиш себе у такій ситуації?
5. Подивися, будь-ласка, чи є ти на малюнку? Постав ту цифру, яка відповідає твоїй поведінці.

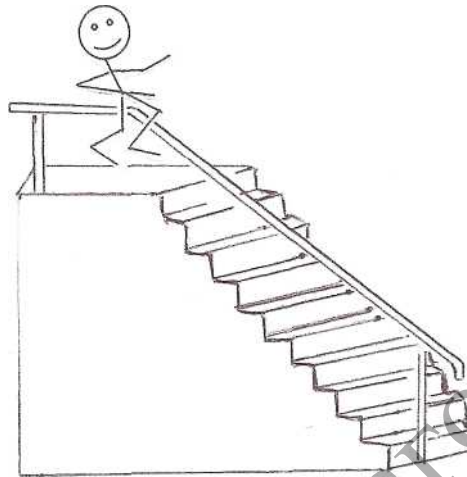
Ситуація “Розбите вікно”

Запитання:

1. Якщо ти побачив, що хто-небудь розбив вікно, як ти себе будеш поводити?
2. Як ти думаєш, а щоб зробили інші у цьому випадку?
3. Знайди себе на малюнку, постав цифру, яка відповідає твоєї поведінці?

Ситуація “Сходишки”

Запитання:

1. Скажи, будь ласка, чи правильно себе поводить цей учень? Поясни відповідь.
2. А чи з'їжджаєш по перилах ти?
3. Як ти думаєш, якими можуть бути наслідки такого вчинку?

Навчальне видання

О. Б. Сидоренко

**ПРАКТИКУМ
З ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

*Навчальний посібник
для студентів подвійних спеціальностей
з психологією*

Технічний редактор – Т. С. Меркулова, В. Ю. Оропай

Макетування – Т. М. Ветраченко

Підписано до друку 27 грудня 2017 р.
Формат 60x84/16. Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 16,44. Об.-вид. арк. 9,75.
Наклад 300 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002 (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26